

Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Інформація і право

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1(13)

2015

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

- Пилипчук Володимир Григорович**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України – *голова редакційної колегії, головний редактор;*
- Брижко Валерій Михайлович**, доктор філософії (Ph.D.), с.н.с. – *перший зас. голови редакційної колегії та головного редактора;*
- Попик Володимир Іванович**, кандидат історичних наук, с.н.с. – *зас. голови редакційної колегії;*
- Арістова Ірина Василівна**, доктор юридичних наук, професор;
- Бєбик Валерій Михайлович**, доктор політичних наук, професор;
- Бєляков Костянтин Іванович**, доктор юридичних наук, професор;
- Богданович Володимир Юрійович**, доктор технічних наук, професор;
- Бондаренко Володимир Михайлович**, доктор технічних наук, професор;
- Гладківська Оксана Василівна**, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;
- Горовий Валерій Микитович**, доктор історичних наук, с.н.с.;
- Дзьобань Олександр Петрович**, доктор філософських наук, професор;
- Дмитренко Микола Андрійович**, доктор політичних наук, доцент;
- Дубінець Олександр Іванович**, доктор технічних наук, професор;
- Забара Станіслав Сергійович**, доктор технічних наук, професор;
- Зайцев Володимир Григорович**, доктор технічних наук, професор;
- Ковальчук Галина Іванівна**, доктор історичних наук, професор;
- Копан Олексій Володимирович**, доктор юридичних наук, професор;
- Куйбіда Василь Степанович**, доктор наук з державного управління, професор;
- Ланде Дмитро Володимирович**, доктор технічних наук, с.н.с.;
- Литвиненко Олександр Віталійович**, доктор політичних наук, доцент;
- Марущак Анатолій Іванович**, доктор юридичних наук, професор;
- Настюк Василь Якович**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;
- Нор Василь Тимофійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
- Омельчук Володимир Юхимович**, доктор історичних наук, професор;
- Оніщенко Олексій Семенович**, доктор філософських наук, професор, академік НАН України;
- Петришин Олександр Віталійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
- Покутний Сергій Іванович**, доктор фізико-математичних наук, професор;
- Різун Володимир Володимирович**, доктор філологічних наук, професор;
- Серажим Катерина Степанівна**, доктор філологічних наук, професор;
- Середа Григорій Порфірович**, доктор юридичних наук, професор;
- Соснін Олександр Васильович**, доктор політичних наук, професор;
- Скулиш Євген Деонізійович**, доктор юридичних наук, професор;
- Таланчук Петро Михайлович**, доктор технічних наук, професор;
- Тихий Володимир Павлович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
- Ткач Олег Іванович**, доктор політичних наук, професор;
- Фурашев Володимир Миколайович**, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с., професор РАЕ;
- Циба Віталій Трохимович**, доктор філософських наук, професор;
- Шевченко Віктор Леонідович**, доктор технічних наук, с.н.с.;
- Шемшученко Юрій Сергійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.

* * * * *

З М І С Т

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

ПИЛИПЧУК В.Г., ДЗЬОБАНЬ О.П. , Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти	5
БРИЖКО В.М. Особливості ознак та матеріальна специфічність у сфері інформаційного права	15
ПОПЕРЕЧНЮК В.М. Визначення інформації та знань як категорії інтелектуалізації суспільства: теоретико-правовий аналіз	27
ЗАБАРА І.М. Сучасний міжнародний інформаційний правопорядок: концептуальні підходи і питання періодизації	38
БУРІЛО Ю.П. Про комплексну природу інформаційного права	47

І н ф о р м а ц і й н е з а к о н о д а в с т в о

ГЛАДКІВСЬКА О.В. Вимоги до нормативно-правової термінології	55
ЮДКОВА К.В. Особливості визначення поняття “інформаційні технології”	63
КРАСНОСТУП Г.М. Правові аспекти формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення	68
ЯРЕМЕНКО С.О. Когнітивні упередження як внутрішній фактор ефективності дезінформації у засобах масової інформації	74
СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ М.П., ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л. Правові механізми управління в умовах інформаційної війни та надзвичайних режимів... ..	78
ПЕТРЯЕВ С.Ю. Троллинг как средство информационной войны	85
СТЕПАНОВ Є.В. Правові аспекти забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері	91
ЦИМБАЛЮК О.В. Адміністративно-правовий вплив на формування об’єктної складової у інформаційній сфері	98

І н ф о р м а ц і й н і р е с у р с и з інших спеціальностей юридичних наук

РАДУТНИЙ О.Е. Голографічний захисний елемент як предмет злочинів, що посягають на окремі елементи інформаційних відносин та мають схожі форми діяння	106
ВІХРОВ С.А. Господарські зобов’язання зі створення і припинення недержавного пенсійного фонду	112
БАЛАНЮК Н.Ю., ГАЛЯН К.В. Адміністративно-правовий нагляд та контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів	120

КОВЕРЗНЕВ В.О. Правова класифікація кооперативних організацій в Україні	127
ЛАЗАРЕНКО А. Види професійного навчання у трудовому праві	134
БЕЖЕВЕЦЬ А.М. Деякі аспекти кіберсоціалізації особистості	140
ОРЕЛ Ю.В. Суб’єктивна сторона злочинів спрямованих на функціонування органів і установ пенітенціарної служби України	145
До відома авторів	152

Наукове редагування, створення оригінал-макета та дизайн – Брижко В.М.
Грамотичне коректування – Майстренко І.А. (укр., англ.).
Формат 70 x 108/16. Папір на внутрішній блок 80 г/м², білизна 97 %.
Спосіб друку – ризографія. Ум. друк. арк. 13.5. Тираж 100 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІП НАПрН України, протокол № 4 від 20.05.15 р.

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

УДК 1:316.4

ПИЛИПЧУК В.Г., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
директор НДІ інформатики і права НАПрН України
ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, професор кафедри
філософії Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

**ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЇ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ**

Анотація. Розглянуто історичні, правові та філософські аспекти феномену інформації та підходи щодо її розуміння в сучасних умовах становлення інформаційного суспільства, формування національного та глобального інформаційного простору.

Ключові слова: інформація, кібернетика, феномен інформації, інформаційне суспільство.

Аннотация. Рассмотрены исторические, правовые и философские аспекты феномена информации и подходы к ее пониманию в современных условиях становления информационного общества, формирования национального и глобального информационного пространства.

Ключевые слова: информация, кибернетика, феномен информации, информационное общество.

Summary. The article examines the historical, legal and philosophical aspects of the phenomenon of information and approaches to its understanding given the current conditions in the information society, the formation of national and global information space.

Keywords: information, cybernetics, the phenomenon of the information, the information society.

Постановка проблеми. Глобальний розвиток інформаційних технологій породив нові інформаційні відносини та організаційні форми в економіці й виробництві, став новим джерелом продуктивності праці й активізував процеси формування глобальної економіки. Стає все більш очевидним, що інформація та інформаційні ресурси є найважливішими чинниками розвитку, стратегічним ресурсом, де первинною стає не вартість праці та природних ресурсів, а вартість знань. Інформація стала продуктивною силою і товаром, одночасно будучи засобом захисту і нападу у відстоюванні державних, корпоративних і особистих інтересів суб'єктів владних відносин. Нормальна життєдіяльність людини, суспільства і держави стала цілком визначатися рівнем розвитку, якістю функціонування і безпекою інформаційної сфери, де вирішальною стає якість і швидкість обробки інформації. За цих умов актуалізується проблема пізнання феномену інформації.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що в даний час ще не вироблено єдиного й загально визнаного загального визначення поняття інформації, вживаються сотні дефініцій, часто суперечливих і взаємовиключних один одного. Деякі вчені на цій підставі закликають навіть взагалі відмовитися від спроб дійти якого-небудь вирішення проблем, пов'язаних з розумінням феномена інформації.

Метою статті є висвітлення історичних, правових та філософських аспектів феномену інформації й актуальності подальших досліджень цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах становлення інформаційного суспільства та інформаційної глобалізації закономірно виникає низка світоглядних питань, для розуміння яких необхідно звернутися до природи інформації та уявлень про неї як явища сучасної цивілізації. Процес формування концепцій розуміння ролі та значення інформації, за нашими оцінками, можна умовно розділити на три періоди: докібернетичний, кібернетичний і посткібернетичний.

Докібернетичний період пов'язаний з традиційним (на філософському рівні) розумінням передумов існування інформаційної взаємодії як такої. Він розпочався за часів еллінської та постеллінської цивілізації й завершився періодом промислової революції кінця XIX ст. За цих умов також виникло й інформаційне право [1]. Як приклад можна називати фаціальне право (від *fas* – “сам”), що регулювало в межах божественної волі доступ до використання інформації.

Початок XX ст. був пов'язаний з фундаментальними відкриттями сучасної наукової парадигми: теорії імовірності й квантової механіки. Саме вони створили базові передумови для наукового і технічного прогресу в сучасному його баченні. Проте реалізовуватися на технічному рівні ці відкриття почали в середині XX ст., коли вже стали помітними шляхи їх технологічної реалізації.

З середини 50-х років XX століття розпочався так званий *кібернетичний період* розуміння інформації. 50-ті й 60-ті роки минулого століття були відзначені розквітом кібернетики й електроніки. Представники саме цих наук створювали перші та подальші покоління електронних обчислювальних машин, зокрема, персональних комп'ютерів. Саме тоді формувалися і бурхливо розвивалися основні теорії інформації. Теоретична спадщина того часу й дотепер є основним базовим підходом у науці при дослідженні проблем інформації.

Період кібернетичного розуміння ролі й значення інформації продовжувався до 1990-х років, тобто до початку масової інформатизації, коли розпочався етап впровадження персональних комп'ютерів, цифрових ліній передачі інформації і створення нового класу інформаційних технологій. Великі швидкості передачі інформації, а також високі технології її обробки, зберігання і використання створили нові рівні розуміння природи і значення інформації в суспільстві.

З 1990-х років розпочався і до сьогодні триває так званий *посткібернетичний період* – період масового освоєння високотехнологічних інформаційних систем та їх впровадження в усіх сферах життєдіяльності соціуму.

Для більш глибокого розуміння феномену інформації варто розглянути етимологічне значення слова “інформація” і встановити його сенс. Слово “інформація” латинське за походженням, буквально означає [2 – 4]: 1) повідомлення про що-небудь; 2) відомості, що є об'єктом, переробки і передачі; 3) у математиці й кібернетиці – кількісна міра усунення невизначеності (ентропії), міра організації системи.

Інформувати – означає надавати відомості про що-небудь. Реконструюючи словотворення “інформація” і мотиви його виникнення, тобто з'єднавши відому морфему “ін” і слова “форма” або “формація”, побачимо, що таке об'єднання буквально означатиме: “всередину зовнішнього вигляду, в його зовнішній контур”, “всередину якої-небудь видимості або формальності”. Убачається, що в цьому “обігу всередину” є певний сенс, пов'язаний з етимологією повного слова “інформація”.

Вважаємо, що навіть у суто лінгвістичному сенсі ми маємо справу з феноменом, який історично використовувався для позначення явищ, що мають набагато істотніше

значення, аніж його просте мовне оформлення. Слово “інформація” буквально виражає “всередину форми”, “всередину контуру”, “звернення всередину форми”. У таких значеннях вбачається певне “зовнішнє звернення всередину форми”, “звернення або проникнення через зовнішню форму (контур) усередину чого-небудь”. Можна уявити або осмислити історичну мотивацію за допомогою певної послідовності та, змінивши колишнє поєднання, побудувати словесну конструкцію в дещо іншому вигляді: “зовнішнє оформлення” (*formacio*), “обернене всередину” (*in*)”.

На перший погляд, виходить щось абсурдне. Проте гіпотетично відзначимо, що мовна конструкція “форма, обернена всередину” має вже глибше смислове призначення жорсткого зв’язку між формою та змістом. І саме у цій мотивованій визначеності вбачається змістовний смисловий ефект. Як слушно припускає П. Кузнецов – “латинські мовознавці при утворенні слова “інформація” мали за мету позначити якусь суть, яку воно повинне було оформити” [5, с. 68].

Таке припущення пов’язане з тим, що на певному історичному етапі науково-технічного прогресу наукові дослідження та їх реалізація стикалися з недосконалістю термінологічного оформлення. У таких випадках дослідники вдавалися до створення нових термінів для нових понять або зверталися до лінгвістичних прийомів для перебудови колишніх мовних конструкцій. При цьому терміни, що були сприйняті науковою спільнотою й адекватно відображали сенс та зміст новизни, з часом набували категоріальних форм. Але мали місце й термінологічні помилки, пов’язані з недостатньо продуманим вибором нових понять або зміною попередніх мовних конструкцій. Такі підходи часто призводили до їх перетворення на неологізми або до поступового зникнення. Факти невдалого термінологічного використання часто спостерігалися в період промислової революції (XIX – початок XX ст.), коли науково-технічний прогрес значно випереджав його “словесне оформлення”.

У цьому контексті слід відзначити, що до початку XX ст. термін “інформація” майже не застосовувався (чи обмежено застосовувався) у науковій сфері. У XIX ст. були спроби використовувати його як специфічний інструмент пізнання в галузі фізики. При цьому згадувалися метричні оцінки наукової термінології: “інформаційна широта терміна”, “інформаційна глибина терміна”, “інформація як міра твердження”.

Перші згадки про нього ми зустрічаємо у 30-ті роки XX ст. Так, у словнику під редакцією Д. Ушакова “інформація” тлумачилася як “повідомлення, що інформує про положення справ або чиеї-небудь діяльності, відомості про що-небудь” [6].

В українській мовній традиції також відсутнє слово “інформація”. Це саме можна сказати про старослов’янські словники. Разом з тим, у різних мовних формах (офіційній, церковній, літературній або діловій), заснованих на змішанні візантійських та слов’янських мов, трапляються слова і словосполучення, які за смыслом є спорідненими із словом “інформація”. Наприклад, слова “звістка”, “знання”, “пізнання”, “знати”, “зрозуміти”, “розуміти”, “осягати”, “вникати”, “позначати”, “відзначати”, “знак”, “знамення”.

Відсутнє слово “інформація” й у відомих і популярних словниках В. Даля, Блокгауза і Ефрона та інших довідниках з мовознавства середини XIX – початку XX ст. Проте, в цей час зустрічалися й мовні аналоги слова “інформація”, близькі йому за змістом. Наприклад, слово “форма” (латинське, французьке) означало такі поняття, як: 1) фігура, зовнішній вигляд, образ; 2) встановлений порядок.

Якщо латинське “інформація” є ближчим за значенням до форми, зовнішнього вигляду й устрою чого-небудь, формальної сторони, то в українській мовній традиції такого акценту не спостерігається. Смилові “інформаційні” позначення в українській мові відображають істотніші ознаки того, що виражається у словах, близьких за змістом

до слова “інформація”. Саме в цьому, як уявляється, полягають їх первинна мотивація і значення, вільні від будь-яких історичних обставин.

Ще наприкінці XIX ст. латинські традиції в мовних вживаннях були широко представлені (зокрема, в юриспруденції, яка того часу вже повністю була занурена в мовні традиції римського права) в українській культурі та суспільній свідомості. Разом з тим, в українській мові тоді не було згадки про “формальний” сенс слова “інформація”. У цьому, очевидно, й виявляється особливість докібернетичного розуміння “інформаційної” дійсності вітчизняною мовознавчою традицією.

У сучасній українській мові слово “інформація” має вже змістовніші смислові значення: відомості про навколишній світ і протікаючі процеси в ньому, що сприймаються людиною або спеціальним пристроєм (*спеціальне значення*); повідомлення, що інформують про стан справ, стан чого-небудь; науково-технічна інформація; газетна інформація; засоби масової інформації (*друк, радіо, телебачення, кіно*); генетична інформація (*спеціальне значення*) – сукупність спадкових ознак, що передаються від клітини до клітини, від організму до організму. На наш погляд, тут ми бачимо вже сучасні мовні й особливо семантичні (смислові) форми-вирази, на які здійснили вплив тенденції науково-технічного прогресу.

Незважаючи на те, що сучасна мова зберегла традиційні мовні форми позначення “інформаційної” дійсності, все ж таки вона не змогла відстояти виразніші традиції “старої” мови при позначенні сенсів слова “інформація” і пов’язаних з ним словотворень. Можна зробити попередній висновок, що в розумінні суті інформації як явища мовна мотивація при його описанні має значення не менш важливе, аніж аналіз характеристики, структури, властивостей і самого змісту цього феномена.

Отже, у докібернетичний період при позначенні сутності й змісту інформації використовувалися традиційні мовні форми: знання, повідомлення, відомості, звістка, сповіщення, інформування та інші, близькі за сенсом словотворення. У цих значеннях термін “інформація” і використовувався до 50-х років минулого століття, тобто до того часу, коли він став набувати дещо іншого змісту, особливо в математиці, кібернетиці, фізиці й техніці.

До середини XX ст. з розумінням феномену інформації в суспільних науках не виникало особливих проблем. У 30–40-і роки XX ст. результати фундаментальних відкриттів у галузі фізики й радіотехніки, пов’язані з теоретичними доробками в галузі математики й управління, привели до створення у 1946 р. першої ЕОМ у США, а згодом – в СРСР. Перші результати цих досліджень були опубліковані у книзі творця основ кібернетики Норберта Вінера “Кібернетика, або управління і зв’язок у тварині й машині” [7].

Описуючи історію кібернетики, Н. Вінер пояснював, яким чином група дослідників, що працювала над однорідними проблемами управління і зв’язку, але в різних галузях знань (математика, фізика, біологія, медицина, статистика тощо), об’єдналася під загальною назвою нової комплексної науки – кібернетики. Названа “... група вчених вже розуміла принципову єдність завдань, в центрі яких знаходилися питання зв’язку, управління і статистичної механіки (як у машині, так і в живій тканині). Але робота ускладнювалась відсутністю єдності в літературі, де ці завдання трактувалися, і відсутністю загальної термінології або хоча б єдиної назви для цієї галузі. Після тривалого обговорення ми дійшли висновку, що вся наявна термінологія так або інакше є дуже однобокою і не може належним чином сприяти розвитку цієї галузі. За прикладом інших учених, нам довелося придумати хоч би один штучний неогрецький вираз для усунення пробілів. Було вирішено назвати всю теорію управління і зв’язку в машинах і живих організмах кібернетикою від грецького слова *kubernetes*, або “рульовий”,

“керманіч”, – те ж саме грецьке слово, від якого ми в кінцевому підсумку проводимо слово *governor* (“правитель”) [8, с. 56-62]. У цьому описі події, пов’язаної із введенням наукової термінології, досить красномовно показано як створювався категоріально-понятійний апарат нової галузі знань, де використовувалася інформація.

Вторгнення у вказану царину досліджень у другій половині ХХ ст. представників так званих точних наук – математиків, фізиків, інженерів та ін., підходи й термінологія яких радикально відрізнялися від філософсько-гуманітарних концепцій, стали основною причиною складнощів, що виникли у зв’язку з розумінням феномену інформації. Проте математизовані й технізовані теорії інформації і сьогодні продовжують вельми інтенсивно розвиватися й множитися, вносячи у розуміння сучасних інформаційних процесів не тільки притаманну їм точність, але й величезну смислову плутанину. Зокрема, американський вчений К. Шеннон відзначав, що “термін “інформація” став популярним завдяки швидкому розвитку кібернетики і теорії обчислювальних машин та був введений в теоретичні дослідження швидше випадково і стосувався виключно закономірностей у сфері передачі сигналу (знаку, передаваного символу або коду)” [9].

За нашими оцінками, теорія кодування і зв’язку має вельми віддалене відношення до розуміння суті інформації (на чому наполягав і сам К. Шеннон). Сукупність цих уявлень, цілком коректно була ним названа “*математичною теорією зв’язку*”, яка в подальшому не зовсім обґрунтовано була переключаліфікована іншими авторами в “*класичну теорію інформації*”. Ця теорія в кращому разі є теорією техніки кодування і техніки передачі інформації, але не теорією самої інформації.

Парадоксальність ситуації, що виникла в науці ХХ ст. була констатована багатозначним висловом Н. Вінера, який заявив, що “інформація є інформація, а не матерія і не енергія” [7]. У цій знаменитій формулі “батька кібернетики” відобразився більше подив наукового світу того часу, аніж ясне розуміння суті справи. Таким чином, поспішні й погано продумані узагальнення, поширювані про інформацію й інформаційні процеси представниками точних наук, призвели до того, що в сучасній свідомості, у міркуваннях про інформацію багато в чому вже стирається принципова грань між людиною і твариною (і навіть машиною), що, як мінімум, є передчасним.

Револьюційні фундаментальні зміни у науці, що відбулися у ХХ ст., як відомо, привели до пошуку нових властивостей інформації. Вчені, які дослідили закономірності руху інформації, по-різному ставилися до формальних позначень її суті в різні періоди розвитку кібернетики. Розглянемо, які власне якості дослідники відносили до інформації при її включенні у процеси управління системами або при передачі повідомлень у сфері зв’язку.

Перший концептуальний висновок був пов’язаний з розумінням кількісної характеристики інформації у нових для неї історичних умовах при взаємодії безлічі елементів, предметів і явищ систем управління. Причому, до такого розуміння самостійно і майже одночасно дійшли багато вчених в галузі кібернетики [9 – 11].

Другий висновок стосується відкриття властивості інформації, пов’язаної з можливістю впливати на якість керованої системи, на зміну стану визначеності (ентропії) у її розвитку. Причому, ця ознака характеризувала кількісну сторону інформації. Н. Вінер, виділяючи таку властивість, підкреслював: “Поняття кількості інформації абсолютно природно пов’язується з класичним поняттям статистичної механіки – поняттям ентропії. Кількістю інформації в системі є міра організованості системи, так само ентропія системи є мірою дезорганізованості системи; одне рівне іншому, взятому зі зворотним знаком” [7, с. 56].

Третьою властивістю інформації, що виявляється в системах управління і зв'язку, вчені називають її сигнальний характер. Залежно від того, в яких системах виявляється ця ознака, дослідники розрізняють форму існування таких сигналів. Н. Вінер називав їх сигналом у формі повідомлення, К. Шеннон – як передаваний кодований сигнал. При цьому, Н. Вінер підкреслював, що системи управління і зв'язку невіддільні одна від одної та концентруються навколо “фундаментального поняття повідомлення”. І не важливо, чи передається повідомлення за допомогою електричних, механічних або нервових систем. Тим самим він визначав повідомлення як абстрактну категорію. З точки зору теорії названих систем, повідомлення визначається як дискретна або безперервна послідовність вимірних подій, розподілених в часі, тобто це те, що статистики називають часовим рядом.

Невід'ємною ознакою поняття інформації є органічне розуміння будь-якого повідомлення, його сенсу і значення. Це *четвертий висновок* і – як уявляється – ключ до розуміння феноменологічних властивостей інформації.

Пізніше, при узагальненні більш аніж 15-річного шляху розвитку кібернетики, Н. Вінер додав до раніше використовуваних значень терміна “інформація” (“сигнал” і “повідомлення”) ще й “команду”. Тоді ж він описав не тільки додаткові властивості інформації (стосовно суспільних відносин), але і, користуючись мовою філософії, пояснив багато сенсів теорії інформації в нових історичних умовах її розвитку.

Зокрема, він відзначав, що “інформація – це позначення змісту, одержаного із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших відчуттів”. І далі слідує дуже важливе методологічне зауваження: “Процес отримання і використання інформації є процесом нашого пристосування до випадковостей зовнішнього середовища і нашої життєдіяльності в цьому середовищі. Дієво жити – це означає жити, маючи у своєму розпорядженні правильну інформацію. Таким чином, повідомлення й управління так само пов'язані з самою суттю людського існування, як і з життям людини в суспільстві” [12, с. 31].

Тим самим Н. Вінер в останніх своїх роботах дав розгорнуту характеристику ролі інформації стосовно системи управління суспільними процесами. На відміну від більшості своїх колег по фундаментальній теорії інформації того часу, він розкрив “зашифровані” значення нових властивостей інформації в умовах початку розвитку інформаційного суспільства. Наприклад, описуючи у 1958 р. такі парні категорії, як “інформація і суспільство”, “інформація і безпека”, “інформація і право”, “прогрес і ентропія”, Н. Вінер був стурбований вже не стільки суто науковими проблемами, скільки соціальними наслідками створення і впровадження нової техніки. Це виявилось пророчим: “Кожне жахливе відкриття лише збільшує наше підкорення необхідності здійснювати нові відкриття. Якщо у наших лідерів не з'явиться нового розуміння обстановки, то це продовжуватиметься доти, поки весь інтелектуальний потенціал країни не буде усунений від всякого можливого творчого застосування до різноманітних потреб роду людського... Результатом появи цього нового виду зброї повинне стати збільшення ентропії на нашій планеті, поки в процесі формування розжареного дочиста горнила нової зірки не зникне будь-яка відмінність між холодом і спекою, між добром і злом, між людиною й матерією” [12, с. 135].

Як коротке резюме сформулюємо головні висновки Н. Вінера про його розуміння інформації:

– це *повідомлення* (сигнал, команда). Причому єдиною є “сигнальна” форма передачі “вимірних подій”, незалежно від того, якому вони передаються середовищу – управління машинами або суспільством;

– це позначення *змісту*, одержаного із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього. Отримувана при цьому інформація координується мозком і нервовою системою; після процесу накопичення, звірення й відбору вона приєднується до свого накопиченого запасу інформації, здійснюючи вплив на майбутні наші дії.

Змістовна сторона інформації в такому розумінні зовсім не випадкова. Єдність форми (повідомлення) і змісту (включеність свідомості у процес отримання, осмислення та використання повідомлення), їх нероздільність, а також одночасність, здавалося б, різних процесів (передача повідомлення та його отримання з одночасною обробкою і використанням) впливають із властивостей і функцій людської свідомості. Ці об’єднані в єдиний ланцюг передачі, отримання, обробки, оцінки, зберігання і використання інформації процеси становлять *інформаційний процес*. Його єдність у мовознавстві пояснюється концепцією так званого *ментально-лінгвального комплексу* – інформаційної системи, що самоорганізується на основі людського мозку, забезпечуючи сприйняття, розуміння, оцінку, зберігання, перетворення, породження і передачу інформації [13, с. 12-18]. Такий комплекс включається з моменту народження людини і вимикається у момент смерті її мозку. Названа інформаційна система – складний комплекс різнопорядкових за функціями, але однорідних за змістом та єдиних у своїй сукупності послідовностей. Процес отримання, обробки, збереження та передачі сигналу у такому комплексі, по суті, і є (за Н. Вінером) процесом координації отримання й обробки інформації.

Інакше кажучи, розуміння інформації як явища реальної дійсності може бути розщеплено на дві складові: *форму* (переданого й одержаного нами повідомлення, сигналу, команди) і *зміст* (позначення, одержане, оброблене й використане нами для адаптації й орієнтації). З огляду на викладене можна констатувати, що інформація є дуалістичною за характером категорією. Вона може бути представлена у вигляді двох дескрипторів (лексичних одиниць інформаційно-пошукової мови, які слугують для описання основного смислу змісту тексту): повідомлення (сигналу, команди) формальної властивості, позначення змістовної властивості.

Аналогічне бачення інформації викладено в роботах А. Стрельцова. У його концепції (як і Н. Вінера) найбільший інтерес представляє поділ феномена інформації на дві взаємопов’язані структурні частини. Причому, особливо важливим вбачається розуміння інформації як *відображеного у свідомості людини руху об’єктів матеріального світу, відображеного в організмі (або колективі організмів) і використовуюваного для адаптації до змін навколишньої дійсності*. Інформація, відображена в організмі людини як результат віддзеркалення, включає “інформаційну модель” людини як типу живого організму. При цьому А. Стрельцов відзначає: “Одержані організмом відомості використовуються для формування й актуалізації “інформаційної моделі”, в якій ці відомості закріплюються для подальшого використання з метою виявлення руху об’єктів матеріального світу, оцінки можливих наслідків цього руху для існування організму і вибору раціонального варіанта поведінки” [14, с. 26].

Виділяючи категоріальний зміст “інформаційної моделі” у вищому її розвитку (у людини), автор, по суті, формулює новий методологічний підхід не тільки до розуміння природи інформації, але й до пізнання (розпізнавання) різновидів такої моделі у різних людей. Звідси і сам процес отримання, обробки і використання інформації у них, відповідаючи їх же “інформаційній моделі”, може бути різним за типом. Очевидно, категорія “інформаційна модель” А. Стрельцова має важливе наукове й соціальне значення, зокрема правове.

При описанні *органічної моделі* розуміння дуалізму інформації, особливо слабо структурованої її частини у вигляді відомостей, автор вводить розуміння нового

нематеріального об’єкта права – відомостей, які мають *природне* начало, а тому є носієм природних прав людини в духовній сфері суспільних відносин.

Нове смислотворче тлумачення інформації у вигляді повідомлень і відомостей створює умови для подальшої розробки правових моделей та конструкцій, дозволяє сформулювати нові категоріальні інструменти правової системи.

Якщо ж підходити до визначення інформації та визначення її природи з філософської точки зору, то можна стверджувати, що різні позиції стосовно природи інформації були пов’язані з відмінностями щодо відображення. Звісно, той, хто ототожнював інформацію з відображенням і був упевнений, що відображення є характерним для всієї матерії, логічно приходив до висновку, що інформація – це властивість усієї матерії, включаючи неживу.

Деякі філософи спробували уникнути цього висновку, розділяючи інформацію й відображення. Зокрема, Б. Українцев прямо стверджував, що інформація виникає лише у високоорганізованій матерії і пов’язана з процесом управління. Він писав, що “без процесів управління... не може бути інформації” [15, с. 36]. Тому неорганічна матерія не володіє інформацією.

Проблеми співвідношення інформації та відображення розробляв у своїх працях В. Цонєв, який вважав, що інформація сама по собі не є відображенням. Вона становить основу, яка дозволяє суб’єкту відображати об’єкт, формувати його образ. Зі свого боку, відображення не є інформацією, незважаючи на те, що його існування без останньої неможливе. Відображення – це комплексний процес, при якому інформація передається суб’єкту, приймається ним і відтворює в ньому образ об’єкта. Іншими словами, інформація – необхідна передумова відображення, а відображення виступає як механізм фіксації й накопичення інформації поза її джерелом [16]. У цьому випадку, на думку І. Чайки, інформація постає і як змістовна частина процесу відображення, і, разом з тим, існує незалежно від нього [17, с. 313].

Інші погляди висувалися групою філософів – фахівців з теорії інформації. Вони безпосередньо спиралися на математичний підхід до інформації, прагнучи створити універсальну теорію інформації, потенційно застосовну до всіх аспектів Всесвіту і до всіх рівнів матерії, включаючи соціально організовану. До числа провідних виразників цих поглядів входили А. Берг і В. Глушков [18-19].

Загалом проаналізоване дає змогу дійти висновку, що інформація має об’єктивний характер і фактично виступає як нематеріальна “копія” явища, процесу чи самого суб’єкта – учасника взаємодії. А сам процес взаємодії, перебігаючи на матеріальному рівні, одночасно супроводжується інформаційним процесом.

Поряд з цим, видається знаковим і таким, що потребує окремого розгляду висновок Н. Віннера, що “інформація – це не матерія і не енергія”. Історично склалося, що суспільна думка протягом ХХ століття переважно орієнтувалась на поняття “*матерія*”. Водночас серед представників філософських, фізико-математичних, технічних та біологічних наук часто застосовувалося інше поняття – “*енергія*”. І лише окремі мислителі та вчені – представники ноосферної концепції й космізму, зокрема, К. Ціолковський, В. Вернадський, О. Чижевський, М. Тимофеев-Ресовський, М. Моїсєєв, А. Урсул, А. Ракітов, Р. Абдєєв, розробники теорії соціоінформаційного простору – П. Сорокін, П. Бурдже, Е. Гідденс, І. Валлерстайн та інші поряд із зазначеними термінами значну роль відводили іншому фундаментальному поняттю – “*інформації*”.

За нашими оцінками, слід акцентувати увагу на висновку німецького вченого В. Гітта про те, що “в будь-якій галузі науки і техніки дві величини здавна вважаються основоположними та універсальними: енергія і матерія. Але є ще одне поняття, котре є

таким же широким і фундаментальним – інформація. Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах зв'язку, системах управління, в мовах, біологічних системах, в інформаційних системах живих клітин. Тому інформація правомірно вважається третьою універсальною та основоположною величиною...” [20].

У цілому, пріоритетними у сучасних умовах є висновки, що існуюча матерія та енергія хоча і становлять фундаментальні основи життя, але самі по собі не визначають принципової різниці між живими і неживими системами. Ця різниця визначається іншою фундаментальною основою – інформацією, властивою для усіх живих організмів.

Висновки.

Загалом підсумуємо розгляд історико-правових та філософських аспектів феномена інформації такими чином.

1. Процес формування концепцій розуміння ролі та значення інформації можна умовно розділити на три періоди: докібернетичний, кібернетичний і посткібернетичний. Водночас, незважаючи на те, що природа інформації активно досліджувалась починаючи з другої половини ХХ століття, системною проблемою й нині залишається відсутність єдиного розуміння сутності інформації.

2. При визначенні поняття “інформації” слід враховувати такі ключові аспекти:

– концептуальні засади розуміння суті інформації й теорії інформації, що містяться у дослідженнях і вживані в математиці, фізиці, кіберетиці не повністю відповідають ролі й значенню досліджуваного явища для суспільних відносин;

– поняття “інформація” не зовсім доречно впроваджувати та використовувати в контексті науково-технічних досліджень. Очевидно, що в саме цьому полягає одна з головних причин труднощів у визначенні справжнього значення цього терміна;

– у розумінні інформації та описанні її поняття мовна мотивація має не менш важливе значення, аніж аналіз характеристики, структури, природних властивостей і самого змісту цього феномена;

– не зовсім коректним видається зведення поняття “інформація” до слів “відомості”, “дані”, “сигнали”, “команди” тощо, та відповідне його юридичне трактування в чинному законодавстві.

3. Інформація, поряд з матерією та енергією є фундаментальними величинами, які становлять основу світобудови та розвитку людини, суспільства і держави.

У контексті зазначеного правомірною є постановка проблем:

– щодо наявності потреби надання юридичного визначення інформації й доцільності запровадження підходів, характерних для визначення енергії і матерії;

– стосовно пріоритетності законодавчого визначення термінів, які є базовими для інформаційної діяльності, зокрема: “інформаційні ресурси”, “відомості (дані)”, “інформаційна продукція”, “інформаційні послуги” та ін., що сприятиме розвитку економіки та нових суспільних відносин в сучасних умовах.

4. Феномен інформації вимагає подальших комплексних досліджень на рівні філософії, лінгвістики, соціології, психології, біології, права та інших галузей науки.

Використана література

1. Зарипова З.Н. Правовое регулирование образовательной реформы в России второй половины XVIII : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 – теория государства и права, история государства и права, история политических и правовых учений / З.Н. Зарипова. – Н. Новгород, 2000. – 21 с.

2. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.

3. Словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1988. – 600 с.
4. Великий тлумачний словник української мови. – Режим доступу : [//www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk](http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk)
5. Кузнецов П.У. Теоретические основания информационного права : дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук : 12.00.14 – административное право, финансовое право, информационное право” / Петр Уварович Кузнецов. – Екатеринбург, 2005. – С. 68.
6. Толковый словарь русского языка ; сост. Г.О. Винокур, проф. Б.А. Ларин, С.И. Ожегов, Б.М. Томашевский, Д.Н. Ушаков ; под ред. проф. Д.Н. Ушакова. – М. : Гос. инст. “Советская энциклопедия”, 1935 – 1940 : в 4-х т. – Т. 1.
7. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Винер Н. ; [пер. с англ.] ; под ред. и с предисл. Г.Н. Поварова. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 1983. – 343 с.
8. Поваров Г.Н. Норберт Винер и его “Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине” / Г.Н. Поваров : [пер. с англ.] ; под ред. и с предисл. Г.Н. Поварова. – М. : Наука, 1983. – С. 56-62.
9. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон – М. : Изд-во иностранной литературы, 1963. – 830 с.
10. Колмогоров А.Н. Алгоритм, информация, сложность / А.Н. Колмогоров. – М. : Знание, 1991. – 43 с.
11. Колмогоров А.Н. Избранные труды : в 6 т. / А.Н. Колмогоров ; отв. ред. и сост. А.Н. Ширяев. – Т. 3 : Теория информации и теория алгоритмов. – М. : Наука, 2005 – 263 с.
12. Винер Н. Кибернетика и общество. Творец и робот / Н. Винер ; [пер. с англ.] ; предисл. и примеч. И.Г. Поспелова. – М. : Тайдекс Ко, 2003. – 245 с.
13. Морковкин В.В. Язык, мышление и сознание *et vice versa* / В.В. Морковкин, А.В. Морковкина // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1. – С. 12-18.
14. Стрельцов А.А. Обеспечение информационной безопасности России. Теоретические и методологические основы / А.А. Стрельцов ; под ред. В.А. Садовниченко, В.П. Шерстюка. – М. : МЦНМО, 2002. – 289 с.
15. Украинцев Б.С. Информация и отражение // Вопросы философии. – 1963. – № 2. – С. 26-38.
16. Цонев В. Информация и отражение / В. Цонев. – София, 1977. – 129 с.
17. Чайка І.Ю. Проблема інформації в кібернетичній парадигмі : соціально-філософський аналіз // Гілея : зб. наук. праць ; гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 44. – С. 313.
18. Берг А. Информация и управление / А. Берг, Ю. Черняк. – М. : Экономика, 1966. – 64 с.
19. Глушков В.М. Мышление и кибернетика // Вопросы философии. – 1963. – № 1. – С. 10-24.
20. Гитт В. Информация : третья фундаментальная величина : тезисы доклада на 4-м Европейском Конгрессе по креационизму, 1990. – Режим доступа : [//www.creationism.org/crimea/text/23c.htm](http://www.creationism.org/crimea/text/23c.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 1:340.1:316.324.8

БРИЖКО В.М., доктор філософії (Ph.D.), старший науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ ОЗНАК ТА МАТЕРІАЛЬНА СПЕЦИФІЧНІСТЬ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА^{*}

Анотація. Про сферу інформаційного права, як самостійну юридичну галузь у складі правової системи держави.

Ключові слова: ознаки інформаційного права, інформаційні відносини, матеріалізація інформації.

Аннотация. О сфере информационного права, как самостоятельной юридической отрасли в составе правовой системы государства.

Ключевые слова: признаки информационного права, информационные отношения, материализация информации.

Summary. About the sphere of information right as independent legal branch in composition of the state legal system.

Keywords: signs of information right, information relations, materialization of information.

Постановка проблеми. Класифікаційний поділ загальної системи права на окремі галузі передбачає у неї однорідність суспільних відносин та наявність трьох ознак:

перша ознака – предмет суспільних відносин, якій не збігається з предметами відносин інших галузей. Він є основним критерієм поділу загальної системи права на галузі. При цьому, предмет відносин має відображати матеріальність, тобто мати характер “речі”, “майна”;

друга ознака – методи правового упорядкування відносин, які визначаються функціями (завданнями окремої галузі) та нормативно-правовими засобами, за допомогою яких здійснюється упорядкування відповідного кола суспільних відносин;

третья ознака – принципи правового упорядкування відносин, які визначають умови і правила у процесі взаємодії різних суб’єктів.

Інформаційне право як наука, що визначає розвиток юридичної галузі і навчальної дисципліни в інформаційній сфері, перебуває в стані становлення та пошуків системи упорядкування інформаційних відносин з метою створення цілісного інформаційного законодавства, адаптованого до європейських правових стандартів [1].

Результати роботи щодо предметного упорядкування інформаційних відносин знаходять відображення у працях таких вчених, як: О. Баранов, Ю. Батурич, І. Бачило, А. Венгеров, О. Гаврилов, Б. Герасимов, В. Дозорцев, В. Копилов, Т. Корнєєва, Ю. Кудрявцев, М. Лапчинський, І. Маміюфа, А. Миньков, В. Пилипчук, М. Рассолов, Ю. Тихомиров, В. Фурашев, О. Яременко та ін. (див. список у [2, с. 281-293]).

© В.М. Брижко, 2015

---

^{*} Робота є продовженням досліджень за НДР “Теоретико-правові основи формування та розвитку інформаційного суспільства” за темою “Філософія інформаційного права” щодо проблематики узагальнення філософсько-гуманітарного і теоретичного знання про право як специфічну форму соціального буття людей і нормативного упорядкування суспільних відносин в інформаційній сфері.

На превеликий жаль, становлення інформаційного права як самостійної юридичної галузі у складі правової системи держави продовжує обмежуватися дискусіями по окремих законах та політичною несприйнятливістю щодо створення в державі єдиної базово-рамкової системи упорядкування інформаційних відносин. Здійснення цієї роботи було визначено у ч. 2 Розділу III Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” та передбачало, зокрема: “...з метою підвищення ефективності розвитку інформаційного суспільства необхідно створити цілісну систему законодавства, гармонізовану з нормами міжнародного права, ...здійснити кодифікацію інформаційного законодавства” [3].

Метою статті є подальше обґрунтування автономної самостійності інформаційного права і інформаційного законодавства (далі – сфери інформаційного права) у складі загальної правової системи держави.

Виклад основного матеріалу. Сфера інформаційного права, як особлива та специфічна область правового упорядкування та регулювання суспільно-інформаційних відносин має свій об’єкт, предмет, методи та принципи.

Об’єктом інформаційного права є явища та процеси в інформаційній сфері, які визначають інформаційно-правові відносини. Об’єктом інформаційних відносин може вважатися “інформація” – відомості, факти та знання, які розміщені на матеріальному носії. Їх відображення і інтерпретація у свідомості людини визначає властивий “інформації” динамічний характер змін в уявленнях та, у подальшому, в формуванні знань.

Поява комп’ютерної техніки, інформаційно-комп’ютерних технологій та телекомунікаційних мереж призвела не тільки до змін у суті, характері і спрямованості багатьох суспільних відносин, а й до появи нового їх виду – електронно-інформаційних відносин. У зв’язку з цим в інформаційному законодавстві основний об’єкт відносин все частіше став визначатися поняттям “дані”. На його основі формуються бази даних, інформаційна продукція, інформаційні ресурси, засоби забезпечення систем автоматизованої обробки даних, у яких “дані” надають (відображають) відомості, що “пристосовані”, “прикріплені” до електромагнітного (цифрового, світлового тощо) носія завдяки техніці та технологіям слабких струмів (електроніки та зв’язку). “Дані” як об’єкт електронно-інформаційних відносин – це формалізовані знаково-кодові комбінації, що представляють інформацію, призначені для їх автоматизованої обробки; цифрові дані – це закодовані електричні сигнали й електронні структури. По суті, “дані” – це закодовані та зафіксовані явища та події, що визначаються статичністю. У цьому їх важливий та суттєвий атрибут відмінності від поняття “інформація”, яка, як зазначалося вище, у свідомості людини має динамічний характер.

У електронно-інформаційному середовищі існує не “інформація” як така, а закодована структура, яка залежить від форми і змісту “даних”, що її представляють, і яка є умовою комп’ютерно-мережових комунікацій. З техніко-технологічної точки зору функціонування каналів телекомунікації можна сказати про те, що в мережах Інтернету ніякої інформації немає, а є лише коди і електронні структури. Тому, ототожнення і підміна понять “дані” і “інформація” в юридичних документах не зовсім відповідає вимогам точної однозначності в поняттях і свідчить про порушення одного із законів формальної логіки – “закону тотожності”.

Предмет суспільних відносин в сфері інформаційного права.

Сьогодні немає єдності в поглядах на перспективи становлення сфери інформаційного права, зокрема стосовно того, що стосується створення юридичної основи (правового фундаменту) інформаційного суспільства.

Одні учені розглядають інформаційну сферу як комплексну галузь публічного права, яка вивчає інформаційні відносини, а також діяльність суб'єктів цих відносин та правовий режим інформаційних процесів у сучасному суспільстві [4, с. 339]. Інші визначають як систему норм, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері суспільства і його частинах [5, с. 22; 6, с. 4]. Треті стверджують, що інформаційне право – це правовий фундамент інформаційного суспільства, що активно формується у всіх країнах і на континентах за допомогою глобальних інформаційних мереж та інших нових інформаційних технологій [7]. Четверті вважають, що інформаційне право діє лише в рамках організаційно-правових форм регламентації суспільних відносин, що виникають в процесі акумуляції, аналітичної обробки і поширення інформації за допомогою електронних засобів [8, с. 284-285].

Для більш чіткого розуміння того, що вкладається у поняття “сфера інформаційного права” та удосконалення інформаційного законодавства, український учений О.А. Баранов запропонував юридичну новацію, згідно якої інформаційне право має базуватися на двох видах відносин.

Перший – інформаційні відносини, які визначають суспільні відносини, що мають місце в процесі створення, поширення, використання, збереження і знищення (утилізації) інформації.

Другий – інформаційно-інфраструктурні відносини, які визначають суспільні відносини, що мають місце в процесі забезпечення реалізації інформаційних відносин, тобто пов'язані з функціонуванням суб'єктів інформаційної інфраструктури, які надають інформаційні послуги і виконують роботи в інформаційній сфері, використовують інформаційні технології і ресурси, забезпечують інформаційну безпеку тощо [9].

Резюмуючи погляди більшості учених у розумінні суті інформаційного права, слід зазначити, що усі вони мають багато спільного.

По-перше, визнається необхідність формування нової автономної юридичної галузі, яка в рамках інформаційного суспільства успадковує механізм інформаційно-правового регулювання відносин.

По-друге, в інформаційній сфері виділяються специфічні відносини як початкові поняття нової галузі правових знань. Вони безпосередньо пов'язані зі створенням, обробкою, використанням і поширенням інформації.

І по-третє, всі вищезгадані автори виходять з актуальності соціального і юридичного аналізу суб'єктів інформаційних відносин, інформаційного обміну як такого, інформаційних мереж і нових інформаційних технологій в суспільстві.

Враховуючи вищенаведене, з наукової точки зору можна виходити з того, що інформаційне право – це галузева юридична наука, що вивчає інформаційні відносини і інформаційну діяльність в суспільстві. Нормативно-правове упорядкування цих відносин і діяльності встановлює в цілому правове положення державних органів, суспільних організацій, засобів масової інформації, підприємницьких структур тощо, а також публічні і приватноправові відносини різних суб'єктів в певних сферах інформаційної діяльності. Таким чином, предмет у сфері інформаційного права передбачає правове упорядкування та регулювання інформаційних відносин, які відображають умови і правила поведінки різних суб'єктів права в інформаційній сфері.

Сьогодні одна з головних проблем в упорядкуванні інформаційних відносин полягає у тому, що дуже багато норм, які безпосередньо належать до інформаційної сфери, “розпорошено” по законах та підзаконних актах. Вони охоплюють своєю регулюючою дією різноманітні “зрізи” суспільних відносин інших галузей права та розділів законодавства (цивільне, фінансове, трудове, кримінальне і т. д.). Цей зв'язок необхідний

у виконанні важливої ролі у загальному правовому регулюванні суспільних відносин. Але, з одного боку, норми, які стосуються інформаційних відносин, мають слабку понятійну узгодженість та змістовну кореляцію між собою, що не створює системності та порядку, які б мали визначатися єдиною системою упорядкування інформаційних відносин в державі. З іншого – продовжують існувати проблеми інтеграції у світовий інформаційний простір, що також визначає потребу у приведенні до упорядкування інформаційних відносин та створення єдиної системи сфери інформаційного права, згідно загальноновизнаних приписів європейських правових стандартів.

В.А. Копилов, один з перших учених, який стояв біля витоків сучасних досліджень проблем інформаційного права, відзначав [10, с. 26-29]: “Норми інформаційного права в тому або іншому вигляді активно впливають на всю соціальну сферу суспільства, пов’язану із створенням, поширенням, обробкою і споживанням інформації, а також на всю інформаційну сферу суспільства. Як сфера правового регулювання, вона є сукупністю суб’єктів права, що здійснюють на основі інформаційного та іншого законодавства таку діяльність, яка дозволяє вирішувати конкретні інформаційні задачі в суспільстві, включаючи і сам механізм правового регулювання цієї сфери. Сама інформаційна сфера як об’єкт правового регулювання поділяється на п’ять таких основних предметних областей: створення і розповсюдження нової і похідної інформації; формування інформаційних ресурсів, підготовка інформаційної продукції і надання інформаційних послуг; реалізація права на пошук, отримання, обробку, поширення і використання інформації; створення і застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів їх забезпечення; створення і застосування засобів і механізмів інформаційної безпеки”.

Таким чином, інформаційне право визначається сукупністю принципів інформаційних правовідносин та інформаційно-правових дій, що реалізуються конкретними суб’єктами відповідно до норм інформаційного законодавства. На практиці інформаційно-правова діяльність спрямована на збір, обробку і поширення інформації тощо. В процесі цієї діяльності розв’язуються цілі і задачі правового регулювання, і у випадку порушення інформаційного законодавства вживаються певні заходи.

Сфера інформаційного права, маючи свої початкові засади в теорії держави і права та будучи тісно пов’язаною з галузевими юридичними науками, підходить до свого предмету з самостійних позицій, відмінних від підходу до своїх предметів з боку інших юридичних наук. Це визначається тим, що предмет сфери інформаційного права включає інформаційно-правові відносини, що мають свій соціально-правовий зміст, а їх специфіка обумовлена об’єктивними особливостями функціонування інформаційного середовища, яке передбачає застосування та розвиток інформаційно-технологічних засобів.

Отже, сфера інформаційного права як самостійна галузь знання (незалежно від того, що деякі його норми використовуються в інших галузях права, як, скажімо, частина норм земельного права – в рамках цивільного права) визначається лише своєю сукупністю принципів та норм, регулюючих інформаційні відносини в суспільстві. І при цьому ця галузь права не претендує на “чужі” норми і не збирається їх “поглинати” з інших галузей. Інформаційне право існує і розвивається в тісному зв’язку з останніми і сприяє вдосконаленню загальних механізмів правової дії на суспільні відносини.

Специфічність інформаційної матеріальності.

На початку цієї роботи ми визначали, що галузь права, яка претендує на автономність в загальній системі права, повинна мати власний предмет правового упорядкування відносин, який передбачає його матеріальність, тобто відповідає сутності “речі”, “майна”.

Те, що звичайно розуміється під “інформацією” не є матеріальним, з погляду оцінки за фізичними ознаками речовини. Це поняття застосовується для позначення уявлень про будь-які відомості, факти і знання, їх відображення і інтерпретації в свідомості людини. Але, вона може представлятися й як програма стану чи поведінки будь-чого або будь-кого, як час чи енергія у часі. Всесвіт – це процес у матеріальних структурах, які зазнають енергоінформаційних змін. У природі в результаті зміни інформації відбуваються зміни в енергетиці того чи іншого поля, що визначається, наприклад, у тому, що вона може не тільки надавати відомості, а й давати або забирати енергію людини. І все це відбувається у часі безперервно [11].

“Інформація” дійсно унікальний, особливий об’єкт (чи енергія, чи матерія, чи час, чи якась субстанція – як кому подобається). Головне, вона є “движителем” (рушійною силою) у “двигунах” Всесвіту, які мають назву –“матерія” та “енергія”. Без комунікаційного впливу “Інформації Всесвіту” на гравітацію, чорну і білу матерію і енергію, немає ніяких змін в “матерії” і “енергії”, зокрема, на планеті під назвою “Земля”.

У традиційному контексті розуміння “інформації” людиною, як нами визначалось у [2, с. 63-64], вона містить в собі одночасно і ідеальний і матеріальний початок, тобто має два аспекти:

семантичний – інформація розглядається як відомості, як якісне значення змісту повідомлення. Звідси можна говорити про те, що інформація – це відомості про дійсність на основі мислення і висновків людей або вирішення задач засобами, що наділені “інтелектуальними” можливостями;

онтологічний – інформація розглядається як кількісна міра пропускну здатності каналу телекомунікації (визначеності й інтенсивності потоку повідомлення в мережах, що зветься “трафік”) і упорядкування повідомлень (організація процесу кодування /декодування і передачі/прийому даних). Інформація в даному аспекті розглядається як упорядкована субстанція, яку можна описати математично. При цьому під системою упорядкування розуміється система з об’єктивно заданим алгоритмом, що може бути розпізнаний. Мова йде не про зміст інформації, а про можливості її неспотвореного перетворення-кодування для обробки даних в автоматизованих системах і переміщення їх по мережах комунікації.

Цей дуалізм й полягає в основі специфічності упорядкування та регулювання інформаційних відносин.

Думки в голові людини про дійсність ще не є інформацією. Тільки у процесі передачі вони стають інформацією. Тобто, народжена думка – ще не інформація. Але якщо ця думка повідомляється іншій людині, тоді і виникає інформація. Причому, при спілкуванні передається не сама думка, а тільки її віддзеркалення (копія), виражене словесно (матеріальний носій – хвилі звукових коливань) або завдяки іншій формі її носія. Тільки при з’єднанні ідеального з матеріальним виникає інформація. За відсутності одного з цих компонентів інформація зникає.

Думка і її копія, у вигляді відомостей, належать конкретній особі. Вона єдина, хто може ними (відомостями) скористатися і розпорядитися, тобто використати за власним бажанням. Саме тут інформація набуває статус власності в правовому сенсі слова. Але коли власник передає (повідомляє) інформацію іншій особі, його статус (монополія) власника зникає, чого не відбувається з матеріальними об’єктами.

Юридично власність на майно зводиться до сукупності складових (тріади повноважень): володіння, користування і розпорядження майном (рідчю). Ця правомочність тісно зв’язана і лише разом складає поняття “право власності”. Тобто, власність на майно (рідч) це фактичне закріплене законом за суб’єктом права щодо тріади

зазначених вище повноважень. Це право, на законних підставах товарно-грошових відносин, при яких товар оцінюється у грошовому еквіваленті (вартості), може бути передане іншому суб’єкту або для особистого володіння і користування (звичайно за ліцензією), або для подальшого розпорядження (за субліцензією).

Запровадження цих понять стосовно інформації (інформаційної продукції) у принципі дозволяє поширити правове регулювання на результати інформаційної діяльності і упорядкування товарно-грошових відносини різних суб’єктів. Головне правильно визначатися з тим, який суб’єкт є власником інформації, який – володільцем, який – користувачем, а який одержує згідно закону і договору статус розпорядника.

У кінці 40-х років минулого сторіччя виникла теорія інформації (повідомлень), в якій математичними методами почали вивчатися способи вимірювання кількості інформації, що міститься в повідомленні, і її передачі. До побутового життя увійшла одиниця вимірювання обсягу повідомлення – біт. Якщо раніше рахували сторінки, зараз – байти, мегабайти і т. д. Коли з’явилась можливість вимірювати інформацію, а не листи, то вона стала набувати характеристику об’єкту, який має певні фізичні параметри з своєю розмірністю. Іншими словами, “інформація” наблизилася до стану “речі”.

Будь-яка “річ” має вартість і ціну – на її втілення (виготовлення) витрачається енергія, час, природні ресурси. Для створення інформації вони також необхідні і можуть бути пораховані. Деякі конкретні методики підрахунку розміру вартості інформаційної продукції, зокрема, на основі калькуляції можливих поточних витрат, використання ставок роялті, паушальних, комбінованих платежів і ін., вже відомі, див. [12, с. 71-81]. Але, при цьому, сьогодні ніхто не в змозі знати і не може підрахувати скільки коштує “ідея” (в США, наприклад, підхід простий – вартість будь-якої ідеї визначається не більш 1000 \$).

Вищесказане може свідчити про те, що інформація все-таки має певну реальну ціну, її можна оцінити, продати, купити, обміняти і ін. При цьому, вона може набувати тільки їй притаманний статус специфічної власності, на визначених законом умовах. Заперечувати – це йти проти суті економіки і упорядкування правових відносин.

Звичайно, інформація задіяна в суспільному обігу та в товарно-грошових відносинах за допомогою якогось матеріального носія (при цьому, принципово важливим тут є те, що покупець інтересує не носій з його вартістю, а саме інформація на ньому). Це стосується не окремих ідей, відомостей або фактів, а предметної їх сукупності, що визначає такий суспільно потрібний продукт, як “інформаційна продукція (продукт)” – документована інформація, яка підготовлена для задоволення потреб користувачів [13, с. 86]. І як правильно зазначається у [14]: “Важливою рисою інформаційної продукції є те, що це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій”.

У загальному плані відзначимо те, що проблема достовірності, випадковості, невизначеності інформації і знань, а також виникнення ідей і новацій завжди була однією з головних у філософії і науці. У основі філософсько-наукових методів пізнання лежить, перш за все, аналіз інформації і зіставлення відомостей-фактів (також їх сукупності), які мають відношення до окремої предметної області дослідження, на основі оцінки суттєвих, додаткових та випадкових ознак. Достовірність фактів набуває серйозного значення тільки тоді, коли є можливість їх “зміряти”, оцінити чисельно і показати, що вони не випадкові. У подальшому, через знайомі методологічні схеми і структуроване знання, прагнуть зрозуміти і аргументувати механізми реалізації реальних потреб. Після цього, і лише після цього, можна говорити про об’єктивність

аргументів, які є підтвердженням факту(-ів), як окремого прояву закономірності, що вимагає внесення коректив в раніше визначені погляди чи якусь парадигму.

По суті, процес накопичення знань ґрунтується на тому, що традиційні уявлення і визнані наукові теорії беруться під сумнів завдяки новим фактам і ідеям, які, на перших порах, мало відповідають сталим парадигмам, а значить і здоровому глузду.

На жаль, для наукового середовища характерне те, що багато хто любить розказувати казки про об’єктивність нормативного пізнання, про його об’єктивні методи і, одночасно, насміхатися над новими ідеями, не розуміючи того, що в майбутньому хтось посміється над їх сталими уявленнями. Якщо переслідувати лише полемічні цілі, які вже не відображають дійсність, і заперечувати можливість іншої точки зору, то, значить, пізнання засноване на вірі. Але наука не може спиратися на маніпулятивний фразеологізм, а ще більш – бути заснована на вірі, див. [15].

Людина в спробах усвідомлення сутності матерії і енергії та проявах у їх змінах, завдяки інформаційному на них впливу, виходить з їх фізичної матеріальності. У сучасному інформаційно-енергетичному розумінні світу, реальність сприймається людиною як фізично відчутне, конкретне, підтверджене, зрима тощо. Завдяки закріпленню за категоріями конкретним дефініціям, що містять прийнятий в соціумі інформаційний контекст, і невизначеностей в пізнанні, нематеріальність сприймається як абстрактність і неприйнятність. Саме таке сприйняття інформації. І ця проблема не психологічна – вона виникає з однієї з властивостей інформації – неоднозначності в її розумінні, а значить і у відношенні до неї.

Разом з цим, ще раз зазначимо, народження ідеї та отримання нових інформації та знань не обходиться без витрат – інтелектуальних (розумовий процес займає багато часу і дуже багато енергії) і матеріальних (завжди є потреба в ресурсному забезпеченні). Витрати потрібні також і для зберігання інформації. І, нарешті, узагальнення інформації – теж вимагає витрат. При цьому, чим більше інформація має узагальнення – більше витрати, але – тим менша хаотичність і тим більше привноситься порядку та гармонії. В цьому полягає головне призначення науки, яке сприяє подальшому пізнанню навколишньої дійсності і пошукам, зокрема, в техніко-технологічній сфері.

У останні десятиліття три технології, що найсильніше змінили світ, – винахід комп’ютера, створення Інтернету і, дещо раніше за часом, лазера. Ці техніко-технологічні новації-прориви в пізнанні інформаційної сфери з’явилися раптово, непередбачувано, не отримали гідної оцінки у момент відкриття, і, навіть коли їх почали використовувати, ставлення до них ще довго залишалося скептичним.

Комп’ютер винаходили не для того, щоб сформулювати нове візуальне або віртуальне середовище, а для інших цілей. Так вийшло, що він дозволив, наприклад, зробити такі математичні відкриття, про які мало хто подумував. До речі, і цілі його створення були абсолютно не для того, щоб мати нову можливість спілкування на дальніх відстанях. Це безумовно не та мета, яку ставили перед собою його розробники – військові. Взагалі, практично всі технічні новації виникають в результаті випадку, коли завдяки значній роботі, натхненню та творчості з’являється те, що, часто, і не шукали. Як говорив Френсіс Бекон – *грандіозні прориви – найбільш непередбачувані, ті, що лежать за межами традиційної уяви.*

Головна ж несподіванка в пізнанні суті інформаційних процесів виявилася у тому, що завдяки екрану комп’ютера інформація стала знаходити нове філософське життя – втрачати розпливчатість і абстрактність, а завдяки кодово-цифровій розмірності, якщо говорити юридичною мовою, – стала “упредметнюватися” і наповнюватися конкретикою життя матеріального об’єкту через можливість обчислення її фізичної

величини. Іншими словами, сьогодні можна говорити про інформацію з носієм (тобто про інформаційний продукт) як про реальність, сприймаючи її відчутною, наділяючи її фізичними властивостями, матеріалізуючи її.

У зв'язку з сказаним, можна відзначити таку нову особливість предмету інформаційного права. Вона передбачає правове упорядкування не тільки традиційних інформаційних, а й електронно-інформаційних (інфраструктурних) відносин, а саме:

відзначений вид упорядкування і регулювання відносин, заснований на нових для теорії права і держави поняттях – “дані”, “комп'ютер”, “інформаційно-комп'ютерні технології”, “інформаційні продукція”, “інформаційні ресурси”, “бази даних” та ін., – без яких у сучасних умовах все складніше ефективно здійснювати функціональну діяльність;

оскільки інформаційна продукція володіє унікальними якостями і властивостями, а також для кожної фізичної або юридичної особи складає основу життя і повсякденної діяльності, то кожна людина, підприємство, організація і т. д. може бути її власником, на умовах визначених законом;

володіння, користування і розпорядження інформаційною продукцією, масивами баз даних (інформаційними ресурсами) та ін. у суспільстві реалізується через відповідних фізичних і юридичних осіб. Це потребує запровадження спеціальних механізмів щодо реалізації права власності на інформаційну продукцію, зокрема, для створення умов запобігання порушенню інформаційного, цивільного, кримінального і інших видів законодавства та захисту всіх форм інформаційних ресурсів.

Методи правового упорядкування відносин в сфері інформаційного права.

Включають засоби, прийоми і способи упорядкування та регулювання інформаційних відносин.

Посилаючись на [16, с. 13], М.М. Рассолов відзначає, що “ідея адекватності предмету і методу правового регулювання консервативна і суперечить сучасним тенденціям розвитку теорії права і законодавства” [17, с. 18].

О.А. Баранов у [18] вказує, що “системи методів окремої галузі права – це певний набір методів, що є переважними та/або специфічними при визначенні того, яким чином або способом регулюються відносини у певній сфері суспільного життя. З цього визначення випливає те, що методи може бути поділено на: загальні, котрі використовуються в переважній більшості галузей права; часткові, що використовуються в частині галузей права; та індивідуальні (специфічні), що використовуються тільки в конкретній галузі права. Під методом інформаційного права розуміється певний набір методів, що є переважними при визначенні того, яким чином або способом регулюються суспільні відносини в інформаційній сфері”.

М.М. Рассолов у [17, с. 19-24] до методів інформаційного права відносить історичний метод і системний підхід. Історичний метод характеризується конкретно-історичними, історико-емпіричними формами предмету і способів правового регулювання, видів інформаційних ресурсів і користування ними, конкретних актів, відповідальності за порушення інформаційного законодавства. Він зазначає, що важливе значення має з'ясування питань: як виникло те або інше явище щодо правового регулювання, які основні етапи в своєму розвитку воно пройшло і які його історичні перспективи.

Системний підхід є сукупністю теоретичних принципів і положень, що дозволяють розглядати всі норми як систему, як єдине ціле в тісному зв'язку і взаємодії з іншими правовими нормами та інститутами, простежувати їх зміни в часі і робити обґрунтовані висновки щодо закономірностей розвитку всього механізму правового регулювання

інформаційних відносин у суспільстві. Стосовно процесу правового регулювання інформаційно-правової діяльності системний підхід припускає:

- визначення цілей даного виду правової дії з позиції правової системи в цілому;
- структурний аналіз процесу правового регулювання інформаційно-правової діяльності (суб’єктів і об’єктів, норм, зв’язків, дій та ін.);
- визначення характеру і міри впливу на цей процес зовнішнього середовища;
- дослідження процесів ухвалення і реалізації рішень в ході правового регулювання поведінки учасників інформаційних відносин;
- вживання встановлених в законодавстві заходів до порушників норм.

До часткових методів інформаційного права М.М. Рассолов відносить дозвільний і обмежувально-заборонний методи, кожний з яких має свої особливості застосування.

Дозвільний метод правового регулювання інформаційних відносин припускає такий характер інформаційної діяльності даних учасників правовідносин, за якого їм надається свобода (власний розсуд) в реалізації своїх прав, цілей і задач. При цьому в ході реалізації вказаного дозвільного методу можуть використовуватися й інші методи впливу на поведінку учасників інформаційних правовідносин – делегуючий, рекомендаційний і санкціонуючий, а саме:

делегуючий метод правового регулювання – це такий спосіб, за якого законодавець, відповідний державний орган або особа надає конкретні права і свободи учасникам інформаційних відносин у рамках конкретного розділу інформаційного законодавства;

рекомендаційний метод правового регулювання інформаційних відносин виражається у тому, що законодавець надає учасникам правовідносин самим вибирати ті або інші варіанти поведінки і згідно з цим діяти;

санкціонуючий метод правового регулювання – це такий спосіб, за якого законодавець надає тому або іншому учаснику інформаційних відносин можливість самому ухвалювати рішення по проблемах, що цікавлять його, але ці рішення в той же час повинні бути санкціоновані у встановленому законом порядку.

Обмежувально-заборонний метод правового регулювання інформаційних відносин полягає в регламентації і встановленні суб’єктів даних правовідносин і певних заборонних заходів, які підлягають виконанню на практиці.

В.А. Копилов [7, с. 101] та О.А. Баранов [18, с. 10] виходять з того, що до загальних методів інформаційного права як комплексної галузі права варто віднести методи, що широко використовуються і в інших галузях права, – це диспозитивний та імперативний методи. Перший з них є характерним для приватного права (найбільш показовий приклад – цивільне право), другий – для публічного (найбільш показовий приклад – адміністративне право).

Принципи правового упорядкування відносин в сфері інформаційного права.

Це зафіксовані в правових приписах європейських стандартів ідеї і положення, які визначають суть суспільних відносин та надають системний зміст правовим нормам і інститутам в інформаційній сфері.

Згідно з М.М. Рассоловим – “одним из важных принципов информационного права является, на наш взгляд, принцип приоритетности интересов государства в определении всей государственной политики в сфере формирования информационных ресурсов и информатизации страны”. Він обґрунтовує це тим, що “в соответствии со ст. 3 ФЗ России “Об информации, информатизации и защите информации” именно на государство возложены обязанности в области формирования информационных ресурсов и информатизации России” [17, с. 24]. До інших принципів інформаційного права вчений відносить принципи щодо: “соблюдения законности в информационных

отношениях; соблюдения прав и личных интересов человека в информационном обмене; равенства граждан перед законом в случае совершения любых противоправных действий в сфере информации и информатизации; обеспечения информационной безопасности; необходимости программно-целевого подхода к проблеме информатизации”.

Згідно з В.А. Копиловим, “принципы информационного права базируются на положениях основных конституционных норм (звернемо увагу – не на законі, як у Расолова М.М., а на Конституції. – Прим. В.Б.), а также на особенностях и юридических свойствах информации как объекта правоотношений” [10, с. 103]. Далі вчений визначає значимість для законодавства та перелік принципів, тобто: “...приоритетность прав личности; свобода производства и распространения любой информации; запрещение производства и распространения информации, вредной для личности, общества и государства; свободный доступ к информации; полнота обработки и оперативности предоставления информации; законность, непротиворечивость законодательству; ответственность за нарушение норм; отчуждение прав на использование согласно закону или договора; возможность включения в общественный оборот; двуединства информации и ее носителя (осуществление права собственности); распространения информации; организационная форма информации (юридическое подтверждение формы представления информации); экзemplярность информации”.

О.А. Баранов у [19] пропонує “в якості базового принципу інформаційного права ...використовувати принцип забезпечення інформаційної безпеки з урахуванням того, що забезпечення інформаційної безпеки є однією з основних атрибутивних властивостей систем, у тому числі соціальних”. Похідними від цього базового принципу пропонуються наступні принципи: свободи одержання і поширення інформації; об’єктивності, вірогідності, повноти і точності інформації; гармонізації інтересів особи, суспільства і держави в інформаційній діяльності; мінімізації негативного інформаційного впливу; мінімізації негативних наслідків функціонування інформаційних технологій; недопущення несанкціонованого поширення, використання і знищення інформації; не відторгнення інформації; єдність і відмінність інформації і носія інформації; об’єктність надання інформації; обмеження доступу до інформації; обов’язковість опублікування; взаємна гармонізація інформаційного права і вітчизняного законодавства; гармонізація українського інформаційного законодавства з міжнародним законодавством і законодавством інших країн.

Важливим є те, що до вищенаведеного автор також зауважує: “...система принципів інформаційного права не є остаточною, тому що в діалектичному процесі створення конкретних правових норм інформаційного законодавства ...принципи можуть піддаватися відповідним змінам як за кількістю, так і за змістом”.

Висновки.

1. Інформаційна продукція (інформаційний ресурс) – це матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб, що має специфічні властивості, які об’єднують в собі елементи ідеального і матеріального (сукупність ознак як інтелектуального, так і матеріального права), має параметри, що вимірюються певними фізичними одиницями, вартість та ціну, якими й визначається особливість права володіння, користування і розпорядження в інформаційній сфері.

2. У загальному плані, об’єктом відносин в інформаційній сфері є відомості, повідомлення та факти які “пристосовані”, “прикріплені” до матеріального носія. Якщо ж це стосується упорядкування відносин у віртуальному світі (е-середовищі), то

об’єктом відносин є дані, бази даних, інформаційна продукція, інформаційні ресурси, засоби забезпечення автоматизованих систем даних, у яких відомості “пристосовані”, “прикріплені” до електромагнітного (цифрового, світлового тощо) носія завдяки техніці та технологіям слабких струмів (електроніки та зв’язку). Поняття “дані” визначає формалізовані знаково-кодові комбінації, що представляють інформацію та призначені для їх автоматичної обробки; цифрові дані – це закодовані електричні сигнали й електронні структури. По суті, “дані” – це закодовані та зафіксовані явища та події, вони статичні й у цьому їх важливий суттєвий атрибут (ознака). “Інформація” – це уявлення відомостей, фактів та знань, їх відображення та інтерпретація у свідомості людини, які мають динамічний характер, й це суттєва ознака її відмінності від поняття “дані”.

3. Стосовно головних ознак інформаційного права вважаємо, що:

предметом сфери інформаційного права є інформаційні відносини, які відображають умови і правила поведінки різних суб’єктів права в процесі їх інформаційно-правової взаємодії;

методи сфери інформаційного права – це засоби, прийоми і способи правового упорядкування суспільних відносин і процесів в інформаційній сфері;

принципи сфери інформаційного права – це зафіксовані у європейських правових стандартах ідеї і приписи, які визначають суть інформаційних правовідносин і їх упорядкування, що визначає системний зміст правових норм і інститутів в інформаційній сфері.

Як вважаємо, в сферу інформаційного права має бути введений принцип матеріальності. Тобто, інформаційна продукція (продукт), яка розміщена на матеріальному носії і передбачає забезпечення потреб в упорядкуванні товарно-грошових відносин, повинна одержати статус товару з правом власності на нього, на визначених законом умовах.

Зазначене потребує створення та запровадження відповідної системи механізмів з урахуванням забезпечення балансу прав особи, суспільства і держави.

На наш погляд, сфера інформаційного права має отримати статус автономної самостійності у складі правової системи держави. Для цього є необхідність у створенні цілісної системи інформаційного законодавства України, яка відповідає принципам взаємостосунків і основоположним приписам європейських правових стандартів щодо правових відносин суб’єктів в інформаційній сфері.

В умовах розвитку соціуму під назвою “інформаційне суспільство”, наявність кодексу щодо правового упорядкування відносин в інформаційній галузі у складі національної правової системи може вважатися показником її юридичної зрілості.

Використана література

1. Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011 – 2015 роки : Рішення Загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.10 р. – Харків, 2010.
2. В.М. Брижко. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “Пан-Тот”, 2012. – 304 с.
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
4. Тихомиров Ю.Л. Публичное право / Ю.Л. Тихомиров. – М., 1995.
5. Рассолов М.М. Правовая информатика и управление в сфере предпринимательства / М.М. Рассолов, В.Д. Элькин, И.М. Рассолов. – М. : Юристъ, 1996.

6. Рассолов М.М. Информационное право : анализ и решение задач / М.М. Рассолов. – М., 1998.
7. Копылов В.А. Информационное право : уч. пособие / В.А. Копылов. – М. : Юристъ, 1997.
8. Агапов А.Б. Основы государственного управления в сфере информатизации в РФ / А.Б. Агапов. – М. : Юристъ, 1997.
9. Баранов О.А. Основи класифікації інформаційного законодавства // Правова інформатика. – 2006. – № 4(12). – С. 23-30.
10. Копылов В.А. Информационное право : учебник / В. Копылов. – М. : Юристъ, 2002.
11. Брижко В.М. До гносеології категорії “інформація” // Інформація і право. – 2011. – № 2. – С. 13-20.
12. Брижко В.М. Ліцензування прав на інформаційні ресурси / В.М. Брижко, Ю.К. Базанов, Л.С. Харченко. – К., Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України, 1997 р.
13. Інформаційне суспільство. Дефініції : людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / [В.М. Брижко, О.М. Гальченко, А.М. Чорнобров та ін.]. – К. : “Інтеграл”, 2002 р.
14. Баранов О.А. Право власності на інформацію // Правова інформатика. – 2008. – № 1(17). – С. 15-19.
15. Брижко В.М. Маніпулювання свідомістю людини у проблемі упорядкування інформаційних відносин // Правова інформатика. – 2015. – № 1(45). – С. 19-33.
16. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация / Ю.В. Кудрявцев. – М., 1987.
17. Рассолов М.М. Информационное право : уч. пособие / М.М. Рассолов. – М. : Юристъ, 1997.
18. Баранов О.А. Методи інформаційного права // Правова інформатика. – 2007. – № 4(11). – С. 37-43.
19. Баранов О.А. Система принципів інформаційного права // Правова інформатика. – 2006. – № 2(10). – С. 3-13.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 001.4:340.11:316.324.8

ПОПЕРЕЧНЮК В.М., науковий співробітник НДІ інформатики і права
Національної академії правових наук України

ВИЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗНАНЬ ЯК КАТЕГОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

***Анотація.** У статті проведено аналіз основних наукових та законодавчих тлумачень понять “інформація” та “знання”, що розглядаються як одні із ключових засобів інтелектуалізації суспільства. Виявлено тісний взаємозв’язок та взаємний вплив категорій “інформація”, “знання” та “інтелектуальна власність”.*

***Ключові слова:** інформація, дані, знання, інтелектуалізація суспільства, інтелектуальна власність, інформаційно-комунікаційні технології.*

***Аннотация.** Статья посвящена анализу научных и законодательных толкований понятий “информация” и “знания”, которые рассматриваются как один из основных средств интеллектуализации общества. Выявлена тесная взаимосвязь и взаимозависимость категорий “информация”, “знания” и “интеллектуальная собственность”.*

***Ключевые слова:** информация, данные, знания, интеллектуализация общества, интеллектуальная собственность, информационно-коммуникационные технологии.*

***Summary.** This article analyzes the main scientific and legal interpretations of the “information” and “knowledge” concepts, considering them as one of the key means of society intellectualization. Author reveals a close relationship and interdependence between categories of “information”, “knowledge” and “intellectual property”.*

***Keywords:** information, data, knowledge, intellectualization of society, intellectual property, information and communication technologies.*

***Постановка проблеми.** За прогнозами футурологів, у наслідок активного розвитку інформаційно-комунікативних технологій, перед людиною розкриваються широкі можливості та перспективи, що значно полегшує роботу і навчання, урізноманітнює дозвілля. Рутинна фізична праця стане виконуватись автоматизованими технологіями, а роль людини у трудовому процесі полягатиме у творчій діяльності, яка вимагає високого рівня інтелектуального розвитку та нестандартного мислення.*

Інтелектуалізація суспільства як процес, що передбачає підвищення загального рівня інтелектуального розвитку населення, основними своїми засобами має інформацію та знання. Адже за допомогою інформації, яку внаслідок процесів мислення людина перетворює в знання, можливий інтелектуальний та особистісний розвиток, підвищення загального рівня освіченості, розумового, творчого, наукового, культурного та духовного потенціалу як людини, так і суспільства у цілому.

Проте, на жаль, сучасна наука ще досі не виробила єдиного чи спільного розуміння понять інформація та знання, попри численні дослідження даної проблематики, що підіймались у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: І.В. Арістової, К.І. Белякова, В.М. Брижка, О.А. Гаврилова, В. Гітта, В.М. Глушкова, О.П. Дзьобаня, О.О. Золотар, М. Кастельса, А.В. Колодюка, Н.В. Пархоменко, В.Д. Пархоменко, В.Г. Пилипчука, А.І. Ракітова, Н.А. Савінової, Е. Тоффлера, В.М. Фурашева, К. Шеннона та ін.

Метою статті є комплексний аналіз наукових та законодавчих тлумачень понять “інформація” та “знання”, як категоріальних понять науки інформаційного права та ключових засобів інтелектуалізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблемою будь-якої науки та будь-якої сфери суспільного життя є відсутність єдиного понятійно-категоріального апарату, що породжує плутанину та хаос, особливо якщо йдеться про неузгодженість термінів у законодавчих актах. Нині ж така проблема існує в національному законодавстві України та стосується поняття “інформація”, а поняття “знання” хоч часто зустрічається в законодавчих та підзаконних актах, що стосуються побудови інформаційного суспільства, взагалі не визначається законодавцем.

Навколо тлумачення поняття “інформація” точиться гостра дискусія, учасниками круглого столу “Філософські та суспільно-правові проблеми становлення і розвитку інформаційного суспільства” у 2013 році було рекомендовано переглянути відношення до терміну “інформація” [1, с. 91], не лише на законодавчому рівні, але й на науково-теоретичному, адже, як зазначає В. Гітт: “У будь-якій галузі науки і техніки дві величини здавна вважаються основоположними та універсальними: енергія і матерія. Але є ще одне поняття, котре є таким же широким і фундаментальним – інформація. Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах зв’язку, системах управління, в мовах, біологічних системах, в інформаційних системах живих клітин. Тому інформація правомірно вважається третьою універсальною та основоположною величиною...” [2].

Варто зазначити, що даний термін, у контексті правової науки, почали вживати відносно недавно, а перші ґрунтовні дослідження даного феномену були розгорнуті у середині минулого століття ученими-кібернетиками, проте активний розвиток комп’ютерних технологій доволі швидко детермінував повсюдне використання цього поняття, практично у всіх сферах суспільного життя. О.А. Гаврилов акцентує увагу на тому, що до 1970-х років термін інформація, ні в загальній теорії права, ні на рівні окремих галузей юридичних наук, ні в законодавстві не використовувався, а як його аналоги вживали поняття: “дані”, “матеріали”, “відомості”, “обставини” та ін. [3, с. 13].

У Законі України “Про інформацію” від 1992 р., який визначав спеціальне регулювання відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, було закріплено одне із перших легітимних тлумачень інформації: “Інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі” [4].

Враховуючи динамізм даних суспільних відносин, у 2011 році законодавець прийняв нову редакцію Закону України “Про інформацію” (при цьому не визнавши редакцію цього ж Закону 1992 р. такою, що втратила чинність), а поняття “інформація” визначив як “будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді” [5].

Передумовою, щодо перегляду зазначеного поняття послугував активний розвиток інформаційних відносин, пов’язаний із прийняттям низки законодавчих актів (Закон України “Про Національну програму інформатизації”, Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”, Закон України “Про доступ до публічної інформації” та ін.), а також використанням інформаційно-комп’ютерних технологій (далі – ІКТ) у всіх сферах життя суспільства.

При порівнянні двох редакцій Закону України “Про інформацію” (від 02.10.92 р. та 09.05.11 р.), поняття “інформація” дещо розширюється у своєму розумінні, та вже не зводиться виключно до відомостей, а включає в себе і дані, але на сьогоднішній день інформація повинна мати потенційну форму матеріального або електронного закріплення. Окрім того, у чинній редакції не визначене коло її обігу, яке було окреслене у попередній (суспільство, держава та навколишнє природне середовище).

Варто зазначити, що Закон України “Про інформацію” – не єдиний нормативно-правовий акт, що використовує це поняття. На рівні правової бази термін “інформація”, використовується у більш ніж 5000-х актів [6, с. 35], а тлумачення поняття “інформація” міститься у близько 200-х нормативно-правових актах України, проте його розуміння принципово різниться практично у всіх, залежно від сфери регулювання даного закону.

На рівні законодавчих актів в Україні поняття інформація розкривається у чотирьох: вище згаданому Закону України “Про інформацію”, а також Цивільному Кодексі України (далі – ЦКУ) у якому, до речі, дублюється тлумачення цього терміну відповідно до останньої редакції Закону України “Про інформацію”, Законі України “Про телекомунікації” та Законі України “Про захист економічної конкуренції”. Отже, Закон України “Про телекомунікації” визначає інформацію як “...відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб” [7].

Закон України “Про захист економічної конкуренції” закріплює: “Інформація – відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп’ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості” [8].

Отже, на рівні законодавчих актів інформація сприймається лише як дані та відомості, які поєднані з певним носієм, а самостійно як явище об’єктивного світу не сприймається [6, с. 43].

Виходячи зі ст. 9 Конституції України: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України” [9], запропоновано проаналізувати деякі міжнародні акти підписані Україною, які закріплюють тлумачення поняття “інформація”.

На рівні міжнародних нормативно-правових актів підписаних Україною, термін “інформація” тлумачиться як: “...відомості про осіб, предмети, факти, події, явища та процеси, незалежно від форми їх реєстрації та представлення” [10].

Міжнародна конвенція про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин визначає: “інформація – це будь-які дані, незалежно від того, чи проводились їхня обробка та аналіз, а також документи, звіти й інші повідомлення в будь-якій формі, зокрема електронній, або засвідчені чи оригінальні примірники цих матеріалів” [11].

У наведених вище визначеннях поняття “інформація” не важко помітити, що єдиного підходу до його тлумачення законодавець не виробив. А визначення цього терміну принципово різняться між собою та, в певній мірі, навіть суперечать одне одному.

Водночас, Г.В. Новицький стверджує: “Якщо в науці немає чіткого розуміння якогось терміна чи взагалі вживаються різні терміни при визначенні певних явищ суспільного життя, це не обов’язково недолік. Справа може бути в тому, що процес розвитку концептуального знання, формування теорії ще не закінчився... З таких позицій... і слід розглядати існуючу нині багатоваріантність визначень змісту термінів та їхніх тлумачень у різних дослідженнях...” [12, с. 35-36].

В.М. Брижко відсутність єдиного підходу до розуміння поняття “інформація”, пояснює тим, що універсального його визначення, апріорі, не існує та існувати не може; кожне визначення є вірним для певної галузі, у чому, зокрема, і полягає специфіка зазначеного поняття [13, с. 127].

Рациональність такої позиції є безперечною, і якщо виходити з неї, то кожна сфера суспільних відносин, а також нормативно-правові акти які її регулюють повинні закріплювати власне визначення даного поняття, де воно використовується. Але квінтесенція поняття “інформація” повинна бути закріплена у спеціальному законі, і вже потім знаходити своє продовження в інших нормативно-правових актах. Таким законом, на сьогоднішній день, є Закон України “Про інформацію”, але закріплене в ньому визначення інформації, як було виявлено у ході дослідження, повною мірою не відображає сутності та соціальної значимості даного терміну, воно має технологічний характер і застосовується з метою спрощення та зручності подальшої побудови, розвитку і регламентації інформаційних відносин [14, с. 51].

Аналізуючи поняття “інформація”, що закріплено у більшості законодавчих актів, не важко помітити, що законодавець розкладає це поняття на дві складових: форму та зміст [15, с. 21]. З цього проводу влучно зазначає О.Є. Бухтатий, що природа інформації є дуалістичною, адже інформація є нематеріальною субстанцією, яка фіксується за допомогою відповідних об’єктів матеріального світу, але остання теза, на переконання самого дослідника, є справедливою лише у випадку обмеженості ресурсів, тоді як нині вони необмежені [16, с. 33].

На думку автора, питання форми представлення інформації, як базової фундаментальної категорії в теорії інформаційного права не має принципового значення, подібної думки притримується О.А. Баранов, О.О. Золотар, О.О. Лисенко та ін., у своїх працях учені надають авторські тлумачення даного поняття, зазначаючи, що форма інформації може бути будь-якою [17, с. 34; 18; 19, с. 7].

В.С. Цимбалюк, також надаючи визначення інформації, як об’єкту цивільних правовідносин, не акцентує уваги на її формі: “Інформація – це результат (форма) аналітико-синтетичного чи евристичного, інтелектуального сприйняття та обробки сигналів, даних, відомостей, знань про події та явища, що відбуваються у навколишньому природному середовищі існування людей для задоволення (забезпечення) їх певних потреб та інтересів своєї життєдіяльності у суспільних відносинах” [20, с. 272].

Окрім того, питання форми інформації може нівелюватись, і на рівні його тлумачення у Законі України “Про інформацію”, оскільки, як зазначалося раніше, цей закон має закріпити основну дефініцію даного терміну, яка буде варіюватись в залежності від сфери суспільних відносин, а також відповідно прописана в акті, який їх регулює. Це питання є більш актуальним для процесуальних галузей права, а особливо нагальне для авторського права.

При цьому залишається не вирішеною проблема змісту інформації, адже “інформація – це позначення стримування, одержаного із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього й пристосовування до нього наших почуттів. Процес одержання й використання інформації є процесом нашого пристосування до випадків зовнішнього середовища й нашої життєдіяльності в цьому середовищі” [21, с. 15.]. Тобто, зміст (якість) інформації є головним чинником що визначає умови, середовище життя людини, інформація властива мислячому суб’єкту, бо є результатом переробки та аналізу даних на рівні індивідуального інтелекту, тим самим під інформацією розуміється не тільки зміст відомостей, але й їх інтерпретація, що за необхідності забезпечує комунікативну взаємодію [22, с. 118; 23, с. 31-32]. А зважаючи на те, що

ключем до інтелектуалізації суспільства є безпосередньо інформація, яка має глобальний, всепроникаючий характер за рахунок розвитку та розповсюдження ІКТ, проблема контенту інформаційних потоків стає актуальною як ніколи, бо на сьогоднішній день її повноти, достовірності, безпечності, недостатньо.

Враховуючи вищезазначене, пропонується, як загальну дефініцію до законодавчого визначення поняття “інформація”, взяти за основу запропоноване у Законі Республіки Білорусь “Об информации, информатизации и защите информации”: “Інформація – це відомості та/або дані незалежно від форми їх представлення” [24].

Визначаючи інформацію як відомості та/або дані, варто дослідити зміст цих термінів, адже на рівні вітчизняних нормативно-правових актів дані поняття ототожнюються та дублюють одне одного. Зокрема, поняття відомості закріплене у ст. 23 Закону України “Про видавничу справу” та розуміються як “...сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення, інформування споживача, бібліографічного опрацювання і статистичного обліку” [25].

У словнику С.І. Ожегова поняття відомості визначаються як “...пізнання у будь-якій сфері, звістки, повідомлення, знання, уявлення про що не-будь”, а поняття “дані” у цьому джерелі пояснюються як “...відомості, що необхідні для якого-небудь висновку, рішення” [26, с. 155, с. 698].

Поняття “дані”, чи не вперше, у Законі України “Про інформацію” використовується для пояснення інформації, та потребує деталізованого аналізу, отже “дані – це інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки” [5]. А у контексті Закону України “Про захист персональних даних” дані ототожнюються з відомостями чи їх сукупністю [27].

У сучасній науці інформаційного права досить популярною є думка, висловлена В.М. Глушковим у його роботі “Основы безбумажной информатики”, учений вважає, що “дані” є “інформацією”, яка циркулює в різних автоматизованих системах [28, с. 18].

В.М. Брижко вважає, що в сфері електронно-інформаційного середовища “...функціонує не “інформація” як така, а “дані”, до яких вона “приспосована”, “прикріплена”. Тому “дані” учений пропонує розглядати “...як формалізовані знаково-кодові комбінації, що представляють інформацію та призначені для їх автоматичної обробки” [13, с. 128].

Цілком поділяючи окреслену вище позицію, для пояснення феномену інформації на рівні правового закріплення, за допомогою категорії “дані”, яку пропонується розуміти як коди та їх комбінації, що представляють інформацію, адаптуючи її до обігу і використання в комп’ютерних та інформаційних системах.

Враховуючи глобальність та всеосяжність феномену інформації, адже: “інформація в найширшому її розумінні є міра неоднорідності розподілу матерії та енергії в просторі і часі, міра змін, що супроводжують всі процеси, що протікають у світі... Інформацію несуть у собі не тільки наповнені буквами сторінки книг чи людська мова, але й сонячне світло, складки хребта гір, шум водоспаду, шелест листя і т. д.” [28, с. 46]. Тому, узагальнюючи наукові підходи до розуміння поняття “інформація”, “відомості” та “дані”, на думку автора, тлумачення інформації крізь призму відомостей та даних може бути прийнятним для законодавчого закріплення.

Інформація без її усвідомлення людиною не має жодної соціальної цінності при проведенні процесу інтелектуалізації, та і взагалі у процесі розвитку суспільства. Інформація є лише інструментом отримання знання [29, с. 173; 30; 31, с. 21; 32, с. 14].

Аналізуючи національну законодавчу базу, що регулює інформаційні суспільні відносини, поняття “знання” доволі часто використовується, особливо в актах що

визначають розвиток інформаційного суспільства, але законодавець жодним чином не тлумачить його. Єдиним актом, який дає визначення “знання”, є наказ МОЗ України “Про внесення змін та доповнень до Рекомендацій щодо розроблення навчальних програм навчальних дисциплін”: “Знання – категорія, яка відбиває зв’язок між пізнавальною і практичною діяльністю людини. Знання виявляються в системі понять, суджень, уявлень та образів, орієнтовних основ дій тощо, яка має певний обсяг і якість. Знання можливо ідентифікувати тільки за умови їх проявлення у вигляді умінь виконувати відповідні розумові або фізичні дії” [33].

Цілком погоджуючись з позицією О.П. Дзьобаня, що у сучасних умовах розвитку соціуму варто переглянути інтерпретацію терміну знання [15, с. 148], а також закріпити його на законодавчому рівні. В.М. Брижко у 2009 р. запропонував визначити “знання” у наступному формулюванні: “Нова інформація (знання) – це уявлення про відомості, факти і знання, а їх відображення та інтерпретація в свідомості людини, зміст яких має інтелектуальне самовираження і не може бути наперед відомий чи передбачений” [22, с. 331].

У теоретичних дослідженнях феномен поняття “знання”, вивчався низкою вітчизняних та зарубіжних учених, адже, знання при досягненні певного рівня та обсягу починають виконувати роль директивних матриць, що визначає діяльність та роль їх регуляторів, а в сучасних умовах відсутність знання може стати непереборною перешкодою соціального і наукового прогресу [35, с. 28-29].

Знання є самостійною рушійною силою, оскільки воно забезпечує розвиток індивідів у суспільстві, і, відповідно, суспільства у цілому. Зокрема, Н.А. Савінова пояснює знання як: “...(специфічний різновид інформації) – дані, або сукупності даних, які є результатом індивідуальної інтелектуальної творчої діяльності людини, що ґрунтуються на дослідженні нею об’єктивних зв’язків та якостей світу, спрямовані на розвиток попередньої бази знань дослідника, суспільства” [6, с. 52].

Більшість учених розглядають знання як невід’ємну здатність людини, що притаманна лише їй. Зокрема, “Радянський енциклопедичний словник” тлумачить знання як “перевірений суспільно-історичною практикою і засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді понять, суджень, теорій” [36, с. 840].

М. Полані визначає пріоритетність персонального особового знання у реаліях існування сучасного суспільства, пояснюючи це тим, що акти пізнання навколишньої дійсності носять глибокий особистісний характер. Когнітивні процеси, що відбуваються на свідомому та підсвідомому рівнях є невід’ємною частиною особистості та забезпечують процеси перетворення знання та розширення соціального досвіду особистості [37, с. 344].

Людина – єдиний суб’єкт, здатний до мислення та як наслідок – вона єдина має знання [13, с. 127] і лише вона здатна до продукування нової інформації (знання), інтерпретуючи об’єктивні дані та вже наявні знання за допомогою власних інтелектуальних здібностей, окрім того, лише людина може усвідомлювати та розуміти інформацію, за допомогою особливої здатності мозку – мислення, сучасні технічні засоби (об’єкти), можуть лише обробляти інформацію, а не продукувати її.

У контексті інтелектуалізації суспільства підвищується соціальна цінність знання в принципі, а не конкретного його виду, адже інтелектуалізація передбачає різносторонній розвиток особистості. Інтелектуалізація значно підвищить в ціні неформалізоване (особистісне) знання, яке включає в себе кмітливість, здатність до переорієнтації, самоорганізації, комунікації тощо [38].

На основі аналізу вищезазначених наукових підходів, запропоновано наступне визначення поняття “знання”, що може бути законодавчо закріплене у Законі України “Про інформацію”, отже – *знання (нова інформація) – це результат пізнавальної діяльності людини, спрямований на її особистісний розвиток, що становлять особистісну та соціальну цінність у випадку їх застосування та практичної реалізації.*

Пізнавальна діяльність людини у своїй основі має інформаційну складову, яка є превалюючою, тобто вона ґрунтується на збиранні, отриманні, осмисленні інформації безпосередньо людиною. На основі отриманих знань людина здатна до продукування нової інформації, інтерпретуючи об’єктивні дані та вже наявні знання за допомогою власних інтелектуальних здібностей. Тобто, внаслідок протікання процесів мислення людина перетворює інформацію на знання [31, с. 52].

У такому контексті, інформацію варто розглядати як основу для отримання знання. Лише завдяки когнітивним здібностям, критичному мисленні, а також наявній теоретичній базі, людина здатна конструктивно використовувати отриману із зовнішнього світу інформацію та вилучати із неї певну користь.

Для того, щоб інформація принесла користь людині та суспільству і перетворилась на знання, вона має пройти наступні етапи: 1) ідентифікована особистістю як корисна та така що є необхідною для реалізації поставленої мети; 2) отримана, тобто безпосередньо усвідомлена людиною; 3) створена, що передбачає творчу основу [39, с. 19].

Проте, цілком погоджуючись з Н.А. Савіною, оскільки: “...виникає питання, чи дійсно інформація усвідомлена людиною, буде мати ознаки, змістовне та якісне наповнення аналогічне до “спожитої” інформації, чи це буде якісно нова інформація, окрім того по відношенню до “спожитої” інформації людина, як суб’єкт інформаційних відносин є споживачем, або реципієнтом, то в другому випадку, отримавши інформацію, усвідомивши (осмисливши) її “реципієнт”, може передати, розповсюдити отримані дані, по відношенню до інформації він уже є комутатором” [40].

Для того, щоб знання стали інформацією та вважалися суспільним надбанням, вони мають відійти від первинної (символьної) форми та/або бути зафіксованими на матеріальному носії [41, с. 28]. Процес надання матеріальної форми знання, робить його більш оперативним і полегшує його обробку. Форма перетворення інформації веде до виробництва знання, а й саме знання перетвориться в інформацію, з тим щоб потім піддатися обробці і призвести нове знання [31, с. 49].

Підтримуючи низку наукових позицій зазначимо те, що знання є довершеною формою інформації [35; 31, с. 21]. Подібно до енергії, інформація нікуди не дівається, та нізвідки не береться, вона лише переходить з одного її виду в інший, тим самим лише примножується, що розкриває перед людиною нові можливості [15, с. 127]. Отримуючи певну форму об’єктивного вираження, інформація та знання стають доступними та можуть вважатись результатами інтелектуальної діяльності. Але змістовне наповнення цих результатів буде виконувати інформативну функцію (як інформація), що як наслідок сприйняття та осмислення її людиною може перетворитись у знання. В цьому аспекті варто зважати, що не будь-яка інформація є знанням, а ось знання, у свою чергу, можуть слугувати основою для нових результатів інтелектуальної діяльності людини. Тобто, ми можемо спостерігати перетворення одного об’єкту суспільних відносин в інший, що відбувається постійно та має взаємний зв’язок, що проходить по колу.

При цьому, як зазначається у монографії “е-майбутнє та інформаційне право” [13, с. 129] – “інформацію можна вважати об’єктом інтелектуальної власності, якщо вона відповідає критеріям патентоспроможності (за патентним правом) або входить до кола об’єктів, що охороняються за авторським правом”.

Знання як такі не можуть бути предметом ексклюзивної інтелектуальної власності, до режиму інтелектуальної власності може увійти тільки вираз (форма – від Редакції) ідеї або винахід, а ніяк не вихідні факти або ідеї, що лежать в їх основі. Іншими словами, правом інтелектуальної власності може бути захищене тільки виражене у формі інформації знання, навіть якщо часом буває важко відокремити знання як таке від його формального вираження [31, с. 180-181].

Як результат інтелектуальної діяльності, людина створює інтелектуальний зовнішній продукт, що набуває матеріальної оболонки і може відчужуватися від свого творця, але переходячи у власність (володіння – від Редакції) інших суб'єктів, вона не перестає залишатися продуктом діяльності свого творця [43, с. 78], тобто будь-який результат інтелектуальної власності де-факто завжди буде належати творцеві.

Отже, інформація та знання як результати інтелектуальної діяльності людини апріорі не можуть бути відчуженими від свого творця, передача таких результатів зводиться виключно до передачі матеріального носія. Це, на думку А.Г. Жарінової, зумовлено ідеальним характером інформації та знання [44].

Тобто, інтелектуальну власність можна розглядати як знання, а також як інформацію, по відношенню до реципієнтів, що має матеріальний вираз. Проте інформація існує у суспільстві незалежно від суб'єкта вона є об'єктивним явищем суспільної дійсності. Знання є суб'єктивною формою та не може існувати окремо від людини, відокремлюючись від людини або набуваючи матеріальної форми, знання перетворюються в інформацію. Як інформація, так і знання отримавши певну матеріальну форму свого закріплення, переходять до категорії інтелектуальної власності.

На рівні законодавчого акту поняття “інтелектуальна власність” не тлумачиться, хоча значна увага приділяється безпосередньо праву інтелектуальної власності (Книга четверта ЦКУ “Право інтелектуальної власності”). Так, ч. 1 ст. 418 ЦКУ визначає: “Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом”. До зазначених вище об'єктів законодавець відносить: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці [45].

Проте у наказі Міністерства культури і туризму України від 2008 р. було визначено поняття “інтелектуальна власність – це результат інтелектуальної діяльності людини, її власного творчого пошуку, який має бути втілений у певну об'єктивну форму і здатний до відтворення” [46].

Отже, інтелектуальну власність можна визначити, як результат інтелектуальної, творчої діяльності людини, яка має об'єктивну форму відображення, що закріплена на матеріальному носії.

Висновки.

Інформація та знання становлять базову основу інтелектуалізації суспільства, вони нерозривно пов'язані між собою та мають взаємозалежний зв'язок, що значним чином впливає на подальший розвиток суспільних відносин.

Самі по собі інформація та знання є абстрактними категоріями сучасного світу, адже, без їх використання, вони не мають жодної цінності, але поєднання інформації та знань з людським інтелектом може стати ефективним засобом інтелектуалізації суспільства.

Знання є якісно новою довершеною формою інформації, адже вони містять осмислене узагальнення людського досвіду. При цьому, отримавши матеріальну форму вираження, знання для суспільства набувають інформаційного змісту, тобто знання є суб’єктивною формою інформації, та не мають настільки універсального характеру, як остання. Але інформація, у певних випадках, має деструктивний вплив на особистість, а іноді вона є просто “непотрібною” суб’єкту (“інформаційний шум”, “інформаційне сміття”), що не можна сказати про знання.

Для вирішення зазначених проблем запропоновано на законодавчому рівні переглянути тлумачення поняття “інформація”, що полегшить регулювання суспільних відносин, а також правотворчу та правозастосовну діяльність, а отже і підвищить якість інформаційного законодавства. Окрім того, варто переосмислити підхід до розуміння та тлумачення поняття знання, вивівши його із площини теоретичних досліджень у законодавче поле, закріпивши його визначення у відповідному нормативно-правових актах.

Виявлено, що поняття “інформація” та “знання” варто розглядати крізь призму об’єктивно-суб’єктивного співвідношення, бо лише відношення суб’єкта визначає їх місце у суспільних відносинах. Знання, набуваючи розповсюдження (поширення), перетворюються в інформацію, а внаслідок когнітивних процесів отримана та усвідомлена суб’єктом інформація перетворюється у знання. Окрім того, отримуючи певну форму матеріального закріплення як інформація, так і знання можуть трансформуватись в “інтелектуальну власність” як об’єкт суспільних відносин, що регулюється нормами цивільного права.

Основними засобами проведення інтелектуалізації суспільства є інформація та знання. Проте часта вживаність вказаних термінів у вітчизняному інформаційному законодавстві хвибує їх тлумаченням. Поняття “інформація” має низку визначень на законодавчому рівні, проте кожен акт тлумачить їх по-різному, окрім того, поняття “інформація”, що закріплене у спеціальному законодавчому акті – Законі України “Про інформацію”, на думку автора, є завузьким та не відповідає вимогам часу. А поняття “знання” на рівні будь-якого закону взагалі не тлумачиться.

Використана література

1. Філософські та суспільно-правові проблеми становлення і розвитку інформаційного суспільства : матеріали круглого столу. – (НДІ інформатики і права Національної академії правових наук України). – Ужгород : ТОВ “ІВА”, 2013. – 194 с.

2. В. Гитт. Інформація : третья фундаментальная величина : тезисы доклада на 4-м Европейском Конгрессе по креационизму, 1990. – Режим доступу : [//www.creationism.org/crimea/text/23c.htm](http://www.creationism.org/crimea/text/23c.htm)

3. Гаврилов О.А. Курс правовой информатики : учебник для вузов / О.А. Гаврилов. – М. : Издательство “НОРМА”, 2000. – 432 с.

4. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.

5. Про інформацію : Закон України від 13.01.11р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 313.

6. Савінова Н.А. Кримінально-правова політика та забезпечення інформаційного суспільства в Україні : монографія / Н.А. Савінова. – Х. : Право, 2013. – 292 с.

7. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 12. – Ст. 155.

8. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.01 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12. – Ст. 64.

9. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР : із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 04.02.11 р. № 2952-17. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
10. Про співробітництво у формуванні інформаційних ресурсів і систем, реалізації міждержавних програм від 24.12.99 р. : Угода держав-членів СНД. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_842
11. Міжнародна конвенція про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин від 27.06.03 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/976_011
12. Новицький Г. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія / Г. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 496 с.
13. Брижко В.М. е-майбутнє та інформаційне право / [В.М. Брижко, Ю.К. Базанов та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця. – [2-е вид., доп.]. – К. : НДЦПІ АПрН України., 2006 р. – 234 с.
14. Фурашев В.М. Питання законодавчого визначення понятійно-категорійного апарату у сфері інформаційної безпеки // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 46-55.
15. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права : світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О.П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2013. – 360 с.
16. Бухтатий О.Є. Інформаційно-комунікативна парадигма розвитку сучасного суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [“Інформаційні технології в глобальному управлінні”]. – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2011. – 140 с.
17. Баранов О.А. Понятійний апарат інформаційного права // Правова інформатика. – 2007. – № 3(15). – С. 33-39.
18. Золотар О.О. Правова охорона як складова інформаційної безпеки цивільної авіації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ольга Олексіївна Золотар. – К., 2010. – 22 с.
19. Лисенко О.О. Правовий захист суспільства від шкідливої інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ольга Олександрівна Лисенко. – Х., 2011. – 20 с.
20. Цимбалюк В. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2010. – 388 с.
21. Винер Н. Кибернетика и общество ; [пер. с англ. Е.Г. Панфилова] ; общ. ред. и предисловие Э.Я. Кольмана. – М. : Издательство иностранной литературы, 1958. – 199 с.
22. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2009. – 415 с.
23. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права : монографія / [Гавловський В.Д., Калюжний Р.А. та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – Ужгород : ІВА, 2003. – 239 с.
24. Об информации, информатизации и защите информации : Закон Республики Беларусь от 10.11.08 г. № 455-З. ; изм. и доп. от 04.01.14 г. № 102-З. – Режим доступа : <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10800455&p2={NRPA}>
25. Про видавничу справу : Закон України від 05.06.97 р. № 318/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 32. – Ст. 206.
26. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – [21-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Рус. яз., 1989. – 924 с.
27. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.
28. Глушков В. Основы безбумажной информатики / В. Глушков. – М., 1982. – 552 с.
29. Дзьобань О.П. Інформаційне суспільство : філософсько-правовий вимір : монографія / В.Г. Пилипчук, О.П. Дзьобань. – Ужгород : ТОВ “ІВА”, 2014. – 292 с.
30. Арістова І.В. Розбудова правової держави в Україні : правовий механізм забезпечення права на доступ до інформації в суспільстві знань // Правова інформатика. – 2010. – № 1(25). – С. 3-13.
31. К обществам знания : Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж : Издательство ЮНЕСКО, 2005. – 240 с.

32. Кудрявцева С.П. Міжнародна інформація : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / С.П. Кудрявцева, В.В. Колос. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2005. – 400 с.
33. Про внесення змін та доповнень до Рекомендацій щодо розроблення навчальних програм навчальних дисциплін : Наказ МОЗ України від 12.10.04 р. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20041012_492.html
34. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.
35. Ракитов А. Философия компьютерной революции : монография / А. Ракитов – М. : Политиздат, 1991. – 287 с.
36. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 840 с.
37. Полани М. Личностное знание: на пути к посткритической философии : монография / М. Полани ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
38. Горц А. Нематериальное : знание, стоимость и капитал / А. Горц ; [пер. с фр. и нем. М. Сокольской]. – М. : Изд. дом Государственного ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 206 с.
39. Савінова Н.А. Кримінально-правова політика забезпечення інформаційного суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Наталія Андріївна Савінова. – Л., 2013. – 40 с.
40. Трофимова Л.А. Управление знаниями : уч. пособие / Л.А. Трофимова, В.В. Трофимов. – С-Пб. : Изд-во С-ПбГУЭФ, 2012. – 77 с.
41. Гуменчук А.В. Віртуальні властивості інформації як феномена культури : зб. наук. праць Київського. нац. ун-т культури і мистецтв “Питання культурології” ; редкол. М.М. Поплавський (голова) та ін. – Вип. 26. – К. : КНУКіМ, 2010. – С. 27-33.
42. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
43. Жарінова А.Г. Роль інтелектуальної власності в стратегії економічного розвитку України на початку XXI століття // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2011. – № 29. – Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/issue/view/12>
44. Пархоменко Н.В. Застосування системного підходу для наповнення змістом економіки знань / Н.В. Пархоменко, В.Д. Пархоменко : зб. наук. праць “Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності” : у 2-х т. – Маріуполь, 2011. – Т. 1. – С. 163-166.
45. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
46. Про затвердження Методичних рекомендацій з обліку нематеріальних активів кінотовиробництва : наказ Міністерства культури і туризму України від 02.04.08 р. № 353/0/16-08. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS7439.html

Стаття рекомендована для публікації к.т.н., доцентом, с.н.с. Фурашевим В.М.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 341 + 124.1: 316.774

ЗАБАРА І.М., кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СУЧАСНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ І ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

***Анотація.** У статті розглядаються питання періодизації сучасного міжнародного інформаційного правопорядку. Автор досліджує питання впливу наукових концепцій на становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання і стан впорядкованості міжнародних інформаційних відносин.*

***Ключові слова:** міжнародний інформаційний правопорядок, концепція необмеженої свободи інформації, концепція нового міжнародного інформаційного порядку, концепція інформаційного суспільства, міжнародно-правове регулювання.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы периодизации современного международного информационного правопорядка. Автор исследует вопросы влияния научных концепций на становление и развитие международно-правового регулирования и состояние упорядоченности международных информационных отношений.*

***Ключевые слова:** международный информационный правопорядок, концепция неограниченной свободы информации, концепция нового международного информационного порядка, концепция информационного общества, международно-правовое регулирование.*

***Summary.** The article deals with the periodization of modern international information legal order. The author examines the impact of scientific concepts on the formation and development of international legal regulation and the state of ordering of international information relations.*

***Keywords:** international information legal order, the concept of unlimited information freedom, New World Information Order concept, the concept of information society, international legal regulation.*

Постановка проблеми. Серед широкого комплексу важливих теоретичних питань, що вивчаються наукою міжнародного права, особливе місце займає тематика, пов'язана із міжнародним правопорядком.

Разом із загальнотеоретичними питаннями щодо місця і ролі міжнародного правопорядку [1 – 4], в науці міжнародного права вивчаються питання міжнародного правопорядку в космосі, у Світовому океані, міжнародного інституційного правопорядку [5, с. 547], міжнародного економічного правопорядку [6]. Не стала виключенням і проблематика, пов'язана із дослідженням міжнародного інформаційного правопорядку. В сучасних умовах вона набуває нового і особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що представники доктрини міжнародного права почали звертати увагу на тематику міжнародного правопорядку починаючи з кінця п'ятдесятих – початку шістдесятих років двадцятого сторіччя, коли і були закладені базові основи цього інституту. Результатом подальших досліджень, масштабний розвиток яких прийшовся на період восьмидесятих – дев'яностих років і частково наступних років, стало його сучасне розуміння, що ґрунтується на досягненнях загальної теорії міжнародного права та низки галузей міжнародного права – загальнотеоретичну основу склали роботи Х. Барбериса, М. Баркуна, С. Бастида, Ф. Бойла, В.Г. Буткевича, В.А. Василенка, М. Виралли, І. Дора,

В.І. Євінтова, М.Л. Ентіна, А. Карти, А. Кісса, В. Копліна, Б.І. Кучера, М.І. Лазарева, І.І. Лукашука, М.С. Макдугала, С.Ф. Мерфі, А.П. Мовчана, Х. Мослера, Н.Г. Онафа, М. Рейсмана, Ю.А. Решетова, Н.Е. Тюріної, К.К. Сандровського, М.О. Ушакова, Д. Шелтона та інших.

Серед розглянутих зазначеними авторами є питання, як різних теоретичних аспектів міжнародного правопорядку так і окремих аспектів у відповідних тематичних напрямках. Разом з тим, з'являються і інші питання, пов'язані із новою проблематикою міжнародного правопорядку. Одними з таких є питання розвитку сучасного міжнародного інформаційного правопорядку, зокрема пов'язані із його становленням та розвитком, концепціями та періодизацією.

Метою статті є визначення впливу концепцій міжнародних інформаційних відносин на розвиток міжнародно-правового регулювання та періодизацію сучасного міжнародного інформаційного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Становлення і розвиток сучасного міжнародно-правового регулювання інформаційних відносин триває протягом кількох періодів. Особливістю цього процесу є те, що в основу формування кожного з періодів (1945 – 1970 рр., 1970 – 1990 рр., 1990 р. – до сьогодні) була покладена нова (окрема) концепція розвитку міжнародних інформаційних відносин. Кожна з цих концепцій має свої соціально-економічні і спеціальні юридичні передумови.

Сприйнята і, тією чи іншою мірою, впроваджена світовим співтовариством у міжнародні інформаційні відносини, кожна з концепцій послідовно вплинула на формування базових міжнародно-правових основ, норм міжнародних угод, рішень міжнародних інституцій. Як результат, маємо визначений стан фактичної впорядкованості міжнародних відносин, який відображає реальне, практичне здійснення вимог міжнародної законності та міжнародного права, власне – міжнародний правопорядок у інформаційній сфері.

Для розуміння особливостей сучасного міжнародного інформаційного правопорядку, вважаємо доцільним розглянути його розвиток за вищезазначеними періодами з урахуванням основних концепцій розвитку міжнародних інформаційних відносин та їх міжнародно-правового регулювання.

Перший період становлення сучасного міжнародного інформаційного правопорядку, 1945 – 1970 рр. Пов'язується із концепцією “необмеженої свободи інформації”. В цей період саме ця концепція вплинула на формування ключових положень щодо “свободи шукати, отримувати та поширювати інформацію”, яка у подальшому знайшла відображення в низці універсальних і регіональних міжнародно-правових актів.

Початок цього періоду розвитку було покладено в середині сорокових років ХХ сторіччя, коли була запропонована концепція “необмеженої свободи інформації”, що базувалась на розумінні принципу свободи інформації, як безперешкодного поширення інформації будь-якого характеру і змісту. Варто зауважити, що в міру того, як розвивались відносини, вона отримала і другу, не менш відому і поширену назву – як концепція “вільного потоку інформації”. Подвійність назви не вплинула на зміст самої концепції.

Становлення і розвиток концепції “необмеженої свободи інформації”, в міжнародних відносинах почались з її висування делегацією США на конференції Панамериканського союзу у 1945 році в Мехіко. Основні концептуальні положення зводились до свободи безперешкодного поширення інформації серед держав-членів організації.

Позитивно сприйнята в рамках регіональної міжнародної організації, концепція отримала подальшу підтримку в рамках Організації Об'єднаних Націй. Одним із перших кроків в її підтримку стала прийнята 14 грудня 1946 року на I сесії ГА ООН Резолюція

59 (I) “Скликання міжнародної конференції з питання про свободу інформації”. Вона закріпила низку концептуальних положень щодо свободи інформації, зазначивши наступне:

- свобода інформації є основним правом людини і представляє собою критерій усіх видів свободи, захисту яких Об’єднані Нації себе присвятили;
- свобода інформації була визначена як право всюди і безперешкодно збирати, передавати і опубліковувати інформаційні відомості;
- свобода інформації є основною передумовою для будь-якої серйозної спроби сприяти досягненню миру і світовому прогресу;
- основним принципом свободи інформації є моральний обов’язок прямувати до виявлення об’єктивних фактів і до поширення інформації без злісних намірів;
- визнаючи вплив міжнародної інформації на міжнародні відносини, зазначалось, що взаєморозуміння і співробітництво між народами неможливо за відсутності пильної і здорової світової суспільної думки, яка в свою чергу, цілком залежить від свободи інформації.

З прийняттям цих положень були фактично визначені вихідні позиції і закладені базові основи подальшого міжнародно-правового регулювання.

Проте, варто відмітити, що на етапі реалізації намітились і розбіжності, зокрема в підходах до розуміння і тлумачення положень щодо використання інформації у відносинах між державами.

Прихильники концепції, інтерпретуючи “свободу інформації”, закріплений в (наведеній та наступних) резолюціях ГА ООН, наполягали на його розумінні виключно з позицій концепції “необмеженої свободи інформації” – без будь-яких міжнародно-правових обмежень. Такий підхід припускає право будь якої держави або приватної особи передавати і отримувати будь-яку інформацію, а також поширювати будь-які ідеї без обмежень.

Разом з тим, була висловлена і інша думка про те, що в міжнародних відносинах не може існувати нічим не обмежена свобода інформації, оскільки її безконтрольне поширення одними державами може заподіяти шкоду, як окремим державам, так і усьому світовому співтовариству в цілому. Тому інформація, що поширюється за межі кордонів держави, не повинна суперечити світовому правопорядку і держави повинні нести відповідальність за дотримання в міжнародній інформаційній діяльності найважливіших принципів міжнародного права [7, с. 27-28].

В подальшому ці протилежні позиції власне і зумовили різні підходи до розуміння і трактування принципу “свободи інформації” і вплинули на становлення та розвиток міжнародно-правового регулювання в цей період.

Подальша реалізація положень концепції не обійшлася без ускладнень: були свої “спади і піднесення”. Досягнуті шляхом компромісу, залишились не повною мірою реалізовані результати роботи Конференції ООН з питання про свободу інформації 1948 року, а вони склали три проекти міжнародних конвенцій (Конвенція про свободу інформації, Конвенція про збір та міжнародну передачу новин, Конвенція про міжнародне право спростування), а також 43 резолюції.

Проте, не можна не відзначити того факту, що концепція не вичерпала себе до початку сімдесятих років ХХ століття. Важливо підкреслити, що на цьому етапі вона була домінуючою в умовах становлення основ сучасного міжнародного інформаційного порядку. В подальшому, сформульовані в її рамках положення щодо “свободи шукати, отримувати і поширювати інформацію” знайшли відображення в низці універсальних і регіональних міжнародно-правових актів. Зокрема, у ст. 19 Всесвітньої декларації прав

людини 1948 року, ст. 19 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права 1966 року, ст. 13 Конвенції ООН про права дитини 1989 року, ст. 13 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей 1990 року, ст. 21 Конвенції ООН про права інвалідів 2006 року, а також у низці регіональних конвенцій – ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, ст. 13 Американської конвенції про права людини 1969 року, ст. 9 Африканської хартії прав людини і народів 1981 року, ст. 32 Арабської хартії прав людини 2004 року.

Міжнародний інформаційний правопорядок набував нових рис, формувались його ключові положення, уточнювались і конкретизувались положення концепції.

Не залишилися поза увагою і отримали розвиток питання, пов'язані із міжнародно-правовим регулюванням змісту поширюваної інформації. Під заборону потрапила пропаганда війни, стали кваліфікуватись як міжнародні злочини заклики до скоєння актів геноциду і апартеїду.

Питання щодо змісту поширюваної інформації не втрачає актуальності і в наш час, про що свідчить низка прийнятих резолюцій ООН з приводу політичних платформ і діяльності, що ґрунтуються на доктринах зверхності та жорстоких націоналістичних ідеологіях, в основі яких лежить расова дискримінація або етнічна виключність та ксенофобія, в тому числі і неонацизм і пов'язана з ними нетерпимість.

Були враховані раніше запропоновані і прийняті положення про обмеження інформації певного змісту. Зокрема, враховуючи авторитет ООН, саме в цей період їй були “передані функції та повноваження за міжнародними угодами в сфері інформації, що виконувались Лігою Націй” відповідно до Конвенції про припинення поширення порнографічних видань і торгівлі ними 1923 року та Міжнародної конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року.

З метою запобігання поширення неправдивої інформації, ООН була прийнята Конвенція про міжнародне право спростування 1952 року.

Процес закріплення в міжнародно-правових актах прийнятних для держав положень, пов'язаних із інформаційною діяльністю, хоча і повільно, враховуючи ідеологічне протистояння між державами, сприяв становленню міжнародно-правового регулювання і, як наслідок, сучасного міжнародного інформаційного правопорядку.

Однак, глобальні зміни, які розпочались в цей час в міжнародних відносинах, що були пов'язані із процесом деколонізації і появою низки нових держав, вплинули і на розвиток міжнародних інформаційних відносин. Значна нерівність, що з'явилась в інформаційному обміні між розвинутими країнами і країнами, що розвивались, стала приводом для початку формування наприкінці 1960-х – початку 1970 років концепції побудови нового інформаційного обміну на рівноправній та справедливій основі.

Другий період формування сучасного міжнародного інформаційного правопорядку, 1970 – 1990 рр. Пов'язується з концепцією “Нового міжнародного інформаційного порядку” (New World Information Order (NWIO)) (використовувалась і інша назва – “Новий міжнародний інформаційний і комунікаційний порядок” (New World Information and Communication Order (NWICO))).

Спочатку в рамках ЮНЕСКО, дещо пізніше – в рамках окремих заходів держав-учасниць Руху неприєднання була запропонована концепція “Нового міжнародного інформаційного порядку” (НМІП).

В доктрині питання формування концепції НМІП в рівній мірі пов'язують із двома іншими концепціями, спрямованими на розвиток держав, що розвиваються – концепцією “права на розвиток” та концепцією “нового міжнародного економічного порядку (НМЕП)”.

Основною метою запропонованої концепції НМПП постала перебудова міжнародних відносин в області використання засобів масової інформації і комунікації таким чином, щоб забезпечити рівноправ'я у сфері інформації і збалансованості потоків масової інформації у міжнародних відносинах.

В міжнародно-правовому аспекті концепція НМПП передбачала створення положення, за якого забезпечувалось би виконання основних принципів і норм міжнародного права у відносинах між розвинутими державами і державами, що розвиваються [8, с. 47-48].

Принципами НМПП, на думку прихильників концепції (поряд з принципами незалежності, суверенітету і територіальної цілісності держав, невтручання у внутрішні справи держав), виступають:

- право кожної держави розвивати свою власну систему інформації;
- право кожної держави використовувати свої засоби інформації для інформування світової громадськості про свої інтереси та сподівання;
- право кожного народу на швидку, об'єктивну і повну інформацію;
- рівність в міжнародному інформаційному обміні;
- відповідальність різних суб'єктів процесу інформації за її об'єктивність, достовірність та інформативність;
- право кожної держави боротися в рамках своєї конституції проти поширення недостовірної та спотвореної інформації, що здатна створити перепони розвитку добросусідських відносин між народами.

На думку прихильників, концепція повинна була сприяти встановленню і розвитку нових відносин між державами в процесі інформаційної діяльності. І, в результаті, вплинути на подальший розвиток міжнародно-правового регулювання та формування міжнародного інформаційного правопорядку.

У зв'язку з цим передбачалось юридично закріпити низку важливих аспектів в області інформації та комунікації, зокрема визначити:

- принципи поширення інформації в міжнародних відносинах;
- засади співробітництва держав в області інформаційних обмінів;
- засади міжнародного співробітництва в підготовці журналістських кадрів і технічних фахівців в області комунікації;
- засади регулювання супутникового зв'язку і безпосереднього телебачення;
- засади співробітництва у розробці, передачі та обміні технологіями в області комунікації;
- умови угод щодо технічних аспектів передачі інформації (визначення радіочастот, розподілу сегментів геостаціонарної орбіти);
- фінансові питання щодо тарифів та оплати за передачу та використання інформації;
- умови охорони прав журналістів і професійні кодекси їх поведінки;
- положення щодо створення нових незалежних інформаційних агенцій країн, що розвиваються.

Пік розвитку цієї концепції припадає на межу другої половини 70-х – початок 80-х років ХХ століття. Прихильники концепції НМПП отримали суттєву підтримку з боку низки міжнародних організацій. Саме в цей період були прийняті основні правові акти, що вплинули на формування міжнародно-правового регулювання і певні зміни в міжнародному інформаційному правопорядку.

В цей період ООН, ЮНЕСКО і МСЄ було прийнято низку нормативних актів з питань розвитку НМПП, розроблені механізми допомоги у інформаційному розвитку держав, що розвиваються.

Варто підкреслити і той факт, що в цей період, в якості альтернативної, розвинутими державами була запропонована концепція “нового світового комунікаційного порядку”. Обґрунтування її переваг зводилось до кількох принципових положень. Зокрема, необхідності міжнародних обмінів інформацією на основі вільної транскордонної передачі міжнародних повідомлень. При цьому підкреслювалась важливість міжнародно-правового регулювання не лише області міжнародних міждержавних відносин, як у випадку із “міжнародним порядком”, а “усієї сукупності проблем”, пов’язаних із міжнародними обмінами інформацією, що передбачає “світовий порядок”. На думку прихильників концепції нового світового комунікаційного порядку, назва відображала різницю у підходах. Так, термін “світовий” означає відмову від державних кордонів при передачі інформації, на відмінність від “міжнародного”, який передбачає розвиток міждержавних відносин, що ґрунтуються на основних принципах міжнародного права. “Комунікаційний” порядок було протиставлено “інформаційному” тому, що в поняття “комунікація” зазвичай не включається зміст повідомлень, що відповідно виводить зміст інформації з числа об’єктів міжнародного регулювання.

Зазначимо, що запропонована в першій половині 1980-х років ця концепція, хоч і не була сприйнята більшістю держав і відхилена, вона, все ж, певною мірою, вплинула на розвиток міжнародних інформаційних відносин.

Разом з тим, оцінюючи вплив концепції НМІП на формування міжнародного інформаційного правопорядку в період 1970 – 1990 років, варто відзначити наступне.

Концепція НМІП була негативно сприйнята розвинутими державами і піддана критиці з їх боку. Були неоднозначно оцінені не тільки запропоновані концептуальні підходи, але й дії міжнародних інституцій, причетних до розробки і реалізації НМІП.

Основна причина полягала у ідеологічному характері протиріч, що виникли при розробці НМІП. Цим пояснюється гостра критика норм, які були покликані створити міжнародно-правову основу НМІП, а також факт прийняття міжнародними організаціями нормативних актів, що містять переважно норми “м’якого права” (soft law).

Проте, не можна не відзначити наступних, на наш погляд, позитивних аспектів, які, хоча і на теоретичному рівні, але вплинули на формування міжнародного інформаційного правопорядку.

Саме в період розвитку концепції НМІП почали розглядатись питання про використання в міжнародних відносинах не тільки масової, але й інших видів інформації (наукової, науково-технічної, економічної). І, що варто уваги, в першу чергу це торкнулось питань міжнародного обміну інформацією і, відповідно, розробки необхідної міжнародно-правової основи.

Були підняті питання щодо розвитку міжнародно-правового регулювання інших видів інформаційної діяльності держав – поширення і збирання інформації. Пов’язується це з появою телевізійної трансляції через космічні супутники і дистанційним зондуванням Землі з космічних апаратів.

Окремими тематичними напрямками стали розглядатись питання міжнародно-правового регулювання відносин в області комунікацій. Зокрема, це торкнулось питань, пов’язаних з розробкою, передачею і обміном технологіями в області комунікацій, а також правового регулювання технічних аспектів передачі інформації – розподілу радіочастот і сегментів геостаціонарної орбіти; фінансово-тарифних питань за передачу і використання інформації.

На цьому етапі почалась наукова розробка питань, пов’язаних з правом людини на комунікацію, що у подальшому призвело до формування і закріплення в міжнародному праві “права на комунікацію”.

Варто підкреслити те, що правові положення концепції НМІП в повному обсязі не були реалізовані, що відобразилось на розвитку міжнародно-правового регулювання і відповідно, міжнародного інформаційного правопорядку в цей період.

Не дивлячись на актуальність для держав, що розвиваються низки принципів питань, вони так і не були вирішені на їх користь.

Важливо звернути увагу на те, що наприкінці цього періоду, разом із причинами соціально-економічного і політико-ідеологічного характеру, значний вплив на зміни в міжнародних інформаційних відносинах почав здійснювати науково-технічний прогрес. Розпочався процес широкомасштабного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Почали виникати нові пріоритетні напрямки. З'явилося нове концептуальне бачення майбутніх відносин. Зароджувалась епоха глобального інформаційного суспільства.

Третій період розвитку сучасного міжнародного інформаційного правопорядку, 1990 р. – до теперішнього часу. Пов'язується з концепцією “інформаційного суспільства”.

Його поява була обумовлена намаганням світового співтовариства врегулювати технологічні і соціальні результати широкомасштабної комп'ютеризації і інформатизації усіх сфер економічної діяльності та суспільного життя.

Стрімкий розвиток і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) надали можливість заявити про становлення і розвиток глобального інформаційного суспільства (далі – ГІС), що власне, і викликало зміни в міжнародно-правовому регулюванні інформаційних відносин.

Важливо відзначити, що в цей період на розвиток міжнародно-правового регулювання і формування сучасного міжнародного інформаційного правопорядку здійснює вплив ціла низка факторів. До основних, на нашу думку, можна віднести наступне.

1. *Врахування наукових концепцій формування глобального інформаційного суспільства.* Найбільш суттєвим внеском у дослідження проблем ГІС, що впливають на формування відповідних теоретичних положень міжнародного інформаційного правопорядку, стала низка наукових робіт. Зокрема робіт Й. Масуда, Д. Белла, У. Дайзарда, А. Даффа, Г. Дордіка, Г. Вонга, М. Кастельса, Р. Катца, Д. Лайона, М. Маклюена, К. Марсдена, У. Мартіна, К. Мея, Дж. Нейсбіта, П. Ебурдіна, Е. Тофлера, Ф. Уебстера, Ф. Уільямса та інших, присвячених розробці концепцій інформаційного суспільства.

2. *Врахування інтересів усіх зацікавлених держав* при визначенні перспективних напрямків формування глобального інформаційного суспільства, а також напрямків їх міжнародно-правового регулювання.

Показовими є результати роботи не тільки в рамках універсальних міжнародних і регіональних організацій, але й міжнародних спеціальних конференцій.

Привертає увагу той факт, що саме врахування інтересів зацікавлених держав дозволяє уникати значних суперечностей у формуванні і реалізації спільної політики щодо розвитку ГІС, що власне було відсутнє в попередній період – при формуванні і реалізації концепції НМІП.

3. *Комплексність у підході до формування ГІС*, що охоплює усі суттєві аспекти: організаційні, технічні, економічні, політичні, соціальні і правові.

Початок комплексного розв'язання цих актуальних питань пов'язаний із проведенням Світового саміту з інформаційного суспільства, що відбувався в два етапи – у Женеві 2003 р. і Тунісі 2005 р. Підтвердженням цього є прийняті документи: Декларація принципів: Побудова інформаційного суспільства в новому тисячолітті 2003 р., План дій 2003 р., Туніське зобов'язання 2005 р., Туніська програма для інформаційного суспільства 2005 р.

Важливо відмітити і роль параорганізації, зокрема G8 (“Велика вісімка”), яка пропонувала своє бачення тематики формування глобального інформаційного суспільства з низки важливих і актуальних питань (Хартія Глобального інформаційного суспільства 2000 р., Хартія відкритих даних 2013 р.).

Комплексність в підході до розв’язання актуальних питань дозволяє враховувати умови, необхідні для формування сучасного міжнародного інформаційного правопорядку.

4. Участь міжнародних організацій в розробці і реалізації міжнародно-правових основ глобального інформаційного суспільства.

Враховуючи специфіку статутних задач міжнародних організацій системи ООН, варто зазначити, що питання формування і розвитку ключових напрямків ГІС, а також координації діяльності спеціалізованих установ, знаходяться в компетенції ООН, ЮНЕСКО та МСЕ.

Координація міжнародного і регіонального співробітництва з метою ліквідації відставання в цифрових технологіях і сприяння універсальному доступу до ІКТ, покладена на ООН, (регіональні комісії ООН, ПРООН, ЕКОСОП), МСЕ і ЮНЕСКО.

Задачі з розвитку інформаційної і комунікаційної інфраструктури, а також питання інформаційної безпеки покладені на МСЕ.

Проблема доступу до інформації і знань знаходиться в компетенції МСЕ і ЮНЕСКО.

Розв’язання актуальної проблеми із збереження культурного і мовного різнобарв’я, культурної самобутності, які визначені в якості необхідної умови розвитку інформаційного суспільства, покладені на ЮНЕСКО.

Питання розробки етичних аспектів інформаційного суспільства, засновані на загально визнаних цінностях, покладені на ЮНЕСКО і ООН (ЕКОСОП).

Для координації діяльності в рамках ООН створено кілька робочих органів, серед яких – Група ООН з інформаційного суспільства (UNGIS), Робоча група з управління використанням Інтернет, Форум з питань управління Інтернет (IGF), Група урядових експертів з питань міжнародної інформаційної безпеки та інші.

Варто відмітити внесок міжнародних регіональних організацій: РЄ, СНД, ШОС та ін.); міжнародних неурядових організацій: “Фонд цифрової солідарності” (ФЦС), “Міжнародна федерація з обробки інформації” (МФОІ), “Суспільство Інтернету” (ISOK); міжнародних конференцій: “Світового саміту з інформаційного суспільства”, “Всесвітнього форуму з інформаційних технологій” (ВІТФОР); міжнародних параорганізацій (G8).

5. Визначення перспективних напрямків діяльності в питанні використання ІКТ в цілях розвитку.

Враховуючи позитивні аспекти використання ІКТ у державному управлінні, комерційній діяльності, освіті, охороні здоров’я, зайнятості, навколишньому середовищі, сільському господарстві і науці, на низку міжнародних організацій покладено вирішення задач їх використання в цих сферах.

З цією метою співробітництво і координація в проекті “Електронне державне управління” – спільно здійснюють ООН і МСЕ, “Електронна комерційна діяльність” – СОТ, ООН (ЮНКТАД), МСЕ, ЮНІДО, “Електронне навчання” – ЮНЕСКО, МСЕ, ЮНІДО, “Електронна охорона здоров’я” – ВООЗ та МСЕ, “Електронна зайнятість” – МОП і МСЕ, “Електронна охорона навколишнього середовища” – ВООЗ, ВМО, ЮНЕП, ООН Хабітат, МСЕ, ІКАО, “Електронне сільське господарство” – ФАО і МСЕ, “Електронна наукова діяльність” – ЮНЕСКО, МСЕ, ЮНКТАД. Загальна координація діяльності в питанні використання ІКТ в цілях розвитку покладена на ООН та МСЕ.

Результатом діяльності з ключових напрямків формування ГІС стало прийняття низки нормативних актів, що заклало основу нового періоду міжнародно-правового регулювання інформаційних відносин.

Висновки.

Розглянувши питання впливу наукових концепцій на становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання і відповідний стан сучасного міжнародного правопорядку, можна зазначити наступне:

1. Становлення і розвиток сучасного міжнародно-правового регулювання інформаційних відносин відбувається протягом кількох періодів.

2. Особливістю цього процесу є те, що в основу формування кожного з періодів була покладена нова (окрема) концепція розвитку міжнародних інформаційних відносин.

3. Оптимальним в питанні періодизації, на нашу думку, є виокремлення наступних періодів: перший період: 1945 – 1970 рр. (концепція “необмеженої свободи інформації”), другий період: 1970 – 1990 рр. (концепція “нового міжнародного інформаційного порядку”), третій період 1990 – до сьогодні (концепція “інформаційного суспільства”).

4. Кожна з концепцій вирізняється своїми соціально-економічними та спеціальними юридичними передумовами, впливає на відповідний розвиток міжнародно-правового регулювання і, як наслідок, на міжнародний правопорядок у інформаційній сфері.

Використана література

1. Василенко В.А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка // Вестник Киевского университета : Международные отношения и международное право. – 1984. – № 18. – С. 3-14.

2. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций) / В.И. Евинтов. – К. : Наукова думка, 1990. – 128 с.

3. Тюрина Н.Е. Международный правопорядок (современные проекты совершенствования и преобразования) / Н.Е. Тюрина. – Казань, Издательство казанского университета, 1991. – 96 с.

4. Мовчан А.П. Международный правопорядок / А.П. Мовчан. – М. : РАН, 1996 – 102 с.

5. Міжнародне право. Основи теорії : підручник ; за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – С. 608.

6. Кучер Б.И. Международный экономический правопорядок (Вопросы правового регулирования международных экономических отношений) / Б.И. Кучер. – К. : Вища школа, 1988. – 228 с.

7. Днепроvский А.Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А.Г. Днепроvский. – М. : Наука, 1989. – 142 с.

8. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией : правовые аспекты / Е.В. Ермишина. – М. : Международные отношения, 1988. – 144 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 328.34

БУРІЛО Ю.П., доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник.
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

ПРО КОМПЛЕКСНУ ПРИРОДУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. В статті розглядається місце інформаційного права як комплексної галузі в національній системі права, його структура та взаємозв'язок з іншими галузями права України. Також звертається увага на предмет і метод інформаційного права.

Ключові слова: інформаційне право, інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини, система права, правове регулювання.

Аннотация. В статье рассматривается место информационного права как комплексной отрасли в национальной системе права, его структура и взаимосвязь с другими отраслями права Украины. Также обращается внимание на предмет и метод информационного права.

Ключевые слова: информационное право, информационные и информационно-инфраструктурные отношения, система права, правовое регулирование.

Summary. The article deals with the place of information law as a complex branch in the national legal system, its structure and links with other branches of Ukrainian law. Attention is also paid to the subject and method of information law.

Keywords: information law, information and information-infrastructure relations, legal system, legal regulation.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та збільшення обсягів інформації в другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. призвели до становлення нової суспільної формації – інформаційного суспільства. Провідну роль в такому суспільстві відіграють інформаційні ресурси, засоби інформатизації і телекомунікацій, а також засоби забезпечення інформаційної безпеки. Їх створення та використання спричиняє виникнення інформаційних, в тому числі інформаційно-інфраструктурних відносин, які справляють значний вплив на всі інші суспільні відносини у всіх сферах суспільного життя: економічній, соціально-культурній, адміністративно-політичній та ін. Зростання питомої ваги та значення інформаційних відносин зумовило необхідність в їх правовому регулюванні. Внаслідок цього в законодавстві країн світу, в тому числі й України, з'явилося чимало правових норм, призначених для регулювання інформаційних відносин. Це дало змогу говорити про появу інформаційного права.

Враховуючи вагоме значення питань, пов'язаних із з'ясуванням сутності інформаційного права, вони стали предметом дослідження багатьох вчених, зокрема таких як Баранов О., Бачило І., Ковальський В., Кохановська О., Копилов В., Марущак А., Рассолов М., Панова І., Селезнєва О. [1 – 9] та ін.

Однак, місце інформаційного права в національній системі права, його внутрішня будова та взаємозв'язок з іншими елементами цієї системи досі залишаються питаннями дискусійними, а відтак актуальними. Донині в юридичній науці немає остаточної визначеності щодо місця інформаційного права серед галузей національного права України, його предмету та методу правового регулювання, структури та співвідношення з іншими галузями права.

Метою статті є з’ясування зазначених сутнісних характеристик інформаційного права як галузі в національній системі права.

Виклад основного матеріалу. Першочергове значення для встановлення місця тієї чи іншої галузі права в системі права має визначення її предмета правового регулювання. Під предметом правового регулювання загалом розуміють сукупність якісно однорідних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. Виділення предмета правового регулювання дозволяє об’єднати норми права, які регулюють відповідне коло суспільних відносин, в ту чи іншу галузь права [10, с. 261]. Побутує думка, що предметом інформаційного права є суспільні інформаційні відносини [11, с. 30]. Такі суспільні відносини складаються в процесі здійснення інформаційної діяльності, до основних видів якої згідно ст. 9 Закону України “Про інформацію” віднесено створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації [12].

Враховуючи складність суспільних відносин, пов’язаних з функціонуванням і розвитком сучасного інформаційного суспільства, особливо його технологічною складовою – інформаційними і телекомунікаційними системами і технологіями, виникає закономірне питання – чи вичерпується предмет інформаційного права лише інформаційними відносинами? Так, наприклад, А.І. Марущак зазначає, що суспільні інформаційні відносини виступають основним предметом регулювання інформаційного права [6, с. 33], не вказуючи, нажаль, що є неосновним (другорядним чи допоміжним) предметом.

Для того щоб з’ясувати докладніше, які саме суспільні відносини включає в себе предмет правового регулювання інформаційного права необхідно дослідити структуру інформаційної сфери. На думку В.А. Копилова інформаційна сфера, зважаючи на види і способи представлення інформації та особливості її обороту, включає в себе основну частину, в якій, власне і відбувається оборот інформації, а також допоміжну, яка забезпечує оборот інформації. Основна частина інформаційної сфери включає в себе види інформаційної діяльності, пов’язані з пошуком, отриманням і споживанням інформації, виробництвом і поширенням вихідної і похідної інформації, формуванням інформаційних ресурсів, підготовкою інформаційних продуктів, наданням інформаційних послуг. В той же час допоміжна частина інформаційної сфери включає в себе види діяльності, спрямовані на створення і застосування інформаційних технологій і засобів їх забезпечення, а також створення і застосування засобів і механізмів інформаційної безпеки [5, с. 46-47]. Як бачимо, в інформаційній сфері наявні інформаційні процеси, пов’язані не лише з самою інформацією, а й з інформаційними технологіями, засобами їх забезпечення, засобами і механізмами забезпечення інформаційної безпеки, тобто, по суті, із технічними засобами створення, обробки і передавання інформації.

Зазначені технічні засоби становлять основу інформаційної інфраструктури – організаційно-технічного базису інформаційного простору. Відтак, суспільні відносини, що виникають на основі діяльності, пов’язаної із створенням та використанням інформаційних систем і технологій, засобів захисту інформації та інших технічних елементів інформаційної інфраструктури варто вважати скоріше інформаційно-інфраструктурними, а не суто інформаційними. Так чи інакше функціонування інформаційної сфери у сучасному технологічно орієнтованому інформаційному суспільстві та виникнення інформаційних відносин неможливі без інформаційно-інфраструктурних відносин. Тому значення інформаційно-інфраструктурних відносин, яке, хоча і є допоміжним стосовно суто інформаційних відносин, все ж таки, не варто

недооцінювати. Очевидно з цієї причини в Модельному інформаційному кодексі для держав-учасників СНД поряд з інформаційними відносинами згадуються й інформаційно-інфраструктурні відносини [13].

З огляду на це, варто підтримати О.А. Баранова, який відносить до предмета інформаційного права інформаційні відносини та інформаційно-інфраструктурні відносини, або, іншими словами, суспільні відносини, що мають місце в процесі створення, поширення, використання, зберігання й знищення (утилізації) інформації, а також у процесі функціонування суб'єктів інформаційної інфраструктури, надання інформаційних послуг, виконання робіт в інформаційній сфері, використання інформаційних технологій і ресурсів і забезпечення інформаційної безпеки [1, с. 86].

Предмет правового регулювання зазвичай розглядають в якості визначального критерію системи права. Він – головна, об'єктивна підстава для розподілу правових норм між галузями права. Разом з тим, його доповнює метод правового регулювання, під яким розуміють сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини. Метод вказує, яким чином регулюються суспільні відносини [10, с. 262]. З огляду на це закономірно виникає питання про характеристику методу інформаційного права.

В першу чергу виникає питання про те, чи існує взагалі якийсь особливий метод інформаційного права. Відповідь на це питання має вагомим значення для подальшої характеристики галузі інформаційного права, адже, як відзначає С.С. Алексєєв, власний особливий метод правового регулювання характерний лише для основних галузей, які належать до первинної (основної) структури права, тоді як комплексні галузі, що відносяться до вторинної структури права, свого особливого методу не мають [14, с. 188, 193]. В цьому зв'язку О.А. Баранов справедливо зазначає, що сучасний розвиток правової системи характеризується появою нових галузей права, які є комплексними й не мають свого специфічного методу, а використовують суперпозицію, комплекс відомих методів. Як правило, таких запозичених методів у галузях права, що формуються декілька, тому ці галузі одержали назву комплексних [1, с. 87].

Інформаційне право є відносно новою комплексною галуззю в національній системі права, тому в юридичній літературі наразі говорять не про окремий метод, а про комплекс методів, які використовуються ним для регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Так, зокрема А.І. Марущак виділяє наступні методи правового регулювання – імперативний (використовується при визначенні режимів нерозповсюдження певних категорій інформації); відносно диспозитивний (суспільні відносини врегульовуються на встановлення декількох альтернативних варіантів задоволення інформаційних потреб різноманітних суб'єктів); абсолютно диспозитивний метод (застосовується при врегулюванні відносин щодо свободи думки і слова) [6, с. 33]. Зазначені методи є найбільш універсальними методами правового регулювання і в тому чи іншому співвідношенні присутні в більшості галузей права. Якщо ж заглибитися в комплексну нормативну структуру інформаційного права, яке включає до свого складу як публічно-правові, так і приватно-правові норми різних самостійних галузей права, можна говорити про запозичення цією галуззю методів конституційного, адміністративного, кримінального та цивільного права.

Так, спираючись на норми Конституції України, інформаційне право використовує конституційно-правовий метод правового регулювання для закріплення і гарантування основних інформаційних прав і свобод людини: право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (ст. 34), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої

кореспонденції (ст. 31), заборона збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ст. 32) та ін. Норми Конституції України також лежать в основі державної інформаційної політики. Так, згідно ст. 17 Основного Закону забезпечення інформаційної безпеки віднесено до найважливіших функцій держави. Крім того, конституційні норми закріплюють загальні засади законодавчого регулювання інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин. Важливе значення в інформаційній сфері мають положення ст. 92 Конституції України, відповідно до яких виключно законами визначаються засади організації зв'язку, основи організації державної статистики та інформатики.

Напевно найбільшою за обсягом нормативного масиву в структурі інформаційного права є частка адміністративно-правових норм, які за допомогою методів субординації та реординації регулюють інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини, що виникають в процесі публічного управління, а також застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. Найбільш показовим прикладом адміністративно-правового регулювання інформаційних аспектів діяльності суб'єктів владних повноважень є норми інституту службової інформації, зокрема ті, що містяться у ст. 9 Закону України “Про доступ до публічної інформації” [15], а також інші норми цього закону, які регулюють інформаційну взаємодію суб'єктів владних повноважень з громадянами та юридичними особами.

Як можна зрозуміти з аналізу норм Закону України “Про захист персональних даних”, переважно адміністративно-правовим за своєю юридичною природою є регулювання інформаційних відносин у сфері захисту конфіденційної інформації про фізичну особу [16]. Здебільшого на методах адміністративно-правового регулювання базується інститут державної таємниці. Адміністративно-правові норми значною мірою характерні також для інституту банківської таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

Завдяки наявності в структурі інформаційного права як комплексної галузі норм адміністративно-правового характеру ним виконується не тільки регулятивна, а й охоронна функція права. Вказана функція реалізується на основі норм, які передбачають адміністративну відповідальність за різного роду правопорушення, що посягають на інформаційні та інформаційно-інфраструктурні правовідносини. Такі норми присутні в Законах України “Про телебачення і радіомовлення”, “Про телекомунікації” та інших законах. Однак, більшість відповідних норм міститься в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Це, зокрема, норми ст. 51-2 “Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності”, ст. 144 “Обладнання та експлуатація установок проводового мовлення без належної реєстрації або дозволу”, ст. 148-2 “Порушення порядку та умов надання послуг зв'язку в мережах загального користування”, ст. 148-5 “Порушення правил про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування”, ст. 163-9 “Незаконне використання інсайдерської інформації”, ст. 163-11 “Порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку”, ст. 164-6 “Демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право демонстрування і розповсюдження фільмів”, ст. 164-7 “Порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів”, ст. 164-9 “Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних”, ст. 186-6 “Порушення законодавства про друковані засоби масової інформації” [17].

Поряд з адміністративно-правовими нормами охорона інформаційних та інформаційно-інфраструктурних правовідносин здійснюється за допомогою низки кримінально-правових норм, які, зважаючи на їх предметну спрямованість, також можливо віднести до комплексної галузі інформаційного права. Саме в цих нормах найбільш рельєфно проявляється імперативний метод правового регулювання, який базується на використанні таких способів правового регулювання як заборони під загрозою застосування найбільш суворих санкцій за вчинення злочинів в інформаційній сфері.

Це, зокрема, норми Кримінального кодексу України, закріплені у ст. 114 “Шпигунство” (передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства), ст. 145 “Незаконне розголошення лікарської таємниці”, ст. 163 “Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер”, ст. 168 “Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)”, ст. 171 “Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів”, ст. 231 “Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю”, ст. 232 “Розголошення комерційної або банківської таємниці”, ст. 328 “Розголошення державної таємниці”, ст. 359 “Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації”, ст. 361 “Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку”, ст. 361-1 “Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут”, ст. 363-1 “Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв’язку” та ін. [18].

На відміну від адміністративно-правових та кримінально-правових норм, які регулюють публічні інформаційні відносини, інформаційні відносини між приватними особами регулюються цивільно-правовими нормами на основі диспозитивного методу правового регулювання. У цьому зв’язку, як вірно наголошує О. Кохановська, питання пов’язані з реалізацією суб’єктивних інформаційних цивільних прав, вирішуються фізичними та юридичними особами на власний розсуд. Це пояснюється особливостями цивільно-правового регулювання, яке в основному характеризується як диспозитивне [4, с. 89]. Варто також звернути окрему увагу на те, що на відміну від кримінально-правового регулювання інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, в процесі якого складаються лише відповідні правоохоронні правовідносини, в результаті регулювання цих відносин за допомогою цивільно-правових норм формуються переважно регулятивні цивільні інформаційні та інформаційно-інфраструктурні правовідносини, які доповнюються у разі необхідності відповідними правоохоронними правовідносинами. Так, наприклад, у разі порушення однією із сторін регулятивних цивільних інформаційних правовідносин, що виникають на підставі ліцензійного договору на використання фонограми чи відеограми (шляхом відтворення певної кількості примірників фонограми чи відеограми та їх продажу), можуть виникати правоохоронні інформаційні правовідносини, пов’язані із застосуванням цивільно-правової відповідальності, яка може виражатися у вилученні на підставі рішення суду з цивільного обороту примірників фонограм (відеограм), виготовлених понад встановлену договором кількість.

Таким чином, інформаційне право, по суті, являє собою складний комплекс конституційно-правових, адміністративно-правових, кримінально-правових та цивільно-правових норм, які мають спільний предмет правового регулювання – інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини. При цьому, як будь-яка інша комплексна галузь права інформаційне право не має свого специфічного, притаманного лише йому методу правового регулювання. Натомість, з огляду на наявність в нормативній структурі інформаційного права як комплексної галузі правових норм різних самостійних галузей права про метод інформаційного права можливо говорити лише умовно, маючи на увазі те чи інше співвідношення методів правового регулювання зазначених самостійних галузей права, що використовуються для врегулювання інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин.

Як правило, структура тієї чи іншої галузі права складається з двох частин загальної та особливої. Не є виключенням в цьому плані й інформаційне право. Як зазначає А.І. Марущак, у загальній частині зосереджені норми, які встановлюють основні поняття, загальні принципи, правові форми і методи правового регулювання діяльності в інформаційній сфері. Дається характеристика основ інформаційних відносин, зокрема правове регулювання відносин при здійсненні права на пошук, отримання і використання інформації; при обігу документованої інформації; при встановленні правового режиму інформаційних технологій, а також інформаційної безпеки. Особлива частина включає в себе окремі інститути інформаційного права, в яких згруповані близькі за змістом інформаційні правові норми. Це дві групи інститутів. Інститути, що містять норми, які регулюють суспільні відносини у сфері обігу відкритої загальнодоступної інформації та інститути інформації обмеженого доступу [6, с. 34].

Погоджуючись в цілому з таким підходом до визначення структури інформаційного права, варто також відзначити деякі її особливості. Насамперед необхідно зазначити, що дві групи інститутів, одна з яких регулює суспільні відносини у сфері обігу відкритої інформації, а інша – у сфері обігу інформації з обмеженим доступом, по суті можна вважати підгалузями інформаційного права. При цьому до підгалузі відкритої інформації можна віднести інститут публічної інформації, інститут засобів масової інформації, інститут бібліотечної справи та ін. До підгалузі інформаційного права, яка містить норми, що регулюють обіг інформації з обмеженим доступом, можливо віднести інститути конфіденційної інформації, службової інформації, державної таємниці, лікарської таємниці, комерційної таємниці, банківської таємниці та ін. Поряд з цим в структурі особливої частини інформаційного права можна виділити інститути інформатизації і телекомунікацій, які зокрема містять норми, що регулюють інформаційно-інфраструктурні відносини, пов'язані з функціонуванням мережі Інтернет.

Особливо тісним є взаємозв'язок інформаційного права з нормами права інтелектуальної власності. Оскільки переважна більшість об'єктів права інтелектуальної власності (літературні твори, комп'ютерні програми, бази даних, передачі організацій мовлення, фонограми, відеограми, винаходи, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки тощо) є інформацією, відповідні норми права інтелектуальної власності регулюють інформаційні відносини, відтак є частиною інформаційного права.

Іншою важливою структурною особливістю інформаційного права є те, що чимало його інститутів мають складну, комплексну природу і включають в себе різні субінститути, що містять в собі норми різних самостійних галузей права. Так,

наприклад, інститут засобів масової інформації містить субінститути друкованих засобів масової інформації, видавничої діяльності та аудіовізуальних засобів масової інформації. В його структурі можливо виокремити адміністративно-правові норми, що стосуються державної реєстрації та ліцензування, нагляду і контролю в галузі діяльності засобів масової інформації, цивільно-правові норми, зокрема такі, що стосуються укладення договорів про надання програмної послуги, а також кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за перешкоджання професійній діяльності журналістів.

Висновок.

На сьогодні інформаційне право є комплексною галуззю, яка належить до вторинної структури в системі права України і включає в себе норми різних самостійних галузей права конституційного, адміністративного, цивільного та кримінального, що регулюють інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини. Це галузь права, що на разі перебуває на етапі свого становлення, однак вже має досить розгалужену і складну структуру, що відрізняється зокрема наявністю комплексних інститутів.

Перспективні дослідження з окресленої тематики мають торкнутися вивчення структури окремих інститутів інформаційного права.

Використана література

1. Баранов О.А. Інформаційне право України : стан, проблеми, перспективи / О.А. Баранов. – К. : Видавничий дім “Софт Прес”, 2005. – 316 с.
2. Бачило И.Л. Роль и место информационного права в системе отраслей права Российской Федерации // Информационные ресурсы России. – 2007. – № 2. – Режим доступа : [//www.aselib.rary.ru/digital_resources/journal/irr/2007/number_2/number_2_4/number_2_4553](http://www.aselib.rary.ru/digital_resources/journal/irr/2007/number_2/number_2_4/number_2_4553)
3. Ковальський В. Формування інформаційного права як комплексної галузі та перспективи кодифікації інформаційного законодавства // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 102-104.
4. Кохановська О. Цивільно-правові аспекти реалізації інформаційних прав та виконання інформаційних обов’язків // Право України. – 2005. – № 4. – С. 88-91.
5. Копылов В.А. Информационное право : вопросы теории и практики / В.А. Копылов. – М. : Юрист, 2003. – 623 с.
6. Марущак А.І. Інформаційне право України : підручник / А.І. Марущак. – К. : Дакор, 2011. – 456 с.
7. Рассолов М.М. Информационное право : учеб. пособие / М.М. Рассолов. – (Московская государственная юридическая академия). – М. : Юрист, 1999. – 398 с.
8. Панова І.В. Інформаційне право : теоретичні засади формування, становлення та утвердження в системі права України // Митна справа. – 2011. – № 4. – С. 340-345.
9. Селезньова О. Місце інформаційного права в системі права України // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 7. – С. 52-55.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с. – С. 261.
11. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – 274 с.
12. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ : в ред. закону від 13.01.11 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 313.
13. Модельный информационный кодекс для государств-участников СНГ от 03.04.08 р. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_i45

14. Алексеев С.С. Структура советского права : монография / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.

15. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 314.

16. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.84 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

18. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а ц і й н е   з а к о н о д а в с т в о

УДК 340.113

ГЛАДКІВСЬКА О.В., кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник НДІ інформатики і права
Національної академії правових наук України

ВИМОГИ ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Про вимоги до термінів, використовуваних у законодавстві.

Ключові слова: термінологія, ознаки терміна, вимоги до терміна, юридичний термін, нормативно-правовий акт.

Аннотация. О требованиях к терминам, используемых в законодательстве.

Ключевые слова: терминология, признаки термина, требования к термину, юридический термин, нормативно-правовой акт.

Summary. About the requirements to the terms, used in the legislation.

Keywords: terminology, indication of a term, requirements for a term, legal term, legal act.

Постановка проблеми. Головною одиницею термінології (найменшою її складовою частиною) є слово, тому концепція слова-терміна займає в термінології найважливіше місце: “саме терміни несуть основне смислове навантаження у спеціальному тексті. Досить згадати, що інформаційна характеристика документа, ті координати, за якими його слід шукати в безмежному морі інформації і які представлені в пошуковому образі даного документа – це набір ключових слів (читай – термінів), що виражають поняття описуваної предметної області” [1].

Що стосується юридичної термінології, то вона є особливою завдяки своїй універсальності, адже будь-яка суспільна діяльність тісно пов’язана з правом та законодавством. Чітке визначення та однозначне тлумачення юридичних термінів є надзвичайно важливою умовою становлення правової держави, сприяє вдосконаленню законопроектній діяльності, ефективній реалізації законодавчих актів, створює умови для їх упорядкування та систематизації законодавства. Щоб виконувати свої функції, термін має задовольняти вимоги, що науково обґрунтовані та законодавчо закріплені.

Як свідчить практика законопроекування, проблеми формулювання термінологічних вимог, впорядкування термінологічного апарату не можна вважати вичерпними. Так, до прикладу, Ткачук А. вважає, що неналежна увага, яка надається нині питанню термінології та нормативних дефініцій в українському законодавстві, має історичне підґрунтя, і називає такі основні питання, що виникають у зв’язку із застосуванням термінології в законодавстві [2, с. 219]:

- які загальні вимоги висувуються до юридичної термінології?
- коли потрібно надавати визначення юридичному терміну?
- у яких законодавчих актах слід розташовувати нормативні визначення?
- яким вимогам має відповідати нормативне визначення?

Отже, дослідження вимог (характеристик) до термінів, використовуваних у законодавстві, досі залишається актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні правила нормотворчої техніки, вимоги до структури актів, мови, термінології, формулювань, критерії, за якими можливо неупереджено оцінювати рівень якості підготовлюваних проектів нормативно-правових актів, сформульовано у навчальному посібнику “Законодавча техніка” [2] Ткачука А., в науково-практичному виданні “Правотворчість: теоретичні та логічні засади” [3] Ковальського В.С. й Козінцева І.П. та в ін. Поряд з загальнотеоретичними питаннями законодавчої техніки предметом спеціальних наукових досліджень є питання основних вимог щодо юридичної термінології нормативно-правових актів. В рамках даного дослідження слід згадати науковців К. Авербуха, Н. Артикуцу, Л. Бесєдну, М. Гінзбурга, С. Гриньова, А. Фогель та ін.

Метою статті є визначення загальних вимог, що висуваються до юридичної термінології.

Виклад основних положень. Як зауважує Ткачук А., “вже саме визначення юридичного терміна передбачає деякі вимоги до нього: відповідність змісту юридичного терміна правовому визначенню, однозначність юридичного терміна, функціональна стійкість” [2, с. 220]. Мається на увазі наступне визначення: “юридичний (правовий) термін – це слово (або словосполучення), що уніфіковано використовується у сфері правових відносин, має визначення, вирізняється заданою моносемічністю (тобто строгою змістовною визначеністю, однозначністю), функціональною стійкістю” [4].

Гриньов С.В. вважає, що за розгляду питання про вимоги, що пред’являються до терміна, необхідно уточнити, що вимоги – це є по суті сукупність характеристик, якими повинен володіти “ідеальний” термін [5]. Визначаючи найістотніші ознаки терміна, Артикуца Н.В. також зазначає, що їх слід розглядати і як вимоги до термінів загалом [4]. Переважно лінгвісти говорять про ознаки терміна, а термінологи – про вимоги до нього.

Фогель А.Б. в статті [6] надає перелік найбільш загальних властивостей терміна в рамках проаналізованих робіт таких авторів, як: Д. Лотте, О. Реформатського, Я. Климовицького, О. Толікіної, Н. Котелової, А. Коваль, Е. Алянської, М. Комлева, І. Арнольд та Р. Іваницького. Автор, на основі даних наведеної нижче Таблиці 1, зробила висновок, що “більшість фахівців вважають невід’ємними атрибутами терміна системність, точність, однозначність, стилістичну нейтральність та вмотивованість”. Однак зауважує, “що дія цих критеріїв корелюється фактором часу й фактом існування цієї лексичної одиниці в рамках однієї терміносистеми”.

Так як загальні вимоги до термінів справедливі і для термінів юридичних, проаналізуємо національні стандарти на терміни.

До 2010 р. основні правила слововживання й використовування українських термінів на державному рівні встановлювались в ДСТУ-3966-2000 “Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять” [7]. На підставі набутого досвіду впровадження ДСТУ 3966-2000 М. Гінзбург, С. Левіна, І. Требульова розглянули основні принципові вимоги цього стандарту, сформулювали проблеми, пов’язані з впровадженням цих вимог у термінологічну діяльність, труднощі, які виникають у процесі їх виконання, та заходи, які треба вжити для їх подолання [8]. І хоча ДСТУ 3966-2000 вже не є чинним, ці дослідження заслуговують на увагу.

З 1 липня 2010 р. діє національний стандарт ДСТУ 3966:2009 “Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять”, у якому в Додатку Г (“Вимоги до терміна”) вказано, що “основою будь-якої фахової мови є терміни, які мають однозначно й чітко позначати певне поняття в конкретній предметній сфері”. За структурою розрізняють прості терміни, складні терміни, терміни-

словосполуки та терміни-символослово. Щоб виконувати свої функції, термін має задовольняти такі вимоги: системність, відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю, однозначна відповідність терміна поняттю, раціональна стислість, стилістична нейтральність, словотворча (дериваційна) здатність, мовна правильність, переважність рідної мови, згармонізованість, наявність визначення поняття [9, с. 13].

Таблиця 1

Основні характеристики терміна [6, с. 199]

ШБ автора наукової праці		Д. Логте	О. Реформатський	Я. Климовицький	О. Толікіна	Н. Котєлова	А. Коваль	Е. Алянська	М. Комлєв	І. Арнольд	Р. Іваницький
Рік видання наукової праці		1931	1961	1969	1970	1970	1970	1981	1987	1991	1995
Властивості терміна	системність	+	+		+	+	+	+	+	+	+
	незалежність від контексту	+	+					+			
	однозначність	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	точність	+			+			+	+		+
	стислість	+						+	+	+	
	значення = поняття				+						
	стилістична нейтральність		+		+		+		+		+
	конвенціональність					+					
	вмотивованість						+		+	+	+
	понятійність								+		
	віднесеність до певної тематичної групи								+		
	простота									+	
	номінативність										+
	наявність дефініції						+				+
функціональність							+				

Міжнародна організація із стандартизації ISO в 2009 р. видала нову (третю) редакцію стандарту ISO 704:2009 [10], у якому подано загальні принципи і методи термінологічної роботи, що не залежать від особливостей конкретних мов.

Гінзбург М.Д. у науковій статті [11] стверджує, що вимоги до терміна як елемента терміносистеми, застандартизовані в ДСТУ 3966:2009, відповідають основним положенням міжнародного стандарту ISO 704:2009. На його думку, слід враховувати, що “термін має двоїсту природу: з одного боку, це позначення певного поняття, і як елемент терміносистеми досліджуваної предметної сфери він мусить відповідати певним вимогам до змісту і форми (лівий стовпчик Таблиці 2), а з другого, це слово (словосполука) певної природної мови, на яке (яку) поширюються її норми. Зважаючи на це, у п. 7.4.2.7 міжнародного стандарту ISO 704:2009 сформульовано вимогу мовної

правильності терміна (англ. linguistic correctness): терміни “мають узгоджуватися з морфологічними, синтаксичними і фонологічними нормами розглядуваної мови” – ці норми деталізовано у правому стовпчику Таблиці 2.” Ці вимоги є результатом узагальнення та осмислення досвіду термінотворення в різних предметних сферах, який є предметом досліджування міждисциплінарної науки – термінознавства.

Таблиця 2

Вимоги до термінів [11]

Вимоги до терміна як елемента терміносистеми	Норми літературної мови, яким має відповідати термін як лексична одиниця національної мови
- системність (consistency); - відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю (transparency); - однозначна відповідність терміна поняттю (appropriateness); - раціональна стислість (linguistic economy); - стилістична нейтральність (appropriateness); - словотворча (дериваційна) здатність (derivability and compoundability); - переважність рідної мови (preference for native language); - згармонізованість термінів (тобто міжпредметна та міжмовна узгодженість назв одного або близьких понять); - наявність визначення поняття.	- фонетичні щодо вимови та наголошення; - лексичні щодо уживання слів і словосполук у властивих їм звуковій і графічній формі та значенні; - морфологічні щодо поєднання морфем у слова, щодо словозміни самостійних частин мови; - синтаксичні щодо узгодження, керування, прилягання слів, щодо побудови словосполук і речень; - стилістичні щодо вживання в тому чи іншому функційному стилі (підстилі) властивих йому мовних засобів; - орфографічні щодо правил написання слів.

Юридична практика виробила науково обґрунтовані та апробовані вимоги (характеристики) до термінів, використовуваних в законодавстві [12]:

- точність і наявність дефініції: кожний термін повинен мати визначення, яке якнайповніше й найточніше передає суть позначеного ним поняття, чітко його окреслюючи та обмежуючи;
- системність: кожний термін повинен входити до певної терміносистеми, в межах якої він має конкретне термінологічне значення і відношення з іншими, пов’язаними з ним термінами;
- тенденція до однозначності: в межах своєї терміносистеми термін повинен позначати тільки одне поняття, щоб уникнути багатозначності та омонімії;
- вживання слів і виразів у вужчому або спеціальному значенні в порівнянні з їх значенням при вживанні в загальнолітературній мові;
- стислість (лаконізм) і економічність законодавчого стилю: термін повинен мати раціональну довжину, але слід зауважити, що беззастережне слідування вимозі стислості може призвести до порушення норм мови;
- дериваційна здатність: можливість утворювати похідні на основі наявного терміна за участю одиниць нижчого рівня (суфіксів, префіксів, флексій);
- мовна правильність: забезпечення внутрішньомовної гармонії термінології із загальною структурою національної мови;

- нейтральність: відсутність емоційно-експресивного забарвлення;
- стабільність і стійкість термінології.

Незважаючи на чітко окреслені вимоги, на практиці не завжди вдається їх дотримуватись. Існують наступні проблеми, пов'язані із застосуванням термінології в текстах нормативно-правових актів [12]:

- відсутність логічного і послідовного формування понятійного апарату чинного законодавства;

- наявність неузгодженості в застосуванні термінів законодавцями;
- відсутність однозначності (єдності) у використанні нормативно-правових термінів, особливо в текстах нормативно-правових актів, прийнятих на різних рівнях правотворчої діяльності, які знаходяться між собою у ієрархічному зв'язку (закон – підзаконний акт): наявність в нормативно-правових актах різних визначень одних і тих же понять створює певні складнощі для тлумачення та практичної реалізації закладених в них норм;

- наявність неточностей у визначенні термінів: деякі терміни не отримують чіткої дефініції у нормативно-правових актах, або наявні визначення недостатньо адекватно відображають зміст відповідного юридичного поняття;

- наявність синонімії: позначення одного правового явища різними термінами, з різним смисловим навантаженням, що ускладнює адекватне розуміння змісту нормативно-правового акту;

- випадки полісемії та омонімії термінів: наявність у терміна декількох зв'язаних між собою значень у випадку полісемії або графічний і фонетичний збіг термінів, що виражають різні, ніяк не зв'язані між собою поняття, у випадку омонімії можуть привести до різного інтерпретування термінів і вносити плутанину в їх з'ясування;

- випадки використання в якості термінів слів з яскраво вираженим експресивним і емоційним забарвленням: стилістична нейтральність мови законодавства зумовлює так звану “холодність тону” – офіційність і нормативність стилю, відмову від прийомів риторичного посилення або ослаблення експресії;

- надмірне вживання термінів іншомовного походження, особливо русизмів (названих С. Караванським “советизмами” [13, с. 6]): унормувати термінологію сучасного українського законодавства можна шляхом відродження української мови загалом;

- застосування лінгвістично і стилістично неправильних, немилозвучних термінів: необхідно дотримуватися внутрішньомовної гармонії термінології в текстах нормативно-правових актів.

На сьогодні термінологічні прийоми юридичної техніки регламентують такі підзаконні нормативно-правові акти: методичні рекомендації Апарату Верховної Ради України “Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки” [14], “Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України” [15], затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 року № 870; Регламент Кабінету Міністрів України [16], затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 та ін.

В методичних рекомендація Апарату Верховної Ради України стосовно мови і термінології законопроектів вказано наступне: “Текст законопроекту має викладатися стисло, державною діловою мовою, за змогою, короткими фразами. Не варто застосовувати вислови з багатьма підрядними реченнями. Особливу увагу необхідно звертати на точність термінології. Визначення термінів повинно відповідати їх змісту, що міститься в офіційній діловій мові, спеціальних науках та чинному законодавстві, а

також має бути однаковим у всьому тексті закону. Якщо термінологія закону не відповідає загальнозживаному її розумінню і обмежується лише певним законом, то у проекті дається відповідне застереження”.

У Правилах підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України (“Загальні положення”, п. 2) вказується, що під час підготовки тексту проекту акта слід дотримуватися таких принципів:

- логічна послідовність. Полягає у логічному зв’язку усіх компонентів проекту акта, чітко виявлених причинно-наслідкових зв’язках між повідомлюваними діями (фактами) – як у межах одного речення, так і в межах усього акта;

- належна ясність викладу, точність опису. Базується на правильному та професійно грамотному доборі слів і словосполучень (термінів), точності, лаконічності і водночас доступності мови актів;

- свобода від суперечностей. Виявляється, зокрема, у тому, що обрані слова (словосполучення) належать до різних сфер мовлення. Неприпустима в актах суперечність смислового плану, коли наведені в тексті норми не узгоджуються одна з однією або взаємно виключаються, а також використання розмовної лексики, русизмів. Слід уникати вузькогалузевого професіоналізму;

- лаконічність. Досягається шляхом попереднього обдумування змісту проекту акта, складення плану, оптимальної заміни складних речень простими, а також уникання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів в значній кількості;

- правильність компонування проекту акта. Кожен аспект порушеного питання повинен зайняти певне місце в логічній структурі проекту акта та не збігатися з іншим аспектом. Недотримання цієї умови призводить до розтягнутості, великого вступу, складних мотивувань, повторів;

- нормативність мовних засобів офіційно-ділового стилю. Мова актів повинна відповідати сучасним правописним нормам. Слід вживати слова (терміни) у значеннях, закріплених за ними словником.

У названих вище Правилах (п. 4) дається визначення нормопроектувальної техніки, перелічено її основні елементи, серед яких, зокрема, правила і прийоми викладення нормативних положень з обов’язковим дотриманням вимог щодо уніфікації термінології та мовного оформлення. Вказуються також вимоги, яким повинен відповідати проект акта (п. 5).

Згідно п. 12 “Правил підготовки проектів технічних регламентів, розроблених на основі актів законодавства Європейського Союзу, які затверджуються Кабінетом Міністрів України”, проекти технічних регламентів розробляються з додержанням таких вимог [17]:

1) стосовно термінології:

наводяться всі визначення термінів, які встановлені в базовому акті законодавства ЄС, крім визначень тих термінів, що не вживаються у проекті технічного регламенту. Якщо термін, визначення якого міститься в базовому акті законодавства ЄС, також визначено в законі чи акті Президента України або Кабінету Міністрів України, у проекті технічного регламенту посилання на такий закон або акт не робиться;

нормативні положення, що містяться у визначеннях термінів у базовому акті законодавства ЄС, замість включення до відповідних визначень термінів включаються до тексту тих структурних одиниць проекту технічного регламенту, яких ці положення безпосередньо стосуються;

у разі потреби допускається визначення терміна, яке відсутнє в базовому акті законодавства ЄС, якщо цей термін вживається у проекті технічного регламенту та не визначений в законі чи акті Президента України або Кабінету Міністрів України;

терміни, вжиті в базовому акті законодавства ЄС, у яких використовуються поняття, що не застосовуються в законодавстві України, замінюються термінами, у яких використовуються аналогічні за змістом поняття;

2) стосовно стилю і викладу:

у проекті технічного регламенту норми викладаються в тій самій послідовності, що і в базовому акті законодавства ЄС;

виклад тексту проекту технічного регламенту повинен відповідати викладу тексту базового акта законодавства ЄС з урахуванням норм офіційно-ділового стилю сучасної української мови;

уживаються, крім усталених скорочень, також умовні скорочення (у тому числі аббревіатури), що використовуються в базовому акті законодавства ЄС. Вживання скорочень допускається лише після наведення повних форм відповідних термінів (назв).

Навряд чи можливо дотриматись всіх вимог до термінів, використовуваних в законодавстві, одночасно щодо окремо взятого терміна. І, тим не менше, вони мають велике значення при систематизації та впорядкування термінологій, при класифікації термінів. Як вказує Авербух К.Я., на більшість з вимог до терміна можна орієнтуватися, як на свого роду еталон, досягнення якого проблематично, але прагнути до якого слід [1].

На нашу думку, застосування перелічених національних стандартів й методичних приписів щодо термінології, а також дотримання науково обґрунтованих та апробованих вимог (характеристик) до термінів достатньо для підвищення рівня розроблених проектів нормативно-правових актів.

Висновки.

Проведений аналіз наукових публікацій за темою дослідження, національних стандартів на терміни, а також методичних приписів щодо вимог до нормативно-правової термінології, дозволяє стверджувати:

- проблеми у використанні нормативно-правової термінології набувають особливого значення у зв'язку із збільшенням ролі інформаційних технологій у всіх видах юридичної практики, широким використанням довідково-правових систем, електронних термінологічних словників, що вимагають відповідності нормативно-правових термінів певним нормам;

- на часі створення несуперечливої системи термінів чинного українського законодавства, адже схема впорядкування термінології передбачає спочатку виявлення системи понять, а після цього – розроблення впорядкованої системи термінів (визначення її меж, структурних особливостей, повноти значень).

- фахівець, якого залучено для розроблення проектів нормативно-правових актів, має звертати особливу увагу на термінологію законодавчого акта, забезпечивши чітке розуміння термінології, що застосовується не лише на етапі написання проекту закону, а й на всіх подальших етапах його застосування;

- суб'єкти нормотворчості мають приділяти особливу увагу питанням термінології в законодавстві, активно співпрацюючи з лінгвістами та юристами.

Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз та розроблення пропозицій щодо впорядкування термінології за підготовки проектів нормативно-правових актів.

Використана література

1. Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход : дис. на соискание науч. степени д-ра филолог. наук : 10.02.19 / Константин Яковлевич Авербух. – Иваново, 2005. – 324 с.

2. Ткачук А. Законодавча техніка : навч. посіб. / А. Ткачук. – К : ІКЦ “Легальний статус”, 2011. – 268 с.
3. Ковальський В.С. Правотворчість : теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с. – Режим доступу : <http://lawdiss.org.ua/books/a1327.doc.html>
4. Артикуца Н.В. Законодавчі терміни та їх визначення // Наукові записки. – Т. 90 : Юридичні науки. – (Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”). – К. : Пульсари, 2009. – С. 39-44.
5. Гринёв С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринёв. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
6. Фогель А.Б. К вопросу об определении понятий “термин” и “терминология” (на материале автомобильной терминосистемы) // Вісник Запорізького державного університету : Філологічні науки. – 2000. – № 1. – С. 198-203. – Режим доступу : http://visnykznu.org/visnyk_ua/arh/t_visn_2000/2000fil1.html
7. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять ДСТУ 3966-2000. – (Чинний від 2001-01-01 [2010-07-01]). – К. : Держстандарт України, 2000. – 32 с. – (Державний стандарт України).
8. Гінзбург М., Левіна С., Требульова І. Досвід та впровадження ДСТУ 3966-2000 в термінологічну діяльність // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – Серія “Проблеми української термінології”. – 2002. – № 453. – С. 183-189. – Режим доступу : http://tc.terminology.lpr.edu.ua/TK_Wisnyk453/TK_wisnyk453_hinzburh.htm
9. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966:2009. – (На заміну ДСТУ 3966-2000 ; чинний від 2010-07-01). – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – IV, 31 с. – (Державний стандарт України).
10. Terminology work – Principles and methods : ISO 704:2009. – 65 p. – Режим доступу : http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=38109
11. Гінзбург М.Д. Термінологічне забезпечення наукової, навчальної та виробничої діяльності зі світлотехніки // Світлотехніка та електроенергетика. – 2011. – № 4. – С. 14-29. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/25313/1/14-29.pdf>
12. Бесєдна Л.Л. До проблем впорядкування термінології законодавства // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 4(7). – С. 162-167.
13. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с. – Режим доступу : http://xn----7sbb0bq0aj7b.in.ua/_ld/9/996_praktichnij_slo.pdf.
14. Практика законотворення 01. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки : методичні рекомендації) ; заг. ред. та упоряд. Крижанівський В.П. – [4-е вид., випр. і доп.]. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2014. – 44 с. – Режим доступу : <http://radarogram.org/sites/default/files/publications/rules.pdf>
15. Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.11.05 р. № 870. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF>
16. Регламент Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.07 р. № 950 ; у ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 09.11.11 р. № 1156). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF/page>
17. Правила підготовки проектів технічних регламентів, розроблених на основі актів законодавства Європейського Союзу, які затверджуються Кабінетом Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.12 р. № 708. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/708-2012-%D0%BF/paran10#n10>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340:004

ЮДКОВА К.В., аспірант НДШ НАПрН України,
викладач кафедри інформаційного права
та права інтелектуальної власності НТУУ “КПІ”

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ”

Анотація. Однозначність та повнота правового регулювання окремих груп суспільних відносин щодо створення і використання інформаційних технологій залежить від однозначності визначення та подальшого його тлумачення. В статті проаналізовано підходи до визначення поняття “інформаційні технології”.

Ключові слова: інформаційні технології, інформаційні відносини, визначення, понятійно-категоріальний апарат.

Аннотация. Однозначность и полнота правового регулирования отдельных групп общественных отношений в сфере создания и использования информационных технологий зависит от однозначности определения и дальнейшего его толкования. В статье проанализированы подходы к определению понятия “информационные технологии”.

Ключевые слова: информационные технологии, информационные отношения, определения, понятийно-категориальный аппарат.

Summary. Unambiguity and completeness of legal regulation of certain groups of public relations due to the creation and use of information technologies depends on the unique determination and its subsequent interpretation. The article provides the approaches to the definition of “information technologies”.

Keywords: information technologies, information relations, definitions, categorical apparatus.

Постановка проблеми. В національному законодавстві зберігається ситуація невизначеності понятійно-категоріального апарату в інформаційному праві. Термінологічна невизначеність в праві призводить до можливості подвійного тлумачення понять. А в тих випадках, коли поняття, терміни є визначальними не тільки для позначення сфери чи зони правового регулювання, а й для виокремлення з-поміж інших специфічного об'єкта правового регулювання, – недостатня чіткість визначення призводить до плутанини на етапі правозастосування, невірному тлумачення як органами державної влади, так і іншими суб'єктами правовідносин, як-то фізичними та юридичними особами. Зокрема, єдині нормативно-правові дефініції поняття “інформаційні технології” відсутні в українському законодавстві. І, як результат, відсутня система комплексного адекватного правового забезпечення названої категорії. Крім того, нечіткість нормативного підходу призводить до неможливості в деяких випадках виокремити об'єкт “інформаційні технології” з-поміж інших однорідних об'єктів за суттю або об'єктів, чиє позначення має лінгвістичну схожість, наприклад: “технології в інформаційній сфері”, “інформаційно-комунікаційні технології”, “технології збереження та захисту інформації” тощо.

Певною мірою і через відсутність єдиної системи термінологічного апарату спостерігається ситуація, коли нормативно-правові акти не відповідають складності та багатоаспектності тих реальних процесів і явищ, поява та існування яких має великий вплив на розвиток всього суспільства. Так, в нормативно-правових документах дуже часто поняттю “інформаційна технологія” надається визначення через поняття “інформаційна система”. Крім того, в методичній, науковій літературі існує триєдиний

підхід до інформації, технологій і систем, як пов’язаних і нерозривних, що зумовлює визначення правового режиму для всієї вказаної групи. Цей принцип діє і у відносинах, пов’язаних безпосередньо з інформаційними технологіями, а також утвореними на їх базі інформаційними системами.

Метою статті є аналіз основних підходів до визначення поняття “інформаційна технологія”.

Виклад основного матеріалу. На жаль, в нормативно-правовому просторі відсутнє не тільки їх визначення, але й склад, класифікації, умови та фактори існування, методи та засоби регулювання, система впровадження, тобто не встановлено єдиного особливого правового порядку їх регулювання. А через відсутність загального визначення відсутній особливий порядок регулювання, комплекс правових засобів досягнення конкретного результату, тобто – правовий режим [1, с. 244].

За визначенням Алексєєва С.С. правовий режим можна розглядати як своєрідний збільшений блок у загальному арсеналі правового інструментарію, що з’єднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів [1, с. 243].

Якщо приводити попереднє узагальнене визначення, то можна погодитися із думкою Яновського О.М., що інформаційні технології – це сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, об’єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечують збір, зберігання, обробку, виведення і поширення інформації для зниження трудомісткості процесів використання інформаційних ресурсів, підвищення їх надійності та оперативності [2, с. 16].

Багато авторів у вітчизняній літературі при визначенні таких понять як то “інформаційні технології”, “комп’ютерні технології” намагаються визначити їх через схожості або відмінності самих понять або, взагалі, при визначенні одного з них не згадують про інше, тобто дається, наприклад, досить довільне трактування таких понять. Все частіше під “інформаційними технологіями” розуміють “комп’ютерні технології”, що є підходом до звуження поняття.

Згідно з визначенням ЮНЕСКО, інформаційна технологія – це комплекс взаємозалежних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою і зберіганням інформації; обчислювальну техніку і методи організації і взаємодії з людьми і виробничим устаткуванням, практичні додатки, а також пов’язані з усім цим соціальні, економічні і культурні проблеми [3]. Тобто, ми можемо зробити висновок, що за даним визначенням інформаційні технології об’єднують велику взаємопов’язану групу, систему відносин в сфері соціально-культурного життя людей, а також питання вирішення виникаючих проблем за допомогою нових знань.

При цьому Г. Поппель визначав інформаційні технології як використання обчислювальної техніки та систем зв’язку для створення, збору, передачі, зберігання, обробки інформації для всіх сфер суспільного життя [4].

Необхідно звернути увагу, що існують визначення інформаційних технологій, в яких зовсім відсутнє посилання на комп’ютери, так, наприклад, інформаційна технологія – сукупність конкретних засобів, за допомогою яких людина виконує різноманітні операції з обробки інформації в усіх сферах своєї життєдіяльності [5].

Інформаційна технологія – це представлене в проектній формі (тобто у формалізованому вигляді, придатному для практичного використання) концентроване вираження наукових знань і практичного досвіду, що дозволяє раціональним чином організувати той чи інший досить часто повторюваний процес [6].

Таким чином, в літературі зустрічаються визначення інформаційних технологій як через технічні їх властивості, так і через відношення інформаційних технологій до різних сфер суспільного життя.

Якщо оперувати виключно нормативними визначеннями, то можна дійти висновку, що сучасна нормативна база не містить чітких визначень вказаного поняття.

Пропонуємо декілька нормативних визначень даного поняття. Так, відповідно до ч. 8 ст. 5 Закону України “Про Національну програму інформатизації” інформаційна технологія – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [7]. Тобто, за основу, на якій базується визначення інформаційної технології береться поняття інформаційних процесів, тобто сукупності дій, пов’язаних із створенням, обробкою, передачею, зберіганням і знищенням інформації.

Відповідно до ч. 8 ст. 1 Угоди про правовий режим інформаційних ресурсів Прикордонних військ держав-учасниць СНД інформаційні технології – сукупність методів, способів, прийомів і засобів обробки документованої інформації і регламентованого порядку її застосування [8]. Тобто, поняття “інформаційні технології” використовується вже у множині і за базис визначення взято не тільки інформаційний процес, але й регламентацію порядку подальшого впровадження інформації в безпосередні суспільні відносини, – використання інформації.

Відповідно до визначення, що запропоноване в проекті Закону України “Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України”, інформаційні технології – матеріалізовані на базі інформаційної інфраструктури види, способи і методи діяльності та застосування технічних засобів, призначені для створення, накопичення, зберігання, поширення та використання інформації [9].

Наприклад, міжнародним стандартом ISO/IEC 38500:2015 “Управління інформаційними технологіями в організаціях” інформаційні технології визначаються як ресурси, необхідні для збору, обробки, зберігання і розповсюдження інформації [10]. Крім того, в стандарті прямо зазначено, що цей термін також включає в себе “комунікаційні технології” і складений термін “інформаційні та комунікаційні технології”.

Однак, усі визначення результують одне важливе твердження: інформаційні технології є способом роботи з інформацією.

Крім того, при визначенні необхідності регулювання суспільних відносин, що пов’язані і інформаційними технологіями, постає необхідність розділення статусу, а і відповідно правового режиму, цих відносин на два окремих напрями. Такий розподіл зумовлений різною направленістю та змістом суспільних відносин, оскільки в першому напрямку об’єктом правового регулювання виступають суспільні відносини, пов’язані із створенням інформаційних технологій та засобів їх забезпечення, а в другому – суспільні відносини, пов’язані із подальшим використанням інформаційних технологій.

Таким чином, при визначенні правового режиму є два глобальні напрями:

1. Правове регулювання суспільних відносин, пов’язаних із створенням інформаційних технологій та засобів їх забезпечення. Засобами забезпечення інформаційних технологій виступають автоматизовані системи та їх мережі, технічні засоби, програмне забезпечення, лінгвістичні засоби. Таким чином, при побудові системи правового регулювання відносин в названих сферах необхідним є створення синтетичного сету правових норм з різних галузей: захист прав інтелектуальної власності, міжнародного права, інституту регулювання трансферу технологій та ін.

2. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням інформаційних технологій. Інформаційні технології широко застосовуються майже в усіх сферах суспільного життя, що в свою чергу призвело до виокремлення в міжнародному правовому середовищі окремого напрямку – право інформаційних технологій (англ. – IT-Law). IT-Law є гармонійною частиною загальної правової науки, що має свою теоретичну базу та загальний інструментарій.

Існує припущення, що основним завданням IT-Law є вироблення ефективних правових норм, а також ідей та наукових положень як результатів аналітичних розробок, що направлені на поліпшення розуміння того, які суспільні відносини є предметом IT-Law, яким чином їх необхідно врегульовувати, а також, які технічні засоби повинні при цьому застосовуватися.

Національне законодавство містить розрізнену сукупність правових норм, що регулюють використання інформаційних технологій в окремих галузях юридичної діяльності, зокрема, в процесі законотворчої, судової, правоохоронної діяльності, організації інноваційної діяльності підприємств, в сфері захисту персональних даних тощо. Найзагальнішу мету такого врегулювання фактично встановлено в дефініції поняття “інформатизація” в Законі України “Про Концепцію Національної програми інформатизації”. Так, інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, створених на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [11].

Прийнято виділяти два основні типи інформаційних потреб:

- поточні, тобто прагнення людини задовольнити притаманне бажання “знати все”;
- конкретні (спеціальні) потреби, які полягають в прагненні отримати інформацію, необхідну для вирішення окремої задачі – дослідницькій, професійній, управлінській і т.п. В такому випадку автоматично виникають питання захисту інформації, обмеження доступу до інформації, відповідальність тощо, тобто необхідність компонування правових норм задля досягнення єдиного результату.

Висновки.

Підсумувавши зазначене вище, можна дійти висновку, що, основною як метою так і, як не дивно, головною проблемою правового регулювання всіх існуючих способів роботи з інформацією є визначення межі, коли правове регулювання з достатньо-необхідного перетвориться в нав'язливо-бюрократичне, що є абсолютно недопустимим в розрізі такого об'єкта як інформаційні правовідносини.

Таким чином, одним із способів відповіді на питання: які відносини потребують безпосереднього правового регулювання, а також встановлення межі регулювання, – є проведення інвентаризації наявної бази з метою визначення прогалін та подальшого вироблення рекомендацій вдосконалення законодавства України.

З метою уникнення протиріч як в нормативній базі, так і у визначеннях, що пропонуються різними фахівцями, пропонується надання визначення поняттю “інформаційні технології” з урахуванням того, на вирішення яких задач спрямовані інформаційні технології:

- інформаційні технології глобального типу, які об'єднують собою методи і і способи формалізації інформаційних ресурсів та використовуються суспільством;

- інформаційні технології, які є платформою для подальшого використання конкретних інформаційних технологій або використовуються в окремих галузях виробництва, науки тощо;
- спеціальні інформаційні технології, що направлені на вирішенні конкретних завдань, як то планування, облік, аналіз на базі “платформених” інформаційних технологій.

Використана література

1. Алексеев С.С. Теория права. – М. : Издательство БЕК, 1995. – 320 с.
2. Яновский А.М. Информационное обеспечение развития предприятия в условиях рыночной экономики // Научно-техническая информация. – 1997. – Сер. 1. – № 3. – С. 16-18.
3. Информационные технологии в управлении предприятием. – Режим доступа : <http://psy.tsu.ru/hrm.pdf>
4. Harvey L. Poppel, Bernard Goldstein // Information technology : the trillion-dollar opportunity : McGraw-Hill, 1987. – Режим доступа : http://books.google.com.ua/books/about/Information_technology.html?id=xPyiWvji2lAC&redir_esc=y
5. Информационные технологии. Защита информации. – Режим доступа : http://lab314.brsu.by/sil/sil_IT/sil_IT/sil_theory/sil_t1.htm
6. Гапоненко А.Л., Орлова Т.М. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал. – Режим доступа : http://qame.ru/book/management/upravlenie_znaniyami_kak_prevratit_znaniya_v_kapital.pdf
7. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27-28. – Ст. 181.
8. Угода про правовий режим інформаційних ресурсів Прикордонних військ держав-учасниць СНД від 25.11.98 р. – (Міжнародний документ). – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_344
9. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України : проект Закону України. – Режим доступа : <http://uacm.kharkov.ua/ukr/index.shtml?ulaws/usuветr.htm>
10. Управління інформаційними технологіями в організаціях (Governance of IT for the organization) : ISO/IEC 38500:2015. – (Міжнародний стандарт). – Режим доступа : <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:38500:ed-2:v1:en>
11. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27-28. – Ст. 182.

Стаття рекомендована для публікації к.т.н., доцентом, с.н.с. Фурашевим В.М.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 007: 339.13.025

КРАСНОСТУП Г.М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ

***Анотація.** Про правові аспекти формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, визначення заходів щодо адаптації законодавства у цій сфері до законодавства Європейського Союзу.*

***Ключові слова:** телебачення, радіомовлення, державна політики, адаптація законодавства.*

***Аннотация.** О правовых аспектах формирования и реализации государственной политики в сфере телевидения и радиовещания, определения мер по адаптации законодательства в этой сфере к законодательству Европейского Союза.*

***Ключевые слова:** телевидение, радиовещание, государственная политики, адаптация законодательства.*

***Summary.** About legal aspects of formation and realization of state policy in the field of television and broadcast, definition of measures on adaptation of legislation in this sphere to the legislation of European Union.*

***Keywords:** television, radio broadcasting, public policy, legislation adaptation.*

Постановка проблеми. Становлення України як соціальної і правової держави відбувається в умовах розвитку суспільних відносин в інформаційній сфері, створення конституційно-правових засад інформаційних відносин та визначення завдань на найближчу перспективу побудови інформаційного суспільства.

Сьогодні за допомогою телебачення людина отримує приблизно 85 відсотків інформації про навколишній світ. Разом з тим, різні моделі засобів масової інформації і поява нових (змішаних) форм продемонстрували, що зв'язок між засобами масової інформації і демократією значно складніший, ніж здавалося раніше.

Збалансування часто різноспрямованих інтересів, винайдення розумних підходів та зважених рішень є передумовою політичної та економічної стабільності в державі.

Ефективність державної інформаційної політики залежить від створення тотожної, узгодженої системи національного законодавства та її інтегрованості до міжнародно-правових стандартів, яка передбачає створення у тому числі правових засад, забезпечення можливості учасників правовідносин вільно реалізувати право на інформацію, особливо для формування в Україні єдиної системи упорядкування та регулювання інформаційних відносин, функціонування засобів масової інформації, систематизацію та захист інформаційних ресурсів, побудову інформаційної інфраструктури, розроблення державної політики захисту персональних даних, встановлення деліктних інформаційних правовідносин.

Дослідження правових аспектів державного регулювання інформаційних відносин у сфері телебачення і радіомовлення є важливим і актуальним, зважаючи, що в Україні практично відсутні комплексні фундаментальні наукові дослідження теоретичних, нормативних та організаційно-правових проблем формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення.

У наукових працях проблемні питання формування та реалізації державної інформаційної політики досліджують такі вітчизняні та зарубіжні науковці: І.В. Арістова, О.А. Баранов, В.М. Брижко, В.Ф. Іванов, Д.М. Котляр, О.В. Кохановська, Т.І. Петрів, Т.С. Шевченко та інші. У той же час потребує додаткового дослідження та висвітлення питання щодо шляхів удосконалення законодавства, що регулює відносини у сфері надання аудіовізуальних медіа послуг.

Метою статті є визначення сучасного стану державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації, наукове обґрунтування шляхів та методів удосконалення забезпечення їх діяльності, а також розробка рекомендацій щодо напрямів реформування законодавства про надання аудіовізуальних медіа-послуг.

Виклад основних положень. Одного разу генерал армії Сполучених Штатів Америки Дж. Шалікашвілі зазначив, що “*Ми не перемагаємо, поки телекомпанія CNN не повідомляє, що ми перемагаємо*” [1, с. 31-32]. Тому значення ефективної реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення не можна переоцінити.

На сьогодні головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері, є Державний комітет телебачення і радіомовлення України (далі – Держкомтелерадіо України), що діє відповідно до Положення про нього, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.08.14 р. № 341 [2]. Згідно до підпункту 24 пункту 4 вказаного Положення Держкомтелерадіо України здійснює методологічне забезпечення та координує діяльність державних телерадіоорганізацій.

У системі Держкомтелерадіо України функціонують 24 обласні державні телерадіокомпанії, державна телерадіокомпанія “Крим” та регіональні телерадіокомпанії в містах Київ і Севастополь. До сфери державного управління також належать Українська студія телевізійних фільмів “Укртелефільм”, Державна телерадіокомпанія “Культура”, Державна телерадіокомпанія “Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення”, Державна міська ТРК “Сіверська” (м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.) та Криворізьке міське державне об’єднання телебачення і радіомовлення. При цьому частка недержавного сектора в телерадіоінформаційному просторі України перевищує 96 %, і тільки 4 % належать державним мовникам [3].

При цьому, програми державних телерадіокомпаній орієнтовані на всі, без винятку, соціальні верстви населення, враховуючи і національні меншини. Серед пріоритетних напрямків – інформаційно-публіцистичне, культурологічне, науково-популярне, розважальне і спортивне мовлення. Слід зазначити, що програмна політика державних телерадіокомпаній спрямована на захист національних інтересів держави.

19 березня 2015 р. Верховною Радою України прийнято Закон України № 271-VIII “Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення і радіомовлення України” [4], згідно з яким Суспільне телебачення і радіомовлення України утворюється у формі публічного акціонерного товариства “Національна суспільна телерадіокомпанія України” (далі – НСТУ), 100 відсотків акцій якого належить державі.

НСТУ утворюється на базі Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, Державної телерадіокомпанії “Культура”, обласних державних телерадіокомпаній, Державної телерадіомовної компанії “Крим”, державних організацій “Київська державна регіональна телерадіокомпанія”, “Севастопольська регіональна державна телерадіокомпанія”, “Новгород-Сіверська регіональна державна телерадіокомпанія “Сіверська”, “Криворізька регіональна державна телерадіокомпанія “Криворіжжя”, державного підприємства “Українська студія телевізійних фільмів “Укртелефільм”, що реорганізуються шляхом приєднання до Національної телекомпанії України.

У зв'язку з цим, сьогодні вкрай необхідно підготувати проект урядового рішення, спрямованого на утворення публічного акціонерного товариства “Національна суспільна телерадіокомпанія України”.

Крім створення Суспільного телебачення і радіомовлення України важливим є питання адаптації національного законодавства у сфері телебачення і радіомовлення до законодавства Європейського Союзу.

Згідно з Додатком XXXVII до глави 15 “Політика з питань аудіовізуальної галузі” проекту Угоди протягом 2 років з дати набрання чинності Угодою Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС:

- Європейської Конвенції про транскордонне телебачення 1989 року;
- Директиви 2007/65/ЄС щодо аудіовізуальних медіа послуг.
- Законом України від 17.12.08 р. № 687-VI Верховна Рада України ратифікувала

Конвенцію про транскордонне телебачення зі змінами, внесеними Протоколом про внесення змін до неї від 09.11.98 р. Конвенція стосується телевізійних програмних послуг, що здійснюються через трансляцію.

Відповідно до Конвенції Україна, зокрема, зобов'язалася забезпечити свободу самовираження й інформації, згідно основоположних свобод і прав людини, та гарантувала свободу прийому й ретрансляції на своїй території іноземних програм, які відповідають умовам Конвенції.

За інформацією Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення жодне з положень Конвенції не заважає сторонам застосовувати суворіші й детальніші правила порівняно з тими, які передбачені в ній, до програмних послуг, що транслює телемовник, який підпадає, як вважається, під їхню юрисдикцію в значенні статті 5.

Відповідно до статті 28 “Зв'язок між Конвенцією та внутрішньодержавним правом Сторін” Конвенції жодне з положень цієї Конвенції не заважає Сторонам застосовувати суворіші й детальніші правила порівняно з тими, які передбачені в цій Конвенції, до програм, що транслює телемовник, який підпадає, як вважається, під їхню юрисдикцію в значенні статті 5. Отже, ця норма дозволяє в Україні мати національні норми щодо менших за пропорцією проміжків рекламного часу, повної заборони реклами алкогольних напоїв тощо.

Слід звернути увагу на те, що в окремих випадках вимоги Конвенції можна напряму використовувати для заборони трансляції прихованої реклами напоїв, що містять алкоголь (зокрема реклами напою під брендом “Цілющий”), оскільки згідно з пунктом “с” статті 15 Конвенції реклама й телепродаж “...не повинні заявляти, що алкогольні напої мають лікувальні властивості, що вони мають стимулюючий, чи заспокійливий ефект, або можуть допомагати у вирішенні особистих проблем”.

Доцільно звернути увагу на вимогу статті 10 Конвенції, згідно з якою кожна Сторона, що здійснює трансляцію, забезпечує в разі доцільності та відповідними засобами, щоб телемовник, який підпадає під її юрисдикцію, приділяв більшу частину свого ефірного часу європейським роботам, за винятком часу, відведеного для новин, спортивних подій, телевізійних ігор, реклами, послуг телетексту й телепродажу. Це співвідношення з урахуванням зобов'язань телемовника перед своїми телеглядачами стосовно інформаційних, освітніх, культурних та розважальних програм досягається поступово, на підставі відповідних критеріїв.

Вважаємо, що на даному етапі національним мовникам слід більшу частину ефірного часу приділяти трансляції національних аудіовізуальних робіт, а збільшення обсягу ефірного часу для європейських робіт досягати поступово, що не суперечить вимозі Конвенції.

5 червня 2014 р. Верховною Радою України прийнято Закон України № 1322-VII “Про внесення змін до Закону України “Про рекламу” [5], яким приведено законодавство України у відповідність до Європейської конвенції про транскордонне телебачення, що в свою чергу сприятиме створенню умов для поглиблення принципів вільного обміну інформацією та ідеями, інтеграції нашої держави до європейського телепростору, відкриття нових додаткових можливостей для активізації діяльності вітчизняних телевізійних організацій в міжнародному обміні програмами та їх спільному виробництві.

Тому метою плану імплементації є забезпечення організації здійснення заходів з імплементації Директиви 2007/65/ЄС щодо аудіовізуальних медіа послуг.

Основними завданнями імплементації є:

- гарантування дотримання цілей Директиви, якими передбачено необхідність забезпечення умов для переходу від національних ринків до загального ринку виробництва та розповсюдження програм, а також для створення умов чесної конкуренції, не завдаючи при цьому шкоди ролі аудіовізуальних медіа послуг щодо задоволення суспільних інтересів;

- оновлення положень Закону України “Про телебачення і радіомовлення” урахуванням технічного розвитку та появи нових аудіовізуальних медіа послуг;

- узгодження термінології Закону з термінологією Директиви та Конвенції;

- спрощення регулювання та скасування необґрунтованих адміністративних бар’єрів, вилучення із Закону зайвих технічних деталей;

- забезпечення чіткості та передбачуваності законодавчого регулювання, насамперед у частині обмежень діяльності у цій сфері (ліцензування, вимоги до контенту, нагляд, санкції тощо);

- забезпечення “технологічної нейтральності” – регулювання незалежно від технічної платформи поширення аудіовізуальної інформації, але з урахуванням природи аудіовізуальних медіа послуг, що надаються;

- забезпечення доступності аудіовізуальних послуг для осіб з вадами зору та слуху;

- забезпечення гарантій незалежності та ефективних і прозорих механізмів діяльності державного регулятора у сфері аудіовізуальних медіа послуг;

- узгодження положень Закону з європейськими стандартами.

У рамках спільного проекту Ради Європи та Європейського Союзу “Сприяння європейським стандартам в українському медійному середовищі” та в межах співпраці Держкомтелерадіо України з Радою Європи проведено експертизу чинного Закону України “Про телебачення і радіомовлення” на предмет його відповідності європейським правовим стандартам. Результати зазначеної експертизи свідчать про необхідність комплексного реформування законодавства у сфері телебачення і радіомовлення.

За підтримки спільного проекту Ради Європи та Уряду Канади “Впровадження європейських стандартів в українському медійному середовищі”, учасником та бенефіціаром якого є Держкомтелерадіо України, створеною при Комітеті Верховної Ради з питань свободи слова та інформації (протокол від 02.10.12 р. № 72) робочою групою підготовлено проект нової редакції Закону України “Про телебачення і радіомовлення” [6] з урахуванням рекомендацій експертів Ради Європи та європейських правових стандартів.

Відповідно до статті 2 законопроекту дія цього Закону поширюється на діяльність, пов’язану з наданням аудіовізуальних послуг та розповсюдженням програм без здійснення редакційного контролю відповідними суб’єктами, а також на державне управління, регулювання та нагляд у сфері цієї діяльності.

Запропоновано передбачити, що цей Закон поширюється на суб'єктів надання аудіовізуальної послуги та ретрансляторів, що належать до юрисдикції України, а також на розповсюдження програм і передач інших суб'єктів на території України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

До сфери дії цього Закону не відноситься поширення аудіовізуальної інформації:

- 1) на веб-сайтах, де інформація створюється користувачами, якщо це не є господарською діяльністю юридичної особи або фізичної особи-підприємця з метою отримання прибутку;
- 2) на веб-сайтах друкованих засобів масової інформації чи інформаційних агентств та веб-сайтах, що інформують про поточні події, якщо розповсюдження у поєднанні аудіо- та візуальної інформації не є їх основною інформаційною продукцією;
- 3) шляхом ретрансляції на власному веб-сайті суб'єктом надання аудіовізуальної послуги його програм, передач;
- 4) у вигляді кореспонденції, що надсилається з використанням телекомунікацій;
- 5) у вигляді он-лайн ігор в мережі Інтернет;
- 6) іншим чином, якщо така діяльність не є аудіовізуальною послугою відповідно до цього Закону.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.14 р. № 847 “Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” [7] було затверджено план заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014 – 2017 роки.

Відповідно до пункту 353 вказаного Плану заходів Держкомтелерадіо України за участю Національної ради з питань телебачення і радіомовлення та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації до липня 2016 року мають розробити проект новій редакції Закону України “Про телебачення і радіомовлення”.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.02.15 р. № 79 схвалено розроблений Держкомтелерадіо України план імплементації деяких актів законодавства ЄС [8].

Якщо робити короткий опис поточного стану імплементації Директиви 2007/65/ЄС щодо аудіовізуальних медіа послуг слід зазначити наступне.

Відповідно до статті 92 Конституції України засади утворення і діяльності засобів масової інформації визначаються виключно законами України.

Відносини, що виникають у сфері телевізійного та радіомовлення на території України врегульовано Законом України “Про телебачення і радіомовлення”, який обмежується традиційними формами аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації. Він не відображає зміни, привнесені сучасними технологіями, і, відповідно, зростання конвергенції засобів масової інформації.

Директива регулює суспільні відносини шляхом віднесення до своєї сфери надання аудіовізуальних медіа послуг (лінійних – “мовлення”, нелінійних – “на замовлення”) засобами масової інформації та провайдерами програмної послуги. Цей сучасний підхід на сьогоднішній день є стандартом у законах про засоби масової інформації у державах-членах ЄС.

Згідно зі статтею 2 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” його дія поширюється на відносини між суб'єктами діяльності в галузі телебачення і

радіомовлення незалежно від їхньої форми власності, мети створення, виду статутної діяльності, а також від способу розповсюдження телерадіопрограм та передач, розрахованих на масове приймання споживачами. Стосовно організацій, які знаходяться за межами країни і діють відповідно до законодавства інших держав, цей Закон застосовується виключно в частині регулювання порядку розповсюдження їх програм і передач на території України, якщо інше не передбачається міжнародними угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Таким чином реалізація комплексу правових, нормотворчих, організаційних, координаційних заходів, передбачених планом імплементації, сприятиме максимальному досягненню цілей, закріплених Директивою.

Висновки.

На нашу думку, сьогодні вкрай необхідно забезпечити організацію здійснення заходів з імплементації актів законодавства ЄС у сфері телебачення і радіомовлення до національного законодавства. Особливу увагу слід зосередити на імплементації Директиви 2007/65/ЄС щодо аудіовізуальних медіа послуг.

Будь-які запропоновані зміни до чинного законодавства потребують широкого громадського обговорення із залученням медіа-юристів та представників інститутів громадянського суспільства.

Використана література

1. Сулацький Д.В. Організаційно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки людини як споживача телекомунікаційних послуг : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.В. Сулацький. – Херсон : Міжнар. ун-т бізнесу та права, 2011. – 290 арк.
2. Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України : постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.14 р. № 341 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 66. – Ст. 1842.
3. Телебачення і радіомовлення : статистичні дані. – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=33842&cat_id=33841
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення і радіомовлення України : Закон України від 19.03.15 р. № 271-VIII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/271-19>
5. Про внесення змін до Закону України “Про рекламу” : Закон України від 05.06.14 р. № 1322-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 30. – Ст. 1010. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1322-18>
6. Про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення” : проект Закону України – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=118226&cat_id=108852
7. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.14 р. № 847. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80>
8. Про схвалення плану імплементації деяких актів законодавства ЄС : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.02.15 р. № 79. – (Розроблено Державним комітетом телебачення і радіомовлення України). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-2015-%D1%80>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.64:341.322:366.63

ЯРЕМЕНКО С.О., аспірант кафедри кримінального права

Національного університету “Одеська юридична академія”

**КОГНІТИВНІ УПЕРЕДЖЕННЯ ЯК ВНУТРІШНІЙ ФАКТОР
ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ***Анотація.* Про загрози впливу маніпуляцій на свідомість і поведінку людини.*Ключові слова:* дезінформація, свідомість людини, інформаційна безпека.*Аннотация.* Об угрозах влияния манипуляций на сознание и поведение человека.*Ключевые слова:* дезинформация, сознание человека, информационная безопасность.*Summary.* About the threats of manipulations affecting consciousness and conduct of man.*Keywords:* misinformation, consciousness of man, information safety.

Постановка проблеми. Сучасній людині доводиться жити у потужному інформаційному потоці, у якому фрагменти необхідної інформації змішані із масою повідомлень низької якості та спробами вплинути на поведінку людей таким чином, щоб вони голосували за певних політиків, надавали перевагу певним товарам та послугам чи долучались до певних інших соціальної активності.

Сприйнятливість людської психіки до подібних спроб маніпуляції була предметом досліджень таких учених, як Н. Брекке Ф. Гейз, Г. Грачов, Є. Доценко, Ж. Еллюль, Р. Крісті, Р. Петті, І. Панарін, Н. Савінова, Т. Уілсон та інших. При цьому одним із важливих факторів ефективності прийомів маніпуляцій суспільною думкою є той факт, що вони апелюють до автоматизованих неконтрольованих процесів пізнавальної діяльності, що за своєю природою властиві людській психіці.

Існує ряд типових когнітивних помилок, що є побічним продуктом в цілому ефективної системи, заснованої на взаємодіях як автоматизованих, так і контрольованих процесів обробки інформації. Специфічні особливості функціонування когнітивного апарату у певних ситуаціях створюють умови для так званого феномену ментального забруднення. Т. Уілсон та Н. Брекке вводять поняття “ментальні забруднювачі” для опису факторів, що сприяють набуттю небажаних суджень, емоцій чи поведінки завдяки процесам обробки інформації, що є несвідомими чи неконтрольованими. Небажаність у даному випадку означає, що особа під час формування судження не бажала б піддаватись впливу несвідомих автоматизованих процесів [10, с. 117].

Метою статті є огляд несвідомих когнітивних викривлень, що сприяють негативному впливу ментальних забруднювачів, поширених у сучасному інформаційному середовищі, на психіку людини.

Виклад основного матеріалу. Сучасні прийоми маніпуляції свідомістю людини використовують цілий ряд ефектів когнітивних викривлень, таких, як тенденція первісного сприйняття твердження як достовірного, схильність до автоматичної категоризації соціального середовища, підтверджувальне упередження та інші.

Тенденція первісного сприйняття твердження як достовірного. Згідно з моделлю, запропонованою Гілбертом, психіка спочатку приймає будь-яке твердження як коректне і лише після цього вирішує, чи можна йому довіряти. При цьому сумніви в достовірності також відносно легко руйнуються, в той час як ефект первісного

сприйняття інформації як достовірної зберігається. Подібна стратегія має адаптивну функцію та в цілому є ефективною, однак за певних умов може призводити до когнітивних викривлень, наприклад, при втомі чи додатковому когнітивному навантаженні. Дійсно, виснаження внутрішніх ресурсів знижує ефективність обробки інформації та знижує здатність критично оцінити логічність сумнівних тверджень [3, с. 111].

Крім того, у серії експериментів було продемонстровано, що людина має тенденцію вважати, що знайома їй думка є домінуючою, навіть якщо ознайомлення виникає внаслідок багаторазового повторення всього одним членом групи. Даний ефект пояснюється викривленням роботи пам'яті: особа пам'ятає кількість суджень краще, ніж їх джерело [8, с. 831]. Як бачимо, нав'язливе повторення хибної інформації по телебаченню та “автобіографічні” розповіді підставних персонажів, що використовуються у сучасній пропаганді, апелюють до несвідомих, неконтрольованих особливостей обробки інформації і за рахунок широкого використання (наприклад, повторюваної трансляції на декількох каналах) можуть бути ефективним засобом створення ілюзії широкої популярності певних соціальних позицій.

Ефект непрямого натяку. Натяки, закладені в новинах, класифікуються психолінгвістами як форми непрямої комунікації. Вони складаються із твердження – прямого судження, що пов'язує особу з певною характеристикою, та “уточнювача”, що знижує вірогідність того, що твердження є достовірним. Так, негативний натяк може бути замаскованим за допомогою припущення (“X – може виявитись корупціонером”), питання (“Чи знаходяться воєнні угруповання на території Z?”), заперечення (“Y – не антисеміт!”), обмовок та інших непрямих способів надання інформації. У подібних випадках має місце “ефект натяку”: твердження має більший вплив, ніж супроводжуючий уточнювач, адже твердження легше візуалізувати, воно є більш доступним у пам'яті, легше піддається поясненню та конкретизації і т.д. Іншими словами, так як твердження є більш яскравим, ніж уточнювач, воно може викликати когнітивні процеси, що сприятимуть схилянню споживача інформації до вищої оцінки твердження [9, с. 822-823].

Автоматична категоризація соціального середовища. Психіка людини миттєво співвідносить об'єкти, з якими стикається, із попереднім досвідом та засвоєними схемами. Соціальним наслідком цього явища є формування упередженості та стереотипів – абстрактних структур, що пов'язують факт належності до певної групи із набором рис чи поведінкових характеристик. Дослідники вказують, що вплив стереотипів на установки та поведінку проходить несвідомо – стереотипи автоматично застосовуються до членів стереотипної групи [2, с. 186].

Цілеспрямоване формування негативних стереотипів є ефективним інструментом пропаганди. Так, формування за допомогою засобів ЗМІ образів ідентичності є первинним етапом готування мішені до певних психічних реакцій [13, с. 103-104]. В подальшому роздратованість та агресія, що виникає у суспільстві внаслідок високого рівня фрустрації через неможливість задовольнити основні потреби, може каналізуватись, тобто направлятись в певне русло, шляхом формування образу зовнішнього ворога. Формуючи подібний образ ворога, пропаганда експлуатує схильність психіки до стереотипного сприйняття певних категорій людей [14].

Слід також мати на увазі, що завдяки фундаменту, ефективно закладеного за допомогою стереотипізації та протиставленню образу зовнішнього ворога,

пропаганда здатна в подальшому самостійно набирати обертів завдяки такому психологічному феномену, як *схильність до підтвердження власної точки зору* (англ. – confirmation bias). Даний ефект є універсальним феноменом, що проявляється у схильності людини надавати перевагу інформації, що підтверджує власні переконання [5, с. 175]. Підтверджувальне упередження може значно знизити ефективність створення інформаційних ресурсів, розроблених для достовірного та усестороннього висвітлення подій в умовах інформаційної війни. Звісно ж, даний ефект посилюється, коли інформаційні ресурси разом із критикою політичного режиму містять негативні висловлювання щодо соціальної групи, з якою глядач може себе ототожнювати. Даний фактор важливо враховувати при розробці засобів протистояння інформаційній війні.

Формування хибних спогадів. У ряді експериментів було продемонстровано, що цілі псевдо спогади можуть бути імплантовані у випадках, коли суб'єкт просто чує розповідь про вигадану подію чи навіть уявляє її. [4, с. 135]. Зокрема, інформація стосовно хвилюючих суспільних подій, отримана постфактум із чуток чи завдяки візуалізації, може сприйматись як отримана безпосередньо [6, с. 132; 7, с. 83]. Так, у одному з експериментів, проведеному після трагічної авіакатастрофи, більше 60 % опитаних вказали, що “точно” бачили відеокадри катастрофи по телебаченню, в той час як подібного відеозапису просто не існувало. Пам'ять про перегляд відеозапису була сконструйована внаслідок потужного резонансу, що викликала трагедія у суспільстві, та активному її обговоренню в засобах мас-медіа [1, с. 103]. Подібні відкриття мають важливі наслідки для аналізу методів пропаганди. Вочевидь, нав'язливе повторення видуманих фактів по телебаченню має здатність спричинювати більш драматичні ефекти впливу на масову свідомість та пам'ять людей, ніж може здатись на перший погляд.

Перелік подібних несвідомих, автоматизованих феноменів можна продовжити. Об'єднує їх те, що вони створюють умови для викривленої обробки інформації, які не завжди можливо обійти за допомогою спроб свідомого контролю. Т. Уілсон та Н. Брекке вказують, що для уникнення ментального забруднення необхідно задовольнити чотири умови. По-перше, особа повинна усвідомлювати небажаний психічний процес. По-друге, індивід повинен мати мотивацію виправити “заражене” судження. Однак навіть за умови наявності мотивації скорегувати упередження, особа може не усвідомлювати направленість та силу упередження. Крім того, навіть якщо особа задовольнила перші три критерії, вона може не мати достатнього контролю над своїми психічними процесами для виправлення упередженої позиції [10, с. 130-131].

Висновки.

Як бачимо, уникнення “зараженого” судження є в багатьох випадках непростою задачею. Водночас, психологічні маніпуляції несуть пряму загрозу інформаційно-психологічній безпеці особи [11, с. 31], а пов'язане явище інформаційної експансії є актуальним прикладом загрози інформаційній безпеці держави [13, с. 48-49]. Найефективнішою стратегією запобігання небажаного впливу інформації з ненадійних джерел вважається уникнення контакту із забруднювачем [10, с. 134-137].

Водночас, практична реалізація контролю ментальних забруднювачів може бути ускладнена рядом факторів, в тому числі неможливістю контролю інформаційного потоку, неможливістю завчасно розпізнати повідомлення як потенційного забруднювача, посилення ефекту підтверджувального упередження та, як наслідок, вузькість поглядів, а також проблемні питання обмеження свободи слова.

Отже, певний успіх можуть мати заходи щодо заборони джерел інформації, що відверто займаються дезінформацією у поєднанні із інформуванням населення про використання у окремих повідомленнях прийомів маніпуляції свідомістю людини.

Використана література

1. Crombag H.F.M., Wagenaar W.A., Van Koppen P.J. Crashing memories and the problem of source monitoring // *Applied Cognitive Psychology*. – 1996. – Vol. 10. – No. 2. – Pp. 95-104.
2. Devine P.G. Automatic and controlled processes in prejudice : The roles of stereotypes and personal beliefs // *Attitude structure and function* / [P.G. Devine, A.R. Pratkanis, S.J. Breckler, A.G. Greenwald (Eds.)]. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1989. – Pp. 181-212.
3. Gilbert D.T. How mental systems believe // *American Psychologist*. – Vol. 46. – Pp. 107-119.
4. Horselenberg R. Imagining fictitious childhood events: the role of individual differences in imagination inflation / R. Horselenberg, H. Merckelbach, P. Muris // *Clinical Psychology and Psychotherapy*. – 2000. – Vol. 7. – No. 2. – Pp. 128-37.
5. Nickerson R.S. Confirmation Bias : A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises // *Review of General Psychology*. – 1998. – Vol. 2. – No. 2. – Pp. 175-220.
6. Ost J., Vrij A., Costall A., Bull R. Crashing memories and reality monitoring : Distinguishing between perceptions, imaginations and false memories // *Applied Cognitive Psychology*. – 2002. – Vol. 16. – No. 2. – Pp. 125-34.
7. Ost J., Granhag P.A. Udell Roos af Hjelmsäter Familiarity breeds distortion : The effects of media exposure on false reports concerning the media coverage of the terrorist attacks in London on 7 July 2005 // *Memory*. – 2008. – Vol. 16. – No. 1. – Pp. 76-85.
8. Weaver K. Inferring the Popularity of an Opinion From Its Familiarity : A Repetitive Voice Can Sound Like a Chorus / [K. Weaver, S.M. Garcia, N. Schwarz, D.T. Miller] // *Journal of personality and social psychology*. – 2007. – Vol. 92. – No. 5. – Pp. 821-833.
9. Wegner D.M. Incrimination through innuendo: Can media questions become public answers? / [D.M. Wegner, R. Wenzlaff, R.M. Kerker, A.E. Beattie] // *Journal of personality and social psychology*. – 1981. – Vol. 40. – No. 5. – Pp. 822-832.
10. Wilson T.D. Mental Contamination and Mental Correction: Unwanted Influences on Judgments and Evaluations / T.D. Wilson, N. Brekke // *Psychological bulletin*. – 1994. – Vol. 116. – No. 1. – Pp. 117-142.
11. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности : состояние и возможности психологической защиты. – М., 1998. – 125 с.
12. Савінова Н.А. До питання соціальної обумовленості криміналізації інформаційної експансії в умовах розвитку інформаційного суспільства // *Юридичний журнал : Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики*. – 2014. – № 1. – С. 48-53.
13. Савінова Н.А. Умисне поширення недостовірної інформації ЗМІ : аргументи на користь потреби криміналізації // *Вісник Асоціації кримінального права України*. – 2014. – № 2(3). – С. 100-112.
14. Херсонский Б.Г. Особенности путинской риторики, или как рисуют образ врага : доклад в Одесском кризисном медиа-центре, 13 октября 2014 года. – Режим доступа : [//www.odcrisis.org/video-13-10-2014](http://www.odcrisis.org/video-13-10-2014)

Стаття рекомендована для публікації д.ю.н., с.н.с. Савінової Н.А.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.485.25:341.322

СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ М.П., доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник НДІ інформатики і права
Національної академії правових наук України
ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л., кандидат наук з державного управління,
професор Національної академії СБ України

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ ТА НАДЗВИЧАЙНИХ РЕЖИМІВ

Анотація. До проблем та їх вирішення у боротьбі за інформаційний простір.

Ключові слова: інформаційна війна; надзвичайні правові режими; адміністративно-правові механізми управління.

Аннотация. О проблемах и их решений в борьбе за информационное пространство.

Ключевые слова: информационная война; чрезвычайные правовые режимы; административно-правовые механизмы управления.

Summary. About problems and their solution in the competition for information space.

Keywords: information war; emergency legal regimes; administrative and legal mechanisms of governance.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття було винайдено могутню зброю, яка суттєво змінила уявлення про руйнівні можливості інформаційної експансії завдяки ЗМІ, Інтернет та іншим інформаційним засобам. Як визначає “новий світовий устрій” один із його головних стратегів З. Бжезінський: “...гегемонія тягне за собою комплексну структуру взаємозалежних інститутів та процедур, передбачених для вироблення консенсусу і непомітної асиметрії у сфері державної влади та впливу” [1].

Важливі висновки за З. Бжезінським: “На відміну від імперій минулого сучасна глобальна система не є ієрархічною пірамідою” [2], а також: “необхідно створити геополітичну структуру, котра буде здатна пом’якшити невідворотні потрясіння та напругу, викликані соціально-політичними змінами, в той же час формуючи геополітичну серцевину взаємної відповідальності за управління світом без війн” [3].

Геополітики звернули увагу на відомості інститутів по вивченню суспільної думки американців стосовно того, звідки походить зовнішня загроза: міжнародний тероризм – 80 %; застосування хімічної та біологічної зброї – 75 %; виникнення нових ядерних держав – 73 %; епідемії – 71 %; перетворення Китаю у світову державу – 57 %; хвиля емігрантів в США – 55 %; конкуренція Японії – 45 %; ісламістський фундаменталізм – 38 %; воєнна могутність Росії – 35 % [4].

Наведені відомості відносяться до весни 1999 року, оскільки в кінці 2002 року загрозу міжнародного тероризму, як першу за значенням, називають вже більше 90 % американців. Так за допомогою ЗМІ була знайдена в суспільній свідомості реальна загроза ззовні. Для України зовнішня загроза тероризму стала реальністю у 2014 році.

Справжній успіх нова інформаційна стратегія принесла Вашингтону під час воєнної операції в Афганістані. Воєнні дії в Афганістані отримали всезагальне схвалення [5]. Добре відомо, що інформаційний супровід складав найважливішу частину американської операції з розгрому антиталібських сил.

Напередодні Міністерство оборони США провело ряд конференцій та симпозіумів, присвячених стратегії та тактиці інформаційної війни. Стратегія базувалась на масованому пропагандистському ударі із використанням усіх видів ЗМІ при одночасній блокаді будь-якої інформації, яка викривала події на місці бойових дій. Основні електронні ЗМІ США фактично вели непримиренну боротьбу з утопією. Жорстокій критиці піддавалися всі журналісти, які допускали “відхилення” від основної лінії.

Багато провідних американських аналітиків визначали це за необхідне. В. Сокоп, провідний аналітик Джеймстаун Фаундейшн, писав: “Висадка західних сил на чолі з США в Центральній Азії несе в собі приховані переваги і означає геополітичну революцію глобального значення. Доступна раніше лише силам континентальних імперій Центральна Азія знаходилась в глибокій ізоляції від західного світу. Ця ізоляція означала також безцінну стратегічну глибину євразійських суперників Заходу від Чингізхана до царів та комісарів” [6].

Метою статті є окреслення проблем та їх вирішення в умовах інформаційної війни та надзвичайних режимів.

Виклад основного матеріалу. В інформаційному суспільстві боротьба за простір розгорнулась у інформаційній сфері – саме тут передовий край геополітики. Але якщо в традиційних просторах – наземному, водному та повітряному, кордони та правила цивілізаційної поведінки давно вже визначені та контролюються Радою Безпеки ООН, міжнародними документами та угодами, то в інформаційному просторі нині панує повний безлад і хаос.

Військові експерти визначають інформаційно-психологічну зброю як “не летальну зброю масового ураження”, яка здатна забезпечити вирішальну стратегічну перевагу над потенційним супротивником. Її головна перевага над іншими засобами полягає у тому, що вона не підпадає під прийняті міжнародними нормами поняття агресії.

Директор інформаційних сил Міністерства оборони США таким чином визначає інформаційну війну: “Інформаційна війна складається із дій, що застосовуються для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної воєнної стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні сили супротивника з одночасним захистом та зміцненням нашої власної інформації та інформаційних систем. Інформаційна війна являє собою всеохоплюючу, цілісну стратегію, покликану віддати належне значенню та цінності інформації у питаннях командування й управління збройними силами і реалізації національної політики” [6].

Інформаційна війна давно перевела поняття “поле бою” в поняття “бойовий простір”, куди, окрім традиційних цілей ураження, вже включені емоції, сприйняття та психіка широких мас населення, про що переконливо свідчать останні події в Україні. Тут недооцінка загроз інформаційної війни та несвоєчасність вжитих заходів призвели до застосування насильницьких дій і загострення громадянського протистояння.

Інформаційний фантом у поєднанні з тероризмом – один із головних стратегічних засобів, за допомогою якого ведеться геополітичний переділ світу. Сьогодні важко знайти у світі хоча б одну країну, котра зможе гарантувати своїм громадянам мирне існування в умовах загрози міжнародному тероризму. Україна, нажаль, не виняток, оскільки поєднання технологій інформаційної війни з акціями тероризму перевищують критичний рівень загроз і неминуче призводять до самих трагічних наслідків.

Давно слід закріпити в міжнародних нормах поняття “інформаційна війна”, “інформаційна агресія”, “інформаційна експансія”, “інформаційний тероризм”, поряд з іншими важливими категоріями інформаційного суспільства. Сьогодні вже очевидно, що однією з головних задач операцій з підтримання миру і безпеки є проведення

своєчасних інформаційних акцій, покликаних викрити інформаційну війну й агресію, якщо вона здатна призвести до розпалювання будь-яких конфліктів – конфесійних, етнонаціональних, територіальних, культурних, воєнних.

Настав час у структурі Ради Безпеки ООН утворити комісії по захисту критичної інфраструктури в державі, та критичних контртехнологій, яка могла б знешкодити інформаційний простір від усіх видів інформаційної агресії. Міжнародній спільноті необхідне єдине бачення найбільш гострих та вибухонебезпечних проблем сучасності. Інакше інформаційні війни здатні зруйнувати найголовніший здобуток людства – цілісне сприйняття сучасного світу.

В останні роки у світі та в Україні відбулися значні зміни в геополітичному, воєнному, інформаційному, соціально-правовому становищі, які суттєво впливають на стан національної безпеки нашої країни. Реальними загрозами для України стали сепаратизм, що посягає на територіальну цілісність держави, збройні конфлікти, що підривають мирне життя молодій державі. Сьогодні вчені юристи в галузі адміністративного права серед цих загроз виділяють зовнішні та внутрішні аспекти.

До зовнішніх вони відносять: відсутність воєнно-політичної стабільності, виникнення на території колишнього СРСР й у світі взагалі спірних міжнаціональних, правових, територіальних та інших проблем, які, у свою чергу, переростають у воєнні конфлікти; дестабілізація мирних ініціатив низки держав із найважливіших воєнно-політичних аспектів міжнародної безпеки; наявність зростання незаконного обігу ядерних і хімічних матеріалів, наркотиків; незаконна міграція; контрабанда зброї, боєприпасів, отруйних речовин.

До внутрішніх – дестабілізація становища в кредитно-фінансовій і науково-виробничій діяльності; міжнаціональні, міжрелігійні та міжконфесійні протистояння; гострі кризові явища в соціально-політичній сфері; переростання організованої злочинності у транснаціональну антисоціальну систему та ін. [7, с. 8]. До цього варто додати: наявність на території України сепаратистських бойових угруповань, військова агресія, безконтрольне поширення важкої та вогнепальної зброї та інші

В умовах мирного часу вченими-юристами, в т. ч. в галузі адміністративного права, недостатньо приділялось уваги дослідженню ролі екстремальних (надзвичайних) правових режимів у забезпеченні національної та її складової інформаційної безпеки України. Вітчизняний досвід показує, що коли заздалегідь не розробляються правові механізми управління кризовими ситуаціями (в тому числі і воєнного характеру), тоді немає чіткості і злагодженості дій державних органів управління в умовах реальної кризи. Ми поділяємо думку, що “з огляду на природу норм права, що наповнюють сферу правового регулювання в галузі національної безпеки, доцільно підкреслити, що ці норми беззаперечно належать до публічного права, їх більшість реалізується в адміністративно-правових інститутах” [7, с. 8].

В сьогоденних умовах незалежності та державотворення Україна все більше відчуває потребу в тих чи інших надзвичайних адміністративно-правових режимах, головною метою яких є регулювання основних засад державного, адміністративного, інформаційного, соціального й фінансово-економічного характеру в умовах надзвичайних ситуацій. Надзвичайні правові режими, як форма забезпечення національної безпеки, запроваджуються в умовах виникнення реальної небезпеки для національних інтересів держави.

Сукупність нормативно-правових актів, які регламентують порядок уведення, продовження та скасування надзвичайних адміністративно-правових режимів, складає собою систему надзвичайного законодавства. Дослідники доводять, що всі спеціальні

правові режими пов’язані з об’єктами, які мають особливе соціальне значення. Їх згруповано у дві групи: такі, що захищають економічні інтереси держави, та такі, що захищають інтереси безпеки. До них належать наступні режими: митний режим, спеціальний режим господарської діяльності, режим лісокористування, режим інвестування, режим зони надзвичайної екологічної ситуації, режим карантину, режим державного кордону, режим таємності, паспортний режим, режим проведення антитерористичної діяльності, режим надзвичайної ситуації та багато інших [7, с. 9]. Головне у їх змісті полягає в тім, що вони вводять спеціальні правові режими діяльності органів влади й управління, змінюють правовий статус суб’єктів, що здійснюють управлінський вплив, допускають обмеження правосуб’єктності фізичних і юридичних осіб, запроваджують додаткові адміністративно-правові заходи, що врегульовують суспільні відносини при надзвичайних ситуаціях.

Необхідно враховувати, що надзвичайні правові режими викликаються лише сукупністю юридичних фактів, з якими норми права пов’язують виникнення (зміну, припинення) правовідносин, що можуть бути достатньою підставою для оголошення воєнного, особливого і надзвичайного стану, які певним чином чітко співвідносяться між собою. Усі ці режими розкриті та закріплені у відповідних законах України. Так, Закон України “Про правовий режим надзвичайного стану” [8] встановлює спільні для природних, техногенних та соціальних надзвичайних ситуацій підстави та умови введення надзвичайного стану, передбачає специфіку кожної конкретної надзвичайної ситуації.

Закон України “Про правовий режим воєнного стану” [9] зазначає, що основною метою введення воєнного стану є створення умов для реалізації органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальної цілісності.

Головні ознаки введення воєнного стану дослідники пов’язують із переходом вищої влади в державі до військової адміністрації, припиненням певних видів діяльності, значним розширенням адміністративного апарату, посиленням кримінальної та адміністративної відповідальності тощо. Серед таких заходів заслуговують на окрему увагу ті, що стосуються інформаційної сфери, що нами досліджується, досвід проведення яких мається за кордоном. Зокрема, при введенні воєнного стану широко застосовуються: значні обмеження інститутів власності та договорів; уведення дозвільної системи на відкриття або реорганізацію підприємства, використання сировини та робочої сили; встановлення ринків збуту, системи примусових державних замовлень; одержавлення підприємств, проведення примусових конфіскацій і ревізій; нормування цивільного обігу, встановлення рівнів цін на товари широкого споживання, квартплату та інші послуги; зниження рівнів зарплати й соціального забезпечення [10, с. 19-21].

Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України “Про правовий режим воєнного стану”, інші закони України та Указ Президента України про уведення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України. Цей Указ має всі властивості актів державного управління (підзаконності, обов’язковості, правомочності, офіційності, односторонності, належної оформленості) і за своєю природою має адміністративно-правовий характер. Хоча це досить специфічний акт виняткового характеру, оскільки крім адміністративно-правового, він набуває конституційно-правового забарвлення. Це стосується обмежень конституційно-правового статусу

людини і громадянина та питань побудови системи політичної влади в умовах дії надзвичайного адміністративно-правового режиму. Таким чином, за галузевою природою норми Указу про введення правового режиму воєнного стану є комплексними конституційно-адміністративними бо прописані в двох галузях – у конституційному та адміністративному праві [11, с. 262].

Успішне забезпечення національної та економічної безпеки України багато в чому залежить від організації міжгалузевого управління, створення надійної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, що загрожують загальним суб'єктам, до яких відносяться підприємства, установи та організації всіх форм власності. Згідно ч. 1 ст. 16 Закону України “Про оборону України” [12] вони: виконують державні оборонні замовлення, проводять наукові дослідження та виконують розробки у сфері оборони, створюють і підтримують у готовності мобілізаційні потужності, зберігають матеріальні цінності мобілізаційного резерву; здійснюють на договірних засадах виробництво і поставки Збройним силам України, іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, та правоохоронним органам продукцію, виконують інші роботи, надають комунально-побутові та інші послуги; здійснюють згідно із законодавством заходи щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації; беруть участь у здійсненні заходів цивільного захисту.

В сучасному праві України є загальновизнаними методами державного управління, які в залежності від конкретної ситуації поділяються на демократичні та недемократичні; гнучкі і жорсткі; прямого та непрямого впливу; адміністративні та економічні; переконання та примусу тощо. В надзвичайних адміністративно-правових режимах також існують заходи переконання, але пріоритет належить все ж таки заходам адміністративного примусу, який становить основу правового змісту самого адміністративно-правового режиму.

До заходів примусу, що застосовуються в умовах дії режиму воєнного часу, вчені також відносять адміністративно-запобіжні заходи, заходи адміністративного припинення та адміністративні стягнення [13, с. 169]. Ми поділяємо їх думку, що під адміністративно-запобіжними заходами слід розуміти дії уповноважених органів або посадових осіб, спрямовані на примусове забезпечення виконання громадянами обов'язків щодо забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, недопущення та боротьбу зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями й ліквідацію їх наслідків. Особливістю цих заходів є їх чітко виражений превентивний характер. До них належить: установлення особливого режиму в'їзду і виїзду, пересування, а також руху транспортних заходів; заборона страйків, запровадження комендантської години, спеціального режиму світомаскування; контроль за роботою підприємств зв'язку, поліграфічних підприємств, видавництв, встановлення охорони важливих об'єктів національної економіки, які забезпечують життєдіяльність населення. До цих об'єктів належать: об'єкти харчової промисловості, водопостачання, енергопостачання, хімічної промисловості, каналізаційні та очисні споруди, склади зберігання сильнодіючих отруйних речовин, сховища паливно-мастильних матеріалів, автозаправні станції та ін.

Заходи адміністративного припинення визначаються як примусове зупинення протиправних діянь, що мають ознаки адміністративного проступку, що здійснюються на основі низки законів. До заходів припинення спеціального призначення належать: заходи фізичного впливу, застосування спеціальних засобів, вогнепальної зброї.

Особливістю адміністративних стягнень, що накладаються за вчинення правопорушень під час дії адміністративно – правового режиму воєнного часу, є їх

відносна підвищена відповідальність. Так, п. 5 ст. 35 КУпАП визначає обставини, що обтяжують відповідальність за вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин. З метою підвищення уваги з боку органів державної влади й управління до надзвичайних ситуацій воєнного характеру вбачається за необхідне вжити додаткових заходів щодо більш суворого притягнення до відповідальності винних осіб за адміністративні правопорушення.

Відповідно до Закону України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану” [13] передбачається, що примусове відчуження або вилучення майна у зв’язку із запровадженням та виконання заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування. Примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану здійснюється з попереднім повним відшкодуванням його вартості. На відміну від відчуження, примусове вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану здійснюватиметься без відшкодування вартості такого майна” [14]. Не врегульованими на законодавчому рівні залишається тимчасова передача, відчуження або вилучення майна з відповідним відшкодуванням, а також у положенні особливості вилучення та відчуження транспортних засобів.

При всій суворості надзвичайного законодавства, воно забезпечує основні правові гарантії правового статусу фізичних і юридичних осіб шляхом застосування обмежувальних заходів лише у визначеному обсязі, якого вимагає гострота ситуації, що виникла, а також запровадження окремих компенсаційних заходів. В умовах дії воєнного стану неприпустиме запровадження дискримінації окремих осіб або груп населення за ознаками статі, раси, національності, мови, походження, майнового стану, ставлення до релігії, її окремих конфесій, належності до громадських формувань. Після скасування правового режиму воєнного стану обмежувальні заходи припиняють дію.

Висновки.

В інформаційному суспільстві передовий край геополітики пролягає через боротьбу за простір в інформаційній сфері. У ній нині панує повний безлад і хаос, бо відсутні важелі контролювання Радою Безпеки ООН, міжнародними документами та угодами. Військові експерти визначають інформаційно-психологічну зброю як “не летальну зброю масового ураження”, яка здатна забезпечити вирішальну стратегічну перевагу над потенційним супротивником. Інформаційна війна складається із дій, що застосовуються для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної воєнної стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні сили супротивника з одночасним захистом та зміцненням власної інформації та інформаційних систем. Інформаційна війна являє собою всеохоплюючу, цілісну стратегію, покликану віддати належне значенню та цінності інформації у питаннях командування й управління збройними силами і реалізації національної політики.

Для протидії інформаційній або “гібридній” війні використовуються адміністративно-правові режими, які запроваджуються внаслідок виникнення і впливу комплексу стихійних, військових та інших обставин, що несуть реальну загрозу життю нації, національній безпеці України, та передбачають правовий механізм регулювання обігу інформаційних потоків, реалізації низки невідкладних заходів, що обумовлюють уведення тимчасових обмежень на здійснення економічної і фінансової діяльності, вільний обіг майна, товарів, послуг; отримання та поширення інформації; зміни форм власності юридичних осіб та режиму трудової діяльності. Адміністративно-правовий режим воєнного стану включає в себе: переведення Збройних сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів на організацію і штати воєнного часу,

створення та підготовку спеціальних формувань, а також переведення органів державної влади й управління, юридичних і фізичних осіб на функціонування в умовах воєнного стану. Зазначені заходи пов’язані із необхідністю забезпечення тих інтересів держави, задоволення яких потребується в умовах воєнного стану, насамперед: поширення інформації, вироблення продукції для Збройних сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, населення.

Використана література

1. Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство США и его стратегические императивы / З. Бжезинський. – М., 1998. – С. 248.
2. An Emerging Consensus – a study of American Public Attitudes on America’s Role in the World. – College Park, 1996.
3. Бжезинський З. Выбор : мировое господство или глобальное лидерство / З. Бжезинський. – М., 2004. – С. 131.
4. Foreign Policy. – Spring, 1999. – P. 104.
5. Василенко И.А. Геополитика современного мира : уч. пособие. / И.А. Василенко – М. : Гардарики, 2006. – 317 с.
6. International Herald Tribune. – 2002. – № 5-6. – P. 7.
7. Кузніченко С.О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : монографія / С.О.Кузніченко. – Харків : “Право”, 2014. – 230 с.
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 16.03.00 р. № 1550-111 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 23. – Ст. 176.
9. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 06.04.00 р. № 1647-111 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 28. – Ст. 224.
10. Чрезвычайное законодательство ФРГ ; под. ред. В.М. Чхиквадзе. – М. : Юрид. лит., 1970. – 210 с.
11. Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : 12.00.07 / Сергій Олександрович Кузніченко. – Сімферополь, 2010. – 463 с.
12. Про оборону України : Закон України від 06.12.91 р. № 1932-X11 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 9. – Ст. 106.
13. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закону України від 17.05.12 р. № 4765-V1. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show4765-17>
14. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.12 р. № 998. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show998-2012-n>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 32.019.51

ПЕТРЯЕВ С.Ю., кандидат юридических наук, доцент, заведуючий кафедрой информационного права и права интеллектуальной собственности факультета социологии и права НТУУ “КПИ”

“ТРОЛЛИНГ” КАК СРЕДСТВО ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. “Троллинг” – социальный и психологический феномен Интернет-пространства. Тенденции его развития и трансформации. Цель этого явления – формирование конфликта между пользователями Интернета, путем провокационных действий подстрекательства, сарказма, юмора. Использование данного феномена для ведения пропаганды и контрпропаганды в информационных войнах для формирования и изменения сознания и точек зрения на экономические и политические отношения. В статье дано определение троллинга, как активного элемента пропаганды и контрпропаганды, обозначены его закономерности, принципы и методы, как элемента современной информационной войны.

Ключевые слова: информационная война, троллинг, Интернет-провокация, формирование массового сознания, экономическая и политическая пропаганда.

Анотація. “Тролінг” – соціальний і психологічний феномен Інтернет-простору. Тенденції його розвитку і трансформації. Мета цього явища – формування конфлікту між користувачами Інтернету, шляхом провокаційних дій підбурювання, сарказму, гумору. Використання даного феномена для ведення пропаганди і контрпропаганди в інформаційних війнах для формування та зміни свідомості і точок зору на економічні та політичні відносини. У статті дано окрему визначення тролінгу, як активному елементу пропаганди і контрпропаганди, позначені його закономірності, принципи і методи, як елемента сучасної інформаційної війни.

Ключові слова: інформаційна війна, тролінг, Інтернет-провокація, формування масової свідомості, економічна та політична пропаганда.

Summary. “Trolling” – social and psychological phenomenon of Internet-space. Development trends and transformation. The purpose of this phenomenon – the formation of conflict between users of the Internet, by means of provocative actions of incitement, sarcasm, humor. The use of this phenomenon is to conduct propaganda and counter-propaganda in the informational war for the formation and change of consciousness and points of view on the economic and political relations. The article gives explanation of trolling as the active element of propaganda and counter-propaganda, marked its laws, principles and methods, as an element of modern information warfare.

Keywords: information warfare, trolling, Internet-provocation, the formation of mass consciousness, economic and political propaganda.

Постановка проблемы. “Если страну трудно разрушить реально, это можно сделать виртуально” [1]. Это изыщное пояснение не следует понимать буквально, хотя ради правды, оно заслуживает самого серьезного внимания.

Сегодня виртуальное пространство стало полем битвы не только отдельных умов, но и за массовое сознание людей. Одним из инструментов такой битвы стал “троллинг” – Интернет-провокация. Рожденный в условиях виртуального общения, троллинг не производное Интернет-дискуссии, а всего лишь перенос сарказма над оппонентом из реального мира в виртуальный. Разница состоит лишь в размере аудитории, реагирующей на провокационные послылы тролля.

Говоря словами одного злого гения в области пропаганды и контрпропаганды: “Все гениальное просто и все простое гениально!” [2]. Троллинг, как информационная

технология влияния на сознание Интернет-пользователей, был взят на вооружение информационной войны, как активный элемент пропаганды и контрпропаганды в области внутренней и внешней политики государств, а также экономической борьбы за рынки сбыта.

На тему троллинга написано много научных и публицистических статей. Наиболее известные публикации в этой области имеет специалист по современным медиа, научный сотрудник Беркманского центра Гарвардского университета Джудит Донат. Заслуживают также внимания публикации Р.А. Внебрачных, Н. Маслова и др. [3 – 5].

Целью статьи является определение тенденций развития троллинга, его влияния на сознание людей и использования данного феномена в качестве составляющего элемента информационной войны.

Изложение основного материала. От мифологии к забавам, от забав в реальном мире к виртуальным, от виртуальных забав к современному феномену под названием “троллинг” – активному элементу информационной войны.

Некогда зародившийся как мифологическое существо, с негативным провокационным качеством поведения, современный “тролль” – как субъект и “троллинг” как действие, заняли свой сегмент в повседневной жизни общества. Это явление носит весьма динамичный характер, постоянно развивается и синтезируется, формируя все новые и новые формы своего проявления, которые мы наблюдаем с момента его появления в Интернет-пространстве.

Троллинг соотносится с понятием “тролль” – сверхъестественное существо из скандинавской мифологии и троллинг – способ рыбной ловли. Последнее понятие стало синонимом названия Интернет-провокации.

Анализируя динамику развития форм проявления троллинга в виртуальном пространстве и с учетом уже сформировавшейся классификации, можно выделить следующие этапы его развития:

1-й этап, троллинг – как *развлечение*;

2-й – как *хулиганство*;

3-й – как *работа*;

4-й этап – как *протестная форма общения*, перешедшая из виртуального пространства в реальное.

В качестве *развлечения* троллинг связывают с моментом его появления в Интернет-пространстве как феномен социальных отношений, построенных на основе информационной провокации. Затем он, постепенно, трансформировался в *Интернет-хулиганство*, “постинг¹ заведомо провокационных сообщений с целью вызова волны флуда², флейма³, оффтопа⁴, получения негативной реакции пользователей”. Наибольшее свое проявление он достиг с появлением социальных информационных сетей [6].

¹ Постинг (от англ. post – “запись”, “сообщение”) – отдельное сообщение на веб-форуме. Может содержать в себе текст, картинку или ссылку [8].

² Флуд (от англ. flood – “наводнение”, “поток”) – сообщения в Интернет-форумах и чатах, занимающие большие объемы, без смысла. Распространяется как от нечего делать, так и с целью троллинга, из желания кому-нибудь досадить [9].

³ Флейм (от англ. flame – “огонь”, “пламя” – “спор ради спора”). Неожиданно возникшее бурное обсуждение, в развитие которого участники обычно забывают о первоначальной теме, переходят на личности и не могут остановиться [10].

⁴ Оффтоп (от англ. offtopic или off – “вне темы”); в англоязычном Интернете словосочетание offtopic иногда сокращается как сетевое сообщение, выходящее за рамки заранее установленной темы общения [11].

Виртуальное пространство, ставшее общей площадкой для шуток, карикатур и провокаций между пользователями Интернета на той же основе постепенно перешло в плоскость выяснения политических и экономических отношений. Это явление не могло пройти незамеченным и достаточно быстро интегрировало в систему действенных инструментов информационной войны.

Таким образом, троллинг как один из инструментов политической пропаганды и контрпропаганды в условиях информационной войны, которую мы сегодня наблюдаем между Украиной и Россией, Россией и отдельными странами Запада, становится *работой*.

Система военных и гражданских государственных структур, тесно переплетенная с широкими массами населения страны (Интернет-ополчения), втянутых в общую структуру информационного влияния на сознание людей, превратилась в индустрию политическо-экономического троллинга. Важная роль в этой деятельности отведена астротурфингу – использованию современного программного обеспечения либо специально нанятых оплачиваемых пользователей для искусственного управления общественным мнением [7]. Используя закономерности, принципы и методики Интернет-троллинга, астротурфы вводят в когнитивное состояние участников форумов социальных сетей, тем самым формируя сомнения, новые мнения, впечатления и представления поверх уже сформированного политического мнения или мнения о вопросах экономики, качестве конкурентных товаров и т. п. Астротурфинг иронично называют “пятой колонной Интернета”.

В последний год в условиях активного информационного противостояния в межгосударственных отношениях и внутри государств *троллинг стал перемещаться из виртуального пространства в пространство реального мира*. Проявился он в форме разговорного развлечения и политического протеста. Примером такого вида троллинга могут служить события на киевском Майдане в январе 2014 года. Протестующие вместо касок, на ношение которых вышел закон о запрете, на головы надели кастрюли. Другой пример – организация массового поздравления канцлера ФРГ Меркель с 70-летием со Дня Победы над нацистской Германией за ее отказ приехать в Москву 9 мая [12; 13].

Кроме вышеперечисленной классификации, троллинг делят в зависимости от уровня интеллектуального и культурного развития тролля, а также задач, стоящих перед ним. Сюда относятся: “толстый троллинг”, “тонкий троллинг” и “нанотроллинг”.

“Толстый троллинг” – ярко-выраженное хамство, соизмеримое с оскорблением.

“Тонкий троллинг” – использование темы спора только для вызова эмоциональной реакции собеседника, затрагивание заведомо спорных, провокационных тем [14].

“Нанотроллинг”, его еще именуют “сверхтонкий троллинг”, сложнее распознать. Его удачность и степень воздействия зависит от уровня культуры и образованности, способности воспринимать, контролировать и управлять психологией людей.

Нанотроль “отлично знает все правила, принятые в том месте, где он троллит, и действует на их грани, не нарушая напрямую, зачастую вынуждая администрацию на превышение полномочий или на нарушение собственных же правил” [15]. Успешно проведенный нанотроллинг, может даже не быть обнаружен. Например, флейм-дискуссия “Черный квадрат” художника Казимира Малевича – художник был не совсем трезв; он пошутил над примитивизмом авангардизма; он заложил философский камень, который до сих пор не могут разгадать.

Каждый тролль обладает индивидуальной харизмой и темпераментом, что влияет на выбор методов, тактики и содержание троллинга. С этой точки зрения приведем

несколько значений троллинга, которые могут быть классифицированы как “*троллинг-провокаатор, подстрекатель, эгоцентрик, протестный*” [16].

Так, *троллинг-провокаатор* стремится вызвать предсказуемую ответную реакцию.

Троллинг-подстрекатель – склонить другое лицо к поддержанию и развитию флуда, флейма и оффтопа.

Троллинг-эгоцентрик – попытка навязать свою точку зрения.

Протестный троллинг выражен в проявлении открытой реакции на определенную общественную ситуацию в форме ее поддержки или отрицания в провокационной форме. Например, когда власть осуществляет преследование за мысли не совпадающие с ее официальной политикой, запрещает высказывать свое мнение или критику в свой адрес, начинает действовать троллинг в поддержку запрета. Если нельзя осуждать, начинают “поддерживать” в знак отрицания.

Еще один момент, на который следовало бы обратить внимание, это оболочка троллинга, то есть внешняя форма его воплощения. К ним следует отнести Интернет-диалоги, создание постеров (рисунки, фотографии, “гифки”⁵, “фотожабы”⁶, карикатуры, “анимашки”), видео-клипы, видео-блоги, авторские видео-программы.

Приведенный в Интернете перечень методик троллинга достаточно обширный и, в большинстве своем, описан самими троллями. Многообразие их названий в бытовом и жаргонном стиле создает сложность классификации, а наполнение часто повторяется одним и тем же содержанием [19].

Прослеживая тенденцию частоты использования различных методик троллинга, мы пришли к выводу, что наиболее активными и эффективными являются троллинги:

- выдача себя за другого;
- самоуверенность;
- вызов спора;
- оскорбление;
- резкая смена поведения;
- заведомо неоднозначные вопросы и двойное мнение.

Все методики находятся в перманентном развитии и интеграции, тем самым формируя их разнообразие. Эти обстоятельства позволяют создавать широкий спектр инструментов информационных провокаций.

Все методы Интернет-троллинга, упомянутые в статье, и с учетом тех, на которых мы не заострили свое внимание, активно используется как действенный инструмент пропаганды и контрпропаганды информационной войны. Однако, наиболее эффективным методом, способным навязывать определенную точку зрения или изменять уже сформированное мнение, на наш взгляд, является “двойное мнение”.

Эффективность и жизнеспособность троллинга основывается на закономерностях материального мира, связанных с психофизиологией человека (влияния информации на формирование и изменение сознания человека), его психологией (способность коммуникатора к внушению и склонность к восприятию, отношения к определенному

⁵ Гифки, также GIF-анимации, от GIF (англ. Graphics Interchange Format – “формат для обмена изображениями”) – популярный формат графических изображений. Формат GIF поддерживает анимационные изображения [17].

⁶ Фотожабы, также жаба – разновидность фотомонтажа, сленговое название результата творческой переработки участниками форума, блога, имиджборда или другого ресурса некоего изображения с помощью растрового или векторного графического редактора [18].

социальному статусу и престижу, уровень компетентности и логики мышления, личное обаяние, харизма и т. п.).

Важную группу складывают административные закономерности, формирующие систему административного регулирования информационного пространства, а также закономерности, связанные с созданием программных продуктов, вызванных сложившимися техническими условиями и социальным востребованием (социальные сети, чаты и т. п.).

Руководящими положениями троллинга как элемента информационной войны выступают их принципы, которые совпадают с основными принципами военной пропаганды, а также принципы присущие троллинговой деятельности: принципы анонимности, провокации, двойного мнения, отрицательной обратной связи, простоты восприятия, эмоциональности, периодичности и др.

Задачи троллинга как элемента информационной войны сформулированы целями военной пропаганды, а методы и методики сформированы практикой Интернет-троллинга.

Выводы.

1. Троллинг, как элемент информационной войны, – это комплекс активных методов пропаганды и контрпропаганды, основанных на закономерностях, принципах и методиках, сформированных практикой Интернет-троллинга, направленных на формирование, изменение и разрушение общественного мнения в виртуальном и/или реальном информационном пространстве.

2. Троллинг, как психофеномен и как элемент информационной войны, продолжает развиваться, мутируя и формируя все новые и новые свои формы влияния на сознание и подсознание общества.

3. Наблюдается движение (перенос) троллинга из виртуального пространства в троллинг в реальном пространстве, а также их синтезирование.

4. Троллинг, как родник, если его перекрыть, то он все равно пробьет себе дорогу, найдёт выход и выплеснется наружу в других формах и с большей силой, так как является одной из форм человеческого общения. Правовые или технические методы противостояния данному явлению и как действенному элементу информационной войны, на наш взгляд, малоэффективны и создадут проблемы, связанные с нарушением прав человека на свободу слова и политические взгляды. Если с социальным явлением невозможно бороться, значить следует его возглавить. Это путь, который выбрали передовые страны мира в области технологий информационной войны (США, Россия, Германия, Франция, Великобритания, Китай и др.), включив троллинг в систему политической, социальной и военной пропаганды и контрпропаганды.

5. Информация о троллинге как элементе информационной войны должен занять свою нишу в дисциплине “Основы информационной безопасности”.

Использованная литература

1. Если страну трудно дестабилизировать реально, это надо сделать виртуально – все равно, потом никто не разберет, что происходило на самом деле. – Режим доступа : <http://novorossia-novosti.com/esli-strany-trydno-destabilizirovat-realno-eto-nado-sdelat-virtyalno-vse-ravno-potom-nikto-ne-razberet-что-происходило-на-самом-деле>

2. Йозеф Геббельс – теоретик СМІ Третьего Рейха. – Режим доступа : [//www.historicus.ru/joseph_Gebbels_teoretik_SMI_Tretyego_Reiha](http://www.historicus.ru/joseph_Gebbels_teoretik_SMI_Tretyego_Reiha)

3. Judith S. Donath MIT Media Lab. Identity and Deception in the Virtual Community. – Режим доступа : <http://smg.media.mit.edu/people/Judith/Identity/IdentityDeception.html>
4. Внебрачных Р.А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах // Философия, социология, психология, педагогика. – (Вестник удмурдского университета). – 2012. – Вып. 1. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/trolling-kak-forma-sotsialnoy-agressii-v-virtualnyh-soobshchestvah>
5. Николай Маслов. Что такое троллинг? – Режим доступа : <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-1468>
6. Троллинг. – Режим доступа : <http://lurkmore.to/%D0%A2%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3>
7. Управление мнением в открытом обществе. – Режим доступа : <http://ata2.livejournal.com/20495.html>
8. Что такое постинг? – Режим доступа: <http://kaksozdatsvojblog.com/chto-takoe-posting>
9. Флуд. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D4%EB%F3%E4>
10. Флейм. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BC>
11. Оффтоп. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%8D%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B5%D1%82#.D0.9E.D1.84.D1.84.D1.82.D0.BE.D0.BF.D0.B8.D0.BA
12. Разъясните кто знает, зачем на Майдане люди кастрюли на головы надевают? – Режим доступа : <http://otvet.mail.ru/question/99070522>
13. Акция : Поздравь Ангелу Меркель с Днём Победы. – Режим доступа : <http://fishki.net/anti/1466654-akcija-pozdrav-angelu-merkel-s-dnyom-pobedy.html>
14. Тонкий троллинг и толстый троллинг : в классической литературе и в сети. – Режим доступа : <http://2queens.ru/PrintArticle.aspx?ID=679>
15. Что такое нанотроллинг? – Режим доступа : <http://otvet.mail.ru/question/59460996>
16. Троллинг массового поражения. О троллях от А до Я. Мануал для начинающих троллей. – Режим доступа : http://searchengines.clan.su/blog/trolling_massovogo_porazhenija_o_trolljakh_ot_a_do_ja_manual_dlja_nachinajushhikh_trollej/2012-11-05-2
17. Троллинг. – Режим доступа : <http://lurkmore.to/%D0%A2%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3>
18. GIF. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/GIF>
19. Фотожаба. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D0%B1%D0%B0>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.132.1:004.056:002.55

СТЕПАНОВ Є.В., кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Анотація. Про проблеми правового регулювання та захисту особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері. Проведено аналіз наукових підходів до визначень понять “інформаційна сфера”, “особисті немайнові права фізичної особи”, “персональні дані”. Визначені правові норми, які регулюють захист особистих немайнових прав фізичної особи. Зроблено висновки з метою удосконалення правового забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційна сфера, інформація, особисті немайнові права, персональні дані.

Аннотация. О проблемах правового регулирования и защиты личных неимущественных прав человека в информационной сфере. Проведен анализ научных подходов в определении понятий “информационная сфера”, “личные неимущественные права физического лица”, “персональные данные”. Определены правовые нормы, которые регулируют защиту личных неимущественных прав человека. Сделаны выводы с целью усовершенствования правового обеспечения личных неимущественных прав человека в информационной сфере.

Ключевые слова: информационная сфера, информация, личные неимущественные права, персональные данные.

Summary. About the problems of the legal adjusting and protection of the personal non-property rights in the information sphere. The analysis of scientific approaches in the definition of the concepts “information sphere”, “personal non-property rights of the individual”, “personal data”. Author defines legal norms regulating protection of the personal non-property human rights. Conclusions made are aimed at the improvement of the legal providing of the personal non-property human rights in the information sphere.

Keywords: information sphere, information, personal non-property rights, personal data.

Постановка проблеми. Одним із найбільш актуальних питань становлення демократичного суспільства та важливою складовою етапів його розвитку була, а в ряді випадків й залишається, проблема становлення прав людини. Наслідком розвитку цієї проблематики, що мала характерні ознаки для різних епох, стала поява концепції особистих немайнових прав людини. Саме з її утвердженням, у другій половині ХХ століття, дані питання набули міжнародного значення та знайшли своє відображення в ряді міжнародно-правових актів, зокрема у Загальній Декларації прав людини від 10.12.48 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.66 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16.12.66 р. та факультативних протоколів до нього, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.50 р. та інших документах.

Згідно ст. 3 Статуту Ради Європи (05.05.1949 р., м. Лондон) кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права, відповідно до якого усі особи, які знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини і основними свободами, при цьому суттєві порушення прав людини і основних свобод є підставою для призупинення членства держави, яка їх не дотрималася, або виключення її з Ради Європи.

Однією з важливих складових розвитку сучасного розвитку нашої держави є як подальше утвердження прав і свобод людини, так і активне формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій, створення вискоєфективного інформаційного середовища. Ці процеси є наслідком безпосереднього впливу глобалізації та інформатизації, постійного розвитку інформаційних, комунікаційних та інших технологій, що з кожним днем набувають все більшого як державного, так і суспільного значення.

Процеси та зміни, які пов'язані з формуванням та розвитком інформаційного суспільства, використання мережі Інтернет, соціальних мереж, мобільного зв'язку, інших інформаційних засобів та систем, безумовно підіймають рівень суспільного значення, виводять на нове місце і роль інформаційні відносини та інформаційну діяльність, що, у свою чергу зумовлює істотне збільшення обсягу правового регулювання у даній галузі. Необхідно констатувати, що сучасний рівень розвитку зазначених процесів об'єктивно потребує створення дієвих механізмів та засобів захисту конституційних прав і свобод людини, зокрема її особистих немайнових прав.

У статті 302 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) йдеться про право на інформацію як особисте немайнове право фізичної особи. Кожна фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [11]. Але в той же час, як це часто буває в законодавстві, праву на інформацію кореспондує обов'язок утримуватися від втручання, під час реалізації права на інформацію, в особисте життя іншої фізичної особи, не порушувати при здійсненні діяльності зі збору інформації прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб.

Вбачається, що забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері не може бути повною мірою здійснено без відповідних правових норм, які дедалі більше відносять до інформаційного права.

До недавнього часу питання, пов'язані з проблемами захисту особистих немайнових прав людини, розглядалися здебільшого в розрізі відповідних положень конституційного та цивільного права, а також теорії та історії держави та права. Даній проблематиці присвячено низку робіт О.В. Зайчука, М.І. Козюбри, О.В. Кохановської, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, А.В. Малько, А.О. Селіванова, Є.А. Тихонова, В.М. Шаповала та багатьох інших. Наукові розробки зазначених вчених стосуються загальних проблем забезпечення особистих немайнових прав людини та окремих правових аспектів їхнього захисту (здебільшого цивільно-правових). Водночас у науково-правовій літературі відсутні узагальнені наукові підходи до визначення змісту та сутності правових засад забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері та здійснення їх захисту інформаційно-правовими способами та засобами.

Метою статті є визначення змісту та сутності особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері та забезпечення їх захисту інформаційно-правовими способами та засобами.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей розвитку сучасного суспільства є значне збільшення ролі інформаційної сфери в житті кожної людини, її інформаційної діяльності. З появою перших інформаційних технологій на початку ХХ століття по суті вже були започатковані процеси інформаційно-технічної революції, результатом чого стало поступове становлення нового типу суспільної формації, яке дістало назву “інформаційного суспільства”. У такому суспільстві вирішальну роль відіграють вже не традиційні матеріальні блага (засоби виробництва), а нематеріальний фактор – інформація. Інформація стає дедалі більш стратегічним ресурсом як для конкретної людини, так і для суспільства і держави. Наведене обумовлює думку про те,

що рушійною силою подальшого розвитку суспільства та держави є саме інформаційна сфера, яка під впливом науково-технічного процесу розвивається вкрай стрімко та динамічно.

В той же час, незважаючи на те, що в сучасному суспільстві інформаційна сфера є особливо важливою складовою його устрою та прогресивного розвитку, питання правового захисту в ній особистих немайнових прав людини потребують більш глибокого вивчення та подальшого вирішення.

У нашій державі на сьогоднішній день створено певний нормативно-правовий масив, який більшою або меншою мірою забезпечує правовий захист особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері, це, зокрема, окремі норми Конституції України, ЦКУ, Законів України “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації”, “Про захист персональних даних” та низка правових положень інших законів та підзаконних нормативно-правових актів.

В той же час очевидними є ряд прогалин у правовому регулюванні захисту прав особи в інформаційній сфері, зокрема, її особистих немайнових прав, що пов’язується, насамперед, як із недостатніми науково-практичними дослідженнями в цій галузі, так і з недосконалим нормативно-правовим регулюванням відносин, які виникають у відповідній сфері.

Варто погодитися в цьому контексті з думкою Я.П. Пантелієнко про те, що правове регулювання в інформаційній сфері характеризується новизною, а система правового регулювання цих відносин знаходиться на етапі свого становлення, відповідно, правова наука також ще формує концептуальний підхід до цієї сфери правового регулювання [9, с. 68].

Наразі юридична наука не має єдиного та загальноприйнятого підходу до визначення поняття “інформаційна сфера”, незважаючи на наявність у літературі з права достатньої кількості робіт, в яких дане поняття висвітлюється в тому або іншому контексті. Зокрема, вказана проблематика досліджувалась у низці робіт відомих вчених, таких як – І.В. Арістова, І.Л. Бачило, О.А. Баранов, К.І. Беляков, В.А. Копилов та багатьох інших. Відправною точкою у дослідженні вказаного поняття у роботах більшості авторів слугує вивчення сутності інформаційної сфери як об’єкта державного управління.

В той же час складність визначення даного поняття пов’язано, на нашу думку, насамперед із відсутністю розгорнутого наукового уявлення щодо правових відносин в інформаційній сфері, їх правової природи, видів тощо. Але на сьогодні немає ні в науці, ні в практичній діяльності людей, ні в суспільно-політичному житті, поняття більш найпоширеного та найважливого, ніж поняття “інформація” [1, с. 3]. На думку І.В. Арістової, всі без винятку сторони життя людини як суспільної істоти так чи інакше відбивають у собі органічну єдність інформації та управління, і цей факт віддзеркалюється всім спектром наук про суспільство [1, с. 41].

Зважаючи на те, що інформаційна сфера є системоутворюючим фактором життєдіяльності сучасної держави, який безпосередньо впливає на стан її політичної, економічної, технологічної безпеки, необхідність правильного визначення даного поняття зумовлене не лише потребами розвитку правової науки, а є об’єктивною вимогою сьогодення.

Я.П. Пантелієнко пропонує розглядати поняття “інформаційна сфера” через поняття “інформаційних правовідносин”, які існують незалежно від визнання або невизнання факту існування інформаційного права [9, с. 69].

Деякі інші вчені визначають інформаційну сферу як сферу економіки, що займається виробництвом, обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації і знань; сукупність

інформації, інформаційної інфраструктури, яка збирає, формує, розповсюджує і використовує інформацію, а також системи регулювання суспільних відносин, які при цьому виникають [10, с. 74].

Інформаційна сфера включає в себе такі складові елементи як інформаційні ресурси, інформаційно-телекомунікаційну структуру, до якої належать комп'ютерні та телекомунікаційні мережі, мережі та канали передачі даних, інформаційні та телекомунікаційні технології, науково-виробничий потенціал в галузях зв'язку, телекомунікацій, система забезпечення інформаційної безпеки, система масової інформації, система інформаційного законодавства. Наряду з цим, в інформаційній галузі слід виділяти суспільні відносини, що є або можуть бути об'єктом правового регулювання, саме вони, як вважає Т.А. Костецька, становлять предметну сферу інформаційного права, а також відносини, що в принципі неможливо (недоцільно) унормувати [8, с. 36].

На наш погляд, саме в контексті першої групи вищевказаних відносин, які за своїм змістом є правовідносинами, необхідне подальше дослідження проблем забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері.

Так само, як і інші важливі сфери життєдіяльності суспільства інформаційна сфера не може залишатися поза увагою держави. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання, пов'язані зі створенням відповідних організаційно-правових основ державного регулювання цієї сфери, в тому числі умов, які забезпечують охорону особистих немайнових прав фізичної особи.

Відповідно до частини 2 статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

В положеннях статей 31 і 32 Основного Закону нашої держави встановлюються гарантії окремих особистих немайнових прав людини, таких як охорона особистого і сімейного життя, забезпечення дотримання конфіденційності інформації про особу, судового захисту на спростування недостовірної інформації, свободи пересування.

Також необхідно зазначити, що окрім норм статей 3, 31 і 32 Конституції України, існує значний правовий масив норм із низки інших нормативно-правових актів, що регулюють питання забезпечення особистих немайнових прав людини.

Так, зокрема, стаття 11 Закону України “Про інформацію” визначає під поняттям інформації про фізичну особу (персональні дані) відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного доброту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження [5]. Зазначені відомості кореспондують з основними особистими немайновими правами фізичної особи, які передбачені у ст. 270 ЦКУ.

Важливим для захисту особистих немайнових прав фізичної особи є положення статті 20 вищезазначеного Закону, яке поділяє інформацію на відкриту та з обмеженим доступом. Такий поділ визначає порядок доступу до інформації визначаючи, що будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. До інформації з обмеженим доступом відноситься, серед іншої, конфіденційна [5].

Окрім Закону України “Про інформацію”, можна виділити ще низку нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано стосуються проблем забезпечення особистих

немайнових прав особи в інформаційній галузі, зокрема: Закон України “Про державну статистику” (щодо віднесення інформації до конфіденційної); Закон України “Про телекомунікації” (щодо забезпечення захисту телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій, інформації з обмеженим доступом тощо). Окрему групу нормативно-правових актів, на наш погляд, складає законодавство, що регулює діяльність правоохоронних органів, в першу чергу – Закон України “Про міліцію” (щодо співвідношення діяльності органів внутрішніх справ та додержання прав громадян), Закони України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про прокуратуру”, “Про Службу безпеки України”, “Про прикордонні війська”, “Про державну податкову службу в Україні”, Кримінально-процесуальний кодекс України та деякі інші, які стосуються механізмів та умов обмеження інформаційних прав і свобод людини у зв’язку зі здійсненням правоохоронними органами своєї діяльності та реалізацією їхньої компетенції. Це обумовлюється насамперед тим, що на сьогодні однією з ключових проблем дотримання прав і свобод людини у сфері захисту персональних даних є можливі порушення процесів правоохоронної діяльності держави [7, с. 109].

Особливе місце в регулюванні особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері посідає Закон України “Про захист персональних даних” від 01 червня 2010 року. Це обумовлено насамперед обставинами правового забезпечення процесів, які пов’язані з автоматизованою обробкою персональних даних, що мають тенденцію посилення захисту відомостей стосовно фізичних осіб і регулювання інформаційних взаємовідносин різноманітних суб’єктів на базі спеціальних національних нормативно-правових актів і міжнародних договорів [2, с. 158]. В той же час, як зазначають окремі автори, проблеми захисту персональних даних, коло об’єктів регулювання яких є досить широким і багатограним, потребують постійного вивчення, перманентного аналізу, усвідомлення і, що не менш важливо, конкретизації елементів механізму практичного регулювання у підзаконних нормативних документах [2, с. 158].

Слід зазначити, що наразі в теорії інформаційного права правові проблеми, які стосуються забезпечення особистих немайнових прав фізичної особи розглядаються, переважно, саме через призму захисту персональних даних, під якими ряд авторів, зокрема Г.В. Виноградова, розуміє сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про фізичну особу [3, с. 115]. До основних даних про фізичну особу (власне, персональних даних) Г.В. Виноградова відносить: національність, освіту, сімейний стан, релігійність, стан здоров’я, а також адресу, дату і місце народження [3, с. 115].

В статті 1 Закону України “Про захист персональних даних” дається наступне визначення поняття персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [4]. Будучи аналогічним до визначення даного в Законі України “Про інформації”, воно не конкретизує, які саме відомості чи сукупність відомостей становлять персональні дані особи.

Сфера дії Закону України “Про захист персональних даних” розповсюджується на правові відносини, пов’язані із захистом і обробкою персональних даних. Стаття 1 вказаного Закону передбачає, що його дія спрямовується на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема на невтручання в особисте життя, у зв’язку з обробкою персональних даних. Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотечі чи призначені для внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів [4].

Враховуючи визначену сферу дії цього Закону, слід зробити висновок про те, що його дія не охоплює повною мірою всі відносини, які виникають або можуть виникнути в інформаційній сфері та зачіпають особисті немайнові інтереси фізичних осіб.

Стаття 270 ЦКУ визначає, що цим Кодексом та іншим законом можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи. Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, цим Кодексом та іншим законом, не є вичерпним [11].

Так, серед інших особистих немайнових прав фізичної особи, ЦКУ називає право на опіку і піклування (ст. 292); право на ім'я і зміну імені (ст.ст. 294, 295); право на особисте життя і його таємницю (ст. 301); право на таємницю кореспонденції (ст. 306) тощо. З огляду на правову природу вказаних особистих немайнових прав, інформація щодо них, на нашу думку, також є конфіденційною, а отже на них повинні поширюватися відповідні правові норми щодо їх захисту.

У зв'язку з викладеним, доцільним було б включити вищезазначені особисті немайнові права до ст. 11 Закону України “Про інформацію” щодо поширення на інформацію про них режиму конфіденційної.

Потребує правового врегулювання забезпечення особистих немайнових прав фізичних осіб в таких структурних елементах інформаційної сфери як комп'ютерні та телекомунікаційні мережі, мережі та канали передачі даних, інформаційні та телекомунікаційні технології, системи забезпечення інформаційної безпеки та системи масової інформації, що доцільно було б зробити шляхом прийняття відповідних змін і доповнень до спеціального законодавства, яке регулює відносини у зазначеній сфері.

Висновки.

Інформаційна сфера є складним та багатозначним явищем, його чисельні складові утворюють єдиний інформаційний простір, що, у свою чергу, формується державними органами, громадськими, політичними та соціальними організаціями, громадянами. Функціонування інформаційної сфери здійснюється, насамперед, на підставі відповідних правових, організаційних, науково-технічних, економічно-фінансових, методичних і гуманітарних засад, які визначені чинним законодавством України.

З огляду на масштаби розвитку інформаційної сфери, а також підвищення з кожним днем її місця і ролі у житті кожної людини, особливої актуальності набувають питання забезпечення особистих немайнових прав особи в цій сфері.

На сьогоднішній день в нашій державі створено значну правову базу, яка покликана забезпечувати захист особистих немайнових прав фізичної особи в інформаційній галузі. В першу чергу, це окремі положення Конституції України, ЦКУ, Закони України “Про інформацію”, “Про захист персональних даних” тощо.

В той же час, не можна визнати те, що правове регулювання зазначеного питання здійснюється у нашій державі повною мірою і на належному рівні. Це обумовлено різноманітними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. В першу чергу необхідне, на наш погляд, подальше більш глибоке вивчення на доктринальному рівні питань, пов'язаних із забезпеченням захисту особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері, із подальшим застосуванням кращих розробок науки у законодавстві України з цього питання.

Важливою складовою забезпечення особистих немайнових прав фізичної особи стало прийняття Закону України “Про захист персональних даних”. В той же час, з огляду на сферу застосування цього Закону, а також на багатогранність самої інформаційної сфери, не можна вважати, що його норми повною мірою забезпечують захист особистих немайнових прав фізичної особи в сфері інформації.

На нашу думку, з огляду на проблеми забезпечення особистих немайнових прав Закон України “Про захист персональних даних”^{*} потребує внесення до нього ряду змін і доповнень. В першу чергу, необхідно конкретизувати предмет відомостей та сукупності відомостей, які складають персональні дані особи.

Доцільним було б також внесення змін до ст. 11 Закону України “Про інформацію”, шляхом включення до поняття конфіденційної інформації не лише відомостей про національність фізичної особи, її освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров’я, адресу, дату і місце народження, а й деяких інших відомостей про неї, які є її особистими немайновими правами та про які йшлося вище.

Потребують окремого наукового вивчення питання, які стосуються механізмів та умов обмеження інформаційних прав і свобод людини у зв’язку зі здійсненням правоохоронної діяльності відповідними органами державної влади. Це дало б змогу не лише посилити рівень правового захисту інформаційних прав і свобод громадян, а й в цілому позитивно вплинуло б на реформування діяльності цих органів.

Реалізація вищевикладеного дозволила б, на нашу думку, значно покращити рівень правового забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері та створило б нові додаткові можливості для захисту та відновлення порушених прав.

Використана література

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М. : монографія / І.В. Арістова. – Х., Ун-т внутр. справ, 2000. – 368 с.
2. Брыжко В.М. Права человека и защита персональных данных / [А.А. Баранов., В.М. Брыжко, Ю.К. Базанов]. – К., Государственный комитет связи и информатизации Украины, 2000 г. – 280 с.
3. Виноградова Г.В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні : навч. посібник / Г.В. Виноградова. – К. : Видавництво “Юстініан”, 2006. – 176 с.
4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Кормич Б.А. Інформаційне право : підручник / Б.А. Кормич. – Х., БУРУН і К, 2011. – 334 с.
8. Костецька Т.А. Інформаційне право України : навч. посіб. / Т.А. Костецька. – К. : Нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 170 с.
9. Панталієнко Я.П. Адміністративно-правові відносини у інформаційній сфері : проблеми теорії та практики : монографія / Я.П. Панталієнко. – Херсон : Грінь Д.С., 2013. – 290 с.
10. Словник термінів інформаційного права ; упоряд. А.І. Марущак ; заг. ред. М.Я. Швеця. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

~~~~~ * * * ~~~~~

^{*} *Від редакції.* Стосовно застосування словосполучення “особисті немайнові права” в контексті проблем формування інформаційного суспільства та економічного аспекту захисту персональних даних автору можна рекомендувати ознайомитися з матеріалами статті “Захист персональних даних: реалії та практика сучасності” // Інформація і право. – 2013. – № 3(9). – С. 31-48.

УДК 342.9^{*}

ЦИМБАЛЮК О.В., магістрант юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
ОБ'ЄКТНОЇ СКЛАДОВОЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ**

Анотація. Про сутність об'єктної складової у інформаційній сфері та впливу на неї адміністративного права.

Ключові слова: адміністративне право, об'єктна складова інформаційного права.

Аннотация. О сущности объектной составляющей в информационной сфере и влияния на нее административного права.

Ключевые слова: административное право, объектная составляющая информационного права.

Summary. About essence of objective constituent in an informative sphere and influences on her of administrative law.

Keywords: administrative law, object component of information law.

Постановка проблеми. Для забезпечення розвитку інформаційного суспільства об'єктивно склалася потреба публічно-правового визначення і регулювання державою соціальних відносин пов'язаних з інформацією. Але при цьому виникли складності, проблеми, що зумовили необхідність проведення комплексних міжгалузевих досліджень, зокрема щодо визначення об'єктної складової права, безпосередньо пов'язаного з інформацією. У цьому сенсі для правознавства корисними є комплексні дослідження, що здійснюються у аспектах теорії права, політології, економіки, державного управління, у тому числі адміністративного права тощо.

Такі дослідження ґрунтуються також на сучасних галузевих теоретико-методологічних розробках, у тому числі конституційного, цивільного, кримінального, міжнародного права та ряду спеціальних галузей права. На це звертають увагу праці таких українських дослідників як: І. Арістова [1], К. Беляков [2], Л. Коваленко [12], Б. Кормич [18], Г. Красноступ [11], В. Цимбалюк [3-5], В. Шкарупа [10] та ін., див. [6-9]. У публікаціях, пов'язаних з проблематикою правовідносин в інформаційній сфері, висвітлюються певні аспекти розуміння об'єктної складової реалізації норм, правил поведінки різних суб'єктів інформаційної діяльності. Але, незважаючи на це, чимало теоретичних і практичних питань, насамперед тих, що стосуються систематизації законодавства в інформаційній сфері, розглядаються авторами фрагментарно і потребують узагальнення та вироблення єдиного концептуального підходу.

Метою статті є висвітлення впливу адміністративного права на об'єктну складову в інформаційній сфері.

Виклад основних положень дослідження. У публікаціях багатьох авторів прослідковується визначення об'єктних складових інформаційних правовідносин у такому

© Цимбалюк О.В., 2015

^{*} **Від редакції.** Згідно міжнародної класифікації публікацій по УДК індекс 342.9 визначає предметну область – “адміністративне право”.

Проте, індекс УДК має враховувати цільову спрямованість матеріалу статті в контексті вирішення відповідного завдання.

предметному взаємозв'язку як: інформація – інформатика – інформатизація – інформаційна діяльність – інформаційне середовище – інформаційний простір – інформаційна сфера суспільства – інформаційне суспільство. Щодо об'єктного прояву інформації, то визначаються її такі різновиди технологічного змісту: усна інформація, зорова інформація, паперова інформація, електронна інформація, комп'ютерна інформація тощо. Це є свідченням, що у правовій сфері, у міру виникнення і масового застосування нових здобутків науково-технічного прогресу, з часом, визначаються нові прояви об'єктної складової суспільних відносин. Так, окремі дослідники зазначають, що з розвитком процесів використання можливостей нового електронно-інформаційного середовища обмін даними усе більше перетворюється із засобу виникнення правовідносин на засіб їх існування. Такими об'єктами (благами) як у матеріальному, так і у віртуальному середовищі визначаються, як зазначено, зокрема, у [10, с. 45]:

- еквіваленти речей (гроші, цінні папери, зокрема права на них (право майнової власності);

- документи, що охороняються правовим режимом інформації з обмеженим доступом;

- роботи і послуги, де провідним чинником є інформація у статусі інтелекту^{**} (а отже є інтелектуальною власністю): виняткові права на результати інтелектуальної діяльності; інші немайнові блага (життя, свобода, здоров'я людини тощо, пов'язані з інформацією) .

Таку наукову позицію можна вважати досить обмеженою. Вона не може бути застосована до загального бачення об'єктної складової інформаційного права як комплексної галузі права, що за першоджерело має об'єктні складові адміністративного права.

Пропонується звернути увагу на визначення об'єктного складу інформаційного права запропонованого Г.М. Красноступ. Вона надає більш розширене тлумачення об'єктних ознак інформаційного права через застосування понять “неоднорідності” та “однорідності”. Так, на її думку, неоднорідність самого об'єкту інформаційного права призводить до неоднорідності суспільних відносин в інформаційній сфері, що, в свою чергу, викликає складнощі стосовно визначення предметності інформаційного права як галузі. Враховуючи наведене, на її думку, об'єктом інформаційного права – є сукупністю якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами. Таким чином вона доводить, що об'єктом інформаційного права є суспільні відносини пов'язані зі створенням, формуванням, зберіганням, обробкою, поширенням, використанням інформаційних продуктів, наданням інформаційних послуг, управлінням процесом формування й використання інформаційного продукту та надання інформаційних послуг, розвитком і застосуванням нових технологій роботи з інформацією та її передавання в системах і мережах комунікацій, посиленням безпеки в інформаційній сфері, а також з юридичною відповідальністю суб'єктів права у цих відносинах [11, с. 126].

У зазначеному контексті, для того, щоб якимось чином “вирватися” за межі класичного розуміння об'єкта права, свого часу, В.А. Копилов визначив об'єктну складову інформаційного права через категорію “об'єкти інформаційних відносин”. На його погляд об'єктами інформаційних відносин є явища, або предмети, що пов'язані з

**** Від редакції.** “Інформація” не може мати інтелект, яким наділені лише живі істоти (вона лише копія думки). В майбутньому, можливо, буде створений штучний інтелект. Але “інформація” завжди буде виконувати функцію “двигателя”, а не “двигуна”.

При цьому, поняття “інтелектуальна власність” (раніше, у XV – XIX ст., визначалась як “духовна власність”) – це юридична фікція, у якій “власність” розглядається в контексті розуміння “права на використання”, а не “права на монополію”.

суб’єктивним проявом стосунки. Автор пропонує вважати такими документовану інформацію, інформаційні продукти і послуги, виключні права, елементи інформаційної безпеки (інформаційні права і свободи особи, стан захищеності особи, захищеність інформації, інформаційні ресурси, інформаційні продукти тощо), інформаційні технології та засоби їх забезпечення (у тому числі програми для ЕОМ), інші об’єкти в інформаційній сфері [11, с. 131-132]^{***}.

У правовому аспекті розуміння сутності суспільних відносин як об’єктів права В.А. Копилов пропонує розглядати їх тільки у звуженому змісті, як правовідносини. У зв’язку з цим він вважає визначальним об’єктом правовідносин в інформаційній сфері її предмет – інформацію. При цьому він звертає увагу на те, що законодавець широко застосовує поняття “інформація” в нормативних правових актах: у категоріальних формулюваннях, а також у окремих визначеннях інших категорій. Зокрема, для прикладу, це: масова інформація; конфіденційна інформація; інформація про громадян; твори науки, літератури і мистецтва; офіційні документи; таємниця; реклама тощо. Серед об’єктивних складових інформаційного права автор розрізняє й організаційні форми надання інформації в законодавстві, поділяючи інформацію за її роллю в правовій системі; за доступом до неї тощо.

У розвиток положень В.А. Копилова Л.П. Коваленко, стверджує, що до основних елементів таких правовідносин належить поведінка (дія, бездіяльність) суб’єктів (при здійсненні ними інформаційних правовідносин, наприклад, придбання виключних прав, передавання майнових прав, купівля-продаж інформаційних об’єктів, тиражування та поширення інформаційних об’єктів та інші аналогічні дії) [12, с. 80]. Пропонується звернути увагу, що дослідниця вводить до розуміння об’єктного складу правовідносин поведінку суб’єктів, Вона доводить, що ця поведінка стосується не тільки обороту інформації, а й процесів, пов’язаних із забезпеченням цього обороту.

По суті, у такому підході до визначення об’єктних складових інформаційного права спостерігається вплив теорії адміністративного права: коли основним об’єктом галузі права є державне управління, а похідними від нього є державне управління у різних видах, напрямках, сферах суспільних відносин. До таких, для прикладу, відноситься і державне управління інформаційною сферою суспільства.

На думку окремих науковців дослідження об’єктивних даних свідчать про те, що реальна поведінка суб’єктів правовідносин не завжди відповідає змісту їх форми, тобто правовій нормі. Так, пояснюючи це явище, В.А. Кодавбович і В.А. Кучинський вважають, що найбільш вірно і теоретично обґрунтовано розглядати в якості форми правовідносини тільки суб’єктивні права та обов’язки його сторін, що чітко визначають рамки можливої і належної їх поведінки, що становить реальний зміст суспільних відносин [13, с. 50]. Таке твердження видається вірним, оскільки поведінка суб’єктів суспільних відносин є проявом волі конкретних індивідуумів, вільних в прийнятті рішень та у своїх вчинках. Це стосується і того, коли правовідносини можуть бути деліктними, протиправними в конкретних випадках, коли суб’єкти цих правовідносин не виконують своїх прав або обов’язків.

О.П. Копиленко в якості об’єкта правовідносини визнає також сутності матеріальних явищ: поряд з предметами матеріального світу, предметами споживання, предметами домашнього вжитку, також твори мистецтва тощо. На його погляд до нематеріальних відносяться – духовні цінності, морально-психологічний стан людини

^{***} Від редакції. У наведеному помилка нумерації і далі, у частині “Використана література”, джерело відсутнє.

тощо [14]. На аналогічній позиції наполягає і О.Ф. Скакун, але в іншій інтерпретації. Вона вважає, що до об'єкта правовідносин можна віднести не тільки предмети матеріального світу, але й послуги виробничого і невиробничого змісту. До предметів матеріального світу вона відносить також продукти духовної та інтелектуальної творчості, особисті немайнові блага [15].

За такою науковою концепцією теорії права М.М. Рассолов розуміє під об'єктом інформаційного права “матеріальні, духовні та інші соціальні блага, явища і процеси, стосовно чого суб'єкти інформаційного права вступають в інформаційно-правові відносини”, що є предметом їхніх інтересів, прав і обов'язків [16, с. 47]. Об'єктами права в інформаційних відносинах він перш за все називає різного роду інформацію, та похідні від неї: інформаційні ресурси, програми, бази даних, друковані твори, наприклад газет, книг, журналів, аудіо- та відеовізуальні матеріали, рекламні продукти, самі комп'ютери, інформаційні системи, засоби зв'язку та багато іншого. Саме ці об'єкти права, на його думку, часто потрапляють у поле зору інформаційних спорів, угод, договорів тощо. Цим дослідником вважається, що певні блага можуть бути об'єктами права не в усіх інформаційно-правових відносинах, і на них покладаються певні обмеження. Об'єктом інформаційного права М.М. Рассолов називає також певні дії, вчинки і поведінку суб'єктів права, а також утримання від окремих вчинків.

Під об'єктами інформаційних правовідносин О.А. Городов розуміє блага, що існують у формах інформації, документованої інформації та інформаційних систем, стосовно чого виникає і здійснюється діяльність учасників цих правовідносин. При цьому інформація є благом особливого роду, а документована інформація та інформаційні системи – благами матеріальними [17, с. 51-52]. Особливими можна визнати погляди автора відносно підстав, що дозволили йому включити до складу об'єктів інформаційних прав саму інформацію як благо, оскільки інші дослідники, зокрема В.А. Копилов і М.М. Рассолов, відносять інформацію до об'єктів інформаційних відносин.

Досить раціонально підійшов до проблеми визначення об'єктного складу інформаційного права Б.А. Кормич. Він визначив в якості об'єкта інформаційних правовідносин документовану або публічно оголошену інформацію про події та явища у сфері політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах [18, с. 56]. По суті це дещо трансформована моністична парадигма розуміння об'єкта права.

Окремі дослідники зводять об'єктивізацію інформації до матеріального її носія. Так, на думку О.А. Городова, “інформація завжди знаходиться у зв'язку з конкретним матеріальним носієм, у тому числі з фізичним полем, і може існувати поза ним тільки в абстракції. З одного боку вказана обставина виключає інформацію з числа об'єктів регулятивних правовідносин, з іншого – її прояв може розглядатися як об'єкт охоронних правовідносин” [17, с. 52].

Таким чином, на сьогодні в доктрині права існує низка теорій, парадигм, концепцій, думок щодо поняття, видів, а також розуміння складу об'єктів інформаційних правовідносин. Кожен з авторів звертає увагу на одну чи декілька найсуттєвіших на його погляд складових цього питання, тому про консенсус (узгоджену єдності підходу) вести мову поки що не має підстав. Значні розбіжності в поглядах можна, на нашу думку, пояснити світоглядом, науковою спеціалізацією того чи іншого автора, його різною теоретичною чи практичною підготовкою, оскільки, наприклад, погляди представників теорії публічного права і права приватного на те саме питання

можуть суттєво відрізняються. Між тим, усі зазначені вище теоретичні розробки є важливим підґрунтям для подальших досліджень розуміння об’єктної складової права. Серед іншого загальнотеоретичні роботи допомагають у з’ясуванні галузевих питань у сфері інформаційних відносин, зокрема щодо розуміння сутності їх як об’єктів чи предметів наукового дослідження.

У роботі щодо сфери інформаційного права [19, с. 59] також є пропозиції щодо виділення з провідного об’єкта також ієрархії родових, видових і безпосередніх об’єктів, за предметними ознаками цього права, а саме: об’єктом визначаються суспільні інформаційні відносини, провідним загальним предметом їх є – інформація, безпосередніми об’єктами є – конкретні види та форми інформації щодо конкретних інформаційних відносин, інформаційної діяльності тощо.

Окремими дослідниками у складі теорії об’єктних складових інформаційного права пропонується наукова дискусія щодо пошуку критеріїв розмежування сутнісних ознак інформації та даних як предметних складових права. Зокрема, у телекомунікаційно-правовому аспекті пропонується інформацію розглядати у гносеологічному аспекті – як відомості про дійсність на основі мислення і висновків людей або вирішення задач засобами, що наділені “інтелектуальними” можливостями, а в онтологічному – кількісне значення міри пропускнуї здатності каналу зв’язку (визначеності й упорядкованості (інтенсивності) потоку повідомлення в мережах передачі даних, що зветься “трафік”) та упорядкування повідомлень (організація процесу кодування/декодування і передачі/прийому інформації). Інформація в даному аспекті розглядається як упорядкована субстанція, що може бути описана кількісними показниками якості, математично. При цьому під системою упорядкування розуміється система з об’єктивно заданим алгоритмом, що може бути розпізнаний [20, с. 32].

Окремі дослідники-правознавці намагаються концентрувати увагу на філософсько-правовій сутності інформації як визначального об’єкта, що породжує відповідні похідні від нього інші об’єктивні явища у правовідносинах. При цьому атрибутивно посилаються на методологічні підходи, що інформація є фундаментальною сутністю (об’єктом) природи, поряд з речами та енергією. При цьому також застосовується розширене визначення об’єктної сутності інформації: що вона є мірою зміни в часі і просторі структурної розмаїтості природних і штучних систем. У своїх філософського спрямованих роздумах правознавці посилаються на наукові погляди В.М. Глушкова, що інформація в найширшому її розумінні є мірою неоднорідності розподілу матерії та енергії в просторі і часі, міра змін, що супроводжують усі процеси, що проходять у світі [21].

Із зазначених визначень впливає така правознавча ознака інформації як динамічність її сутності прояву в суспільних відносинах за правовим режимом. Вона об’єктивно передбачає наявність діяльності суб’єктів щодо надання контентів (розумінь) відомостям, повідомленням, вістям, сигналам та іншим проявам даних, що є першоосною їх сутності. Так, легальне (законодавче) визначення інформації (у ст. 1 Закону України “Про інформацію”) адміністративно закріплює її лише статичний атрибут, а отже і вимір. Зрозуміло, що інформація як об’єкт (чи предмет) права (правовідносин, прав) для управління соціальними системами за своєю суттю має мати ознаки статичності, фіксації у просторі і часі та колу осіб.

Проте при цьому простежується семантичне протиріччя, що може спричинити проблеми для практики правозастосування: коли інформація втрачає свої актуальні властивості, перетворюється знову у дані (набуває ознак шуму), перестає бути благом, задовольняти потреби, інтереси осіб, суспільства, держави. Тобто, вона перетворюється

у непотріб, що підлягає знищенню, для забуття. За таких обставин виникає інший аспект розуміння інформації як об'єкта правовідносин: у правовому статусі непотребу. Це, серед іншого, має відношення до задокументованої інформації.

Якщо інформація була задокументована, то спостерігається її об'єктний зв'язок у правовідносинах з її носієм: речовим проявом до чого вона “прикріплена”. У такому разі окремими дослідниками акцентується увага на тому, що інформація набуває ознак в категорії з умовною назвою “документована інформація”: зафіксована в речовій формі, матеріалізації за певними ознаками її ототожнення (документ із реквізитами, що дозволяють ідентифікувати дані, відомості, повідомлення, сигнали тощо).

Як свідчать дослідження, більшість науковців вважають, що усвідомлення інформації як системного об'єкта (предмета) сфери правовідносин має фундаментальне значення не тільки для інформаційного права. З одного аспекту категорія “інформація” є визначальною для назви галузі права: інформаційного права. З другого аспекту – інформація виступає у ролі системоутворюючого чинника сфери правовідносин – інформаційних правовідносин. З третього аспекту – інформація є означним фактором для об'єктів (предметів) інформаційних прав, наприклад, інформаційних ресурсів, інформаційних технологій, інформаційних продуктів, інформаційної безпеки тощо.

По суті можна стверджувати, що більшість дослідників інформаційного права притримуються плюралістичної парадигми до визначення об'єктів права. Стосовно основної ідеї цієї парадигми Є.Е. Чуковская розлого обґрунтовує, що у суспільних відносинах предметом їх можуть бути кілька об'єктів права і прав [22].

В якості методологічної основи для подальших теоретичних викладок дослідження визначеності розуміння об'єктних складових інформаційного права (об'єкта права, об'єкта правових відносин, об'єкта прав в інформаційній сфері), як інституції загальної теорії правовідносин, нами поділяється і обрано для практичного і наукового розуміння у подальшому плюралістичний підхід.

Дотримуючись такого ж підходу, Д.В. Огородов пропонує вважати об'єктом правових відносин в інформаційній сфері або певну інформацію, або безпосередньо пов'язаний з інформацією результат поведінки учасника правовідносин (наприклад, надання, одержання, нерозголошення інформації тощо). Правовідносини в інформаційній сфері він пропонує визначати як врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають з приводу інформації або юридично значимих результатів дій чи без дій (бездіяльності) щодо інформації (утримання від передавання, отримання, нерозголошення її тощо) [23].

За таким же підходом, на думку Д.А. Ловцова, об'єкти інформаційних правовідносин дозволяють виділити їх в окремий рід [24]. До таких об'єктів він відносить також ознаки інформаційно-правового режиму і пов'язану з ним інформаційну діяльність, діяльність в інформаційній сфері. Далі Д.А. Ловцов наводить класифікацію інформаційних правовідносин, що складається з чотирьох підкласів, у сфері: засобів гарантування інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави; засоби масової інформації (ЗМІ); засобів автоматизації та електронно-обчислювальної техніки; засобів телематики. Навіть при поверхневому аналізі видно, що ця класифікація, віддаючи деяку данину питанням інформаційної інфраструктури, не охоплює цілі пласти реальних правовідносин в інформаційній сфері, наприклад: правовідносини, що пов'язані із створенням, поширенням (передачею), зберіганням та знищенням інформації.

Це наводить на думку про потребу науки формування для практики спеціального, комплексного, міжгалузевого інституційного напрямку досліджень, спрямованих на синхронізацію та стандартизацію об’єктної складової суспільних відносин щодо інформації як системи (підсистеми) в системі правознавства.

Висновки.

На формування об’єктної складової науки інформаційного права має великий вплив теорія об’єктів науки адміністративного права.

Основним, галузевим об’єктом інформаційного права є суспільні відносини, що виникають, здійснюються та припиняються у ході діяльності пов’язаної з таким предметом як інформація^{****}, що має ознак ресурсу (поряд з речами та енергією, що знаходять відображення у даних про них) у забезпеченні взаємопов’язаних потреб, інтересів, благ людини, громадянина, соціальних спільнот, суспільства, держави, міжнародного співтовариства при здійсненні між ними комунікації через різноманітні технології.

Напрацювання в межах науки інформаційного права її теорії об’єктного складу має велике значення для розвитку не тільки адміністративного права, але й інших галузей права, що має у перспективі позитивно впливати на різні сфери, напрямки, галузі, сектори державного управління.

Використана література

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика : організаційно-правові аспекти : монографія ; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків : Вид. УВС, 2000. – 368 с.
2. Беляков К.І. Інформатизація в Україні : проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія. – К. : КВІЦ, 2008. – 576 с.
3. Цимбалюк В.С. Інформація як об’єкт правовідносин та предмет наукового пізнання у правознавстві // Бюлетень Мін’юсту України. – 2007. – № 10. – С. 62-69.
4. Цимбалюк В.С. Інформація як об’єкт культурного усвідомлення та пізнання в суспільних відносинах // Правова інформатика. – 2004. – № 2. – С. 22-27.
5. Цимбалюк В.С. Інформатика як об’єкт правовідносин // Інформація і право. – 2012. – № 1(4) – С. 108-112.
6. Цимбалюк О.В. Визначення інформації як об’єкта права у законодавстві України. // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 56-61.
7. Цимбалюк О.В. Уніфіковане визначення інформації – початок шляху консолідації законодавства // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 6(9). – С. 162-167.
8. Цимбалюк О.В. Уніфікація визначення змісту інформації як об’єкта права у законодавстві України // Правова інформатика. – 2012. – № 33. – С. 60-67.

^{****} **Від. редакції.** 1. Об’єктом інформаційного права є процеси та явища в інформаційній сфері, а не суспільні (тобто, інформаційні) відносини. Інформаційні правовідносини є предметом інформаційного права, що відображають принципи взаємостосунків і сформульовані на їх основі правові норми поведінки суб’єктів в інформаційній сфері.

Поняття “інформація” не має однозначного та універсального визначення. Коли немає визначення, то немає й предмету.

2. Представлені в частині “Висновки” формулювання визначаються, на превеликий жаль, характером декларативних тверджень та не надають конкретної відповіді на питання “впливу адміністративного права на об’єктну складову в інформаційній сфері” (тобто, впливу відповідних методів та засобів правового упорядкуванні відносин), як це передбачено та сформульовано у частині “*Мета статті*”.

9. Цимбалюк О.В. Право на інформацію та право від інформації : інституційний взаємозв'язок у законодавстві окремих країн Європейського Союзу // Інформація і право. – 2014. – № 3(14). – С. 84-91.
10. Шкарупа В., Цимбалюк В. Застосування положень права щодо формування основ теорії інформаційного права // Правова інформатика. – 2006. – № 3(11). – С. 44-51.
11. Красноступ Г.М. Проблема визначення об'єкта та предмета інформаційного права // Право України. – 2007. – № 5. – С. 125-128.
12. Коваленко Л.П. Об'єкт інформаційних правовідносин // Право і безпека. – 2012. – № 5. – С. 78-83.
13. Кодавбович В.А., Кучинский В.А. Содержание правоотношений : права и обязанности или поведение сторон? // Юридический журнал. – 2007. – № 2. – С. 47-51.
14. Копиленко О.П. Правознавство / О.П. Копиленко, Л.І. Мозговий. – К. : Професіонал ВД, 2007. – 400 с.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. – Режим доступа : <http://politics.ellib.org.ua/pages-1683.html>
16. Рассолов М.М. Информационное право / М.М. Рассолов. – М., 1999. – 312 с.
17. Городов О.А. Основы информационного права России / О.А. Городов. – С-Пб., 2003. – 289 с.
18. Кормич Б.А. Информационное право / Б.А. Кормич. – Х. : БУРУН и К., 2011. – 334 с.
19. Основи інформаційного права України : навч. посіб. ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – К. : Знання, 2004. – 274 с.
20. Брижко В.М. До питання застосування у правотворчості понять “інформація” та “дані” // Правова інформатика. – 2005. – № 4(8). – С. 31-37.
21. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики / В.М. Глушков. – М., 1982. – 552 с.
22. Чуковская Е.Э. Аудиовизуальный бизнес. Договорное регулирование. – М. : Рос. Консульт, 1999. – 336 с.
23. Огородов Д.В. Правовые отношения в информационной сфере : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 – административное право ; финансовое право ; информационное право / Д.В. Огородов. – М., 2002. – 25 с.
24. Ловцов Д.А. Информационные правоотношения : особенности и продуктивная классификация // Информационное право. – 2009. – № 1. – С. 3-6.

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а ц і й н і р е с у р с и з і н ш и х с п е ц і а л ь н о с т е й ю р и д и ч н и х н а у к

УДК 343.2+340.13+007.51+165.12

РАДУТНИЙ О.Е., кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого,
член ВГО “Асоціація кримінального права”

ГОЛОГРАФІЧНИЙ ЗАХИСНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ОКРЕМІ ЕЛЕМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН ТА МАЮТЬ СХОЖІ ФОРМИ ДІЯННЯ

Анотація. В роботі розглянуто співвідношення складів злочинів, відповідальність за які передбачена ст. ст. 199, 216 КК України, що мають окремі спільні ознаки, зокрема, предмет (голографічний захисний елемент) та схожі форми діяння (незаконне виготовлення, виготовлення підроблених, підроблення, використання, збут), запропоновано зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: предмет злочину, голографічний захисний елемент, злочин в сфері інформаційних відносин, голограма, нормативне забезпечення, кримінально-правова охорона.

Аннотация. В работе рассмотрены вопросы соотношения и отграничения составов преступлений, предусмотренных ст. ст. 199, 216 УК Украины, имеющих отдельные схожие элементы и признаки, в т.ч. предмет (голографический защитный элемент) и формы деяния (незаконное изготовление, изготовление поддельных, подделка, использование, сбыт), предложены изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: предмет преступления, голографический защитный элемент, преступление в сфере информационных отношений, голограмма, нормативное обеспечение, уголовно-правовая охрана.

Summary. The article discusses the issues of delimitation of offenses which are punishable under Articles 199, 216 of the Criminal Code, on the basis of their subject - holographic protective elements, proposes changes to the existing legislation.

Keywords: subject of a crime, holographic security (protective) element, the crime in the sphere of economic activity, a hologram, regulatory support, criminal and legal protection.

Постановка проблеми. Питання про предмет злочину, його значення, властивості і ознаки продовжує залишатися актуальним для науки кримінального права. Серед універсально-космополітичних деліктів загально небезпечного міжнародного характеру, що є характерним для інформаційного етапу розвитку суспільства, продовжують залишатися злочини, відповідальність за які передбачена ст. ст. 199, 216 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Вони мають окремі спільні ознаки, а саме, збігаються за описом одного з різновидів предметів злочину (голографічний захисний елемент) та окремими ознаками об’єктивної сторони (незаконне виготовлення, виготовлення підроблених, підроблення, використання, збут) тощо.

Аналіз останніх досліджень. Питанню кримінально-правового захисту суб’єктів і предметів інформаційних відносин, а так само соціально значущого зв’язку між ними, було приділено належну увагу у працях Д.С. Азарова, П.П. Андрушка, Л.В. Багрія-Шахматова,

П.С. Берзіна, В.І. Борисова, В.М. Бутузова, В.Б. Вехова, А.Г. Волеводзі, В.Д. Гавловського, Л.М. Герасіної, В.А. Голубєва, О.П. Горпинюка, В.К. Грищука, В.Д. Гулкевича, М.В. Гуцалюка, Ю.І. Дем’яненко, С.В. Дрьомова, Д.А. Калмикова, М.В. Карчевського, О.М. Костенка, В.В. Крилова, О.В. Красненкова, Є.В. Лащука, С.Я. Лихової, В.О. Меркулової, Т.В. Михайліної, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.С. Нерсесян, Ю.Ю. Орлова, С.О. Орлова, М.І. Панова, М.В. Плугатир, М.В. Рудика, Н.А. Савінової, К.С. Скоромнікова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, С.О. Харламової, В.Б. Харченко, А.В. Черних та інших відомих науковців. Втім, окремі аспекти ще потребують свого дослідження.

Метою статті є дослідження співвідношення складів злочинів, які посягають на певні аспекти інформаційних відносин та мають окремі спільні ознаки, зокрема, однаковий предмет злочину (голографічний захисний елемент) та схожі форми діяння (незаконне виготовлення, виготовлення підроблених, підроблення, використання, збут), відповідальність за які передбачена ст. ст. 199, 216 КК України.

Виклад основного матеріалу. Така обов’язкова ознака злочину, як протиправність (що передбачене у законі про кримінальну відповідальність), вимагає, з одного боку, з’ясування того, що саме перебуває під заборонаю під загрозою кримінально-правового покарання, а з іншого – яка поведінка може межувати зі злочинною, але не тягне за собою найбільш суворого покарання з боку держави і суспільства.

Тож спробуємо проаналізувати, які саме речі або явища об’єктивного світу (інформація, енергія тощо), з певними властивостями яких кримінальний закон пов’язує наявність в діянні особи ознак складу конкретного злочину [3, с. 10], визнані окремими різновидами предмету злочинів, відповідальність за які передбачена ст. ст. 199, 216 КК України, та які конкретні акти свідомої поведінки суб’єкта вказаних злочинів утворюють їх об’єктивну сторону.

Предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 199 КК України, є незаконно виготовлені, одержані чи підроблені марки акцизного податку, голографічні захисні елементи, підроблена національна валюта України у вигляді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери чи білети державної лотереї. Основне призначення норми, яка закріплена у вказаній статті на підставі зобов’язань України згідно до Міжнародної конвенції від 20 квітня 1929 р. щодо боротьби з підробкою грошових знаків (ратифікована 3 травня 1931 р., вимоги є обов’язковими на підставі Закону України від 12.09.91 р. № 1543-ХІІ “Про правонаступництво України”), – боротьба з фальшуванням, що здатне завдати шкоди суспільним відносинам в сфері кредитно-грошової системи (внутрішній та міжнародний аспект) як об’єкту кримінально-правової охорони.

Предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 216 КК України, є незаконно виготовлені, одержані чи підроблені контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних чи голографічні захисні елементи.

Той факт, що для ст. 216 КК України предметом злочину виступають саме голографічні захисні елементи, а не контрольні марки для маркування голографічних захисних елементів, підтверджується положеннями чинного законодавства України, до яких відсилає згадана бланкетна норма. Так, приписами Закону України “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних” від 23.03.00 р. № 1587-ІІІ, постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження положень з питань розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних” від

13.10.00 р. № 1555 визначено, що маркуванню контрольними марками підлягають примірники аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних, а не голографічні захисні елементи, які, у свою чергу, також призначені для тієї ж самої мети – маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження їх справжності, авторства тощо (див.: спільний наказ Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва, Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ “Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виробництва, впровадження, сертифікаційних випробувань, ввезення, вивезення голографічних захисних елементів” від 28.12.00 р. № 85/65).

Таким чином, предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 216 КК України, є незаконно виготовлені, одержані чи підроблені контрольні марки для маркування чи голографічні захисні елементи.

Отже, голографічні захисні елементи є одночасно предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 199 КК України, і предметом злочину, що передбачений ст. 216 КК України.

Чинний закон про кримінальну відповідальність передбачає можливість співпадіння за ознакою предмета злочину для окремих самостійних складів. Так, для ст. ст. 111, 114, 328 КК України ним виступають відомості, що становлять державну таємницю, для ст. ст. 231, 232 КК України – комерційна або банківська таємниця тощо. Таке положення є прийнятним, якщо відсутнє співпадіння за іншими ознаками складу злочину, зокрема, за об’єктом, об’єктивною стороною, суб’єктом і суб’єктивною стороною.

Не викликає сумніву той факт, що об’єкт, суб’єкт і суб’єктивна сторона злочинів (за ознакою форми вини), передбачених ст. ст. 199, 216 КК України, є однаковими, що унеможлиблює провести відмежування за ними. Крім того, як щойно було зазначено, поряд з різними предметами злочину (для ст. 199 КК України – це незаконно виготовлені, одержані чи підроблені марки акцизного податку, підроблена національна валюта України у виді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери чи білети державної лотереї, для ст. 216 КК України – контрольні марки для маркування) вони мають і однаковий предмет – голографічний захисний елемент.

З цього випливає необхідність розмежування складів злочинів, передбачених ст. ст. 199, 216 КК України, та встановлення співвідношення між ними в тому випадку, коли предметом є голографічний захисний елемент.

Об’єктивна сторона злочину, відповідальність за який передбачена ст. 199 КК України, передбачає наступні форми злочинних діянь – виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут. Для всіх форм вказаних злочинних діянь, крім збуту, обов’язковою є мета – використання при продажу товарів, збуту. За відсутність такої мети виключається кримінальна відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну будь-якого з предметів, передбачених ст. 199 КК України, в тому числі і голографічних захисних елементів.

Об’єктивна сторона злочину, відповідальність за який передбачена ст. 216 КК України, описана в законі про кримінальну відповідальність як незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут. Відповідальність не залежить від наявності чи відсутності мети.

Таким чином, можливо зробити наступні попередні висновки:

1) за одні і ті ж самі дії (збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених голографічних захисних елементів) передбачено відповідальність у двох окремих статтях КК України, які, згідно до позиції законодавця, не співпадають за рівнем суспільної небезпеки, формальним виразом якої є вид і розмір покарання (у ч. 1 ст. 199 КК України передбачено більш суворе покарання (позбавлення волі на строк від трьох до семи років), ніж у ч. 1 ст. 216 КК України (штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), що є прямим порушенням приписів ст. 61 Конституції України, ч. 3 ст. 2 КК України тощо;

2) на думку законодавця, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів або збуту голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України) є більш суспільно небезпечними, ніж їх незаконне підроблення або використання (ст. 216 КК України);

3) фактичне співпадіння форм “виготовлення підроблених” (ст. 199 КК України) і “незаконне виготовлення, підроблення” (ст. 216 КК України) за своїм змістом може викликати складнощі під час кваліфікації, що зашкодить завданням кримінального та кримінально-процесуального правозастосування і збільшить корупційну складову цих процесів на практиці;

4) така форма злочинного діяння, як “виготовлення”, є однаковою для об'єктивної сторони розглядуваних злочинів, проте, за наявності спеціальної мети (“...з метою використання при продажу товарів, збуту...”) відповідальність настає за ст. 199 КК України, в інших випадках – за ст. 216 КК України, що вказує на співвідношення між ними як загальною і спеціальною нормою.

Такі висновки, в свою чергу, породжують низку питань, серед яких, зокрема, можуть бути наступні: 1) чому за незаконне виготовлення голографічних захисних елементів (або за виготовлення підроблених голографічних захисних елементів) без мети їх використання при продажу товарів або збуту передбачено кримінальну відповідальність (ст. 216 КК України), а за виготовлення підроблених марок акцизного податку, підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї без мети використання при продажу товарів або збуту її не передбачено? 2) чи є голографічні захисні елементи більш значущими для суспільних відносин в сфері господарювання та інформаційних відносин, ніж марки акцизного податку, національна валюта України у виді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери або білети державної лотереї?

Можливо, відповідь полягає у специфіці предмету розглядуваного злочину – *голографічному захисному елементі*, який згідно до положень вищенаведеного спільного наказу Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва, Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ від 28.12.00 р. № 85/65 є голографічним елементом (у т. ч. проміжним продуктом), що виготовлений з використанням технологій (спеціальних даних та спеціальних складових), які ускладнюють можливість його несанкціонованого відтворення, та призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження їх справжності, авторства тощо.

Отже, його основне призначення полягає у маркуванні, він виготовлений за допомогою унікальної сучасної технології – голографії. Голографією (від грец. *ὅλος* – *holos* – “повний” + *γραφή* – *graphe* – “запис”) є набір технологій для точного запису, відтворення і переформатування хвильових полів, спосіб одержання об'ємних

зображень предметів на фотопластинці (голограми) за допомогою когерентного випромінювання лазера [1]. Голограма фіксує не саме зображення предмета, а структуру відбитої від нього світлової хвилі (її амплітуду та фазу). Для отримання голограми необхідно, щоб на фотографічну пластинку одночасно потрапили два когерентних світлових пучки: предметний, відбитий від об'єкта, та опорний, що приходить безпосередньо від лазера. Світло обох пучків інтерферує, створюючи на пластинці чергування дуже вузьких темних і світлих смуг – інтерференційну картину.

Тримірність зображення таких об'єктів дивовижно реальна. Можливо обійти голографічну картинку та побачити її під різними кутами, нібито це реальний об'єкт. Однак при спробі доторкнутися до неї рука торкнеться площини або просто пройде крізь повітря.

У голограми є одна надзвичайна властивість. Якщо від голографічної плівки відрізати маленький шматок та освітити його лазером, зображення все одно залишиться цілим. На відміну від звичайних фотографій, кожна невелика частка голографічної плівки містить всю інформацію про ціле. Крім того, на голографічній пластині можливо послідовно записати декілька зображень тільки завдяки зміні кута, під яким лазер освітлює цю пластину. З кількістю інформації, яку можливо зафіксувати голограмою, важко порівняти жоден з існуючих засобів збереження інформації.

Якщо це була не просто помилка законодавця, коли Законом України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальшування марок акцизного збору” від 18.09.12 р. № 5283-VI було розширено перелік предметів злочину, передбаченого ст. 199 КК України, за рахунок додання до нього голографічних захисних елементів (тоді така помилка підлягає виправленню шляхом внесення змін або до ст. 199, або до ст. 216 КК України, де голографічні захисні елементи вже були передбачені раніше), то, напевно, представники народу були вражені тезою Девіда Бома (був учнем Альберта Ейнштейна і писав свою кандидатську дисертацію під керівництвом Роберта Оппенгеймера), що Всесвіт подібний до гігантської голограми [2]. Або тим, що згідно до теореми Белла не існує ізольованих систем, кожна частка Всесвіту знаходиться у миттєвому зв'язку зі всіма іншими частками. Вся система, навіть якщо її частки розділені між собою величезними відстанями і між ними відсутні сигнали, поля, механічні сили, енергія тощо, функціонує як Єдина система. При цьому миттєвому зв'язку витрат енергії навіть не вимагається.

Можливо, що послідовно долаючи фрагментарний спосіб мислення, який розглядає тільки уламки та фрагменти і не бачить належні частки в їх зв'язку з цілим, що призводить до загальної тенденції “розламування буття” [4, с. 155], законодавець вийшов на новий для себе еволюційний рівень, усвідомлюючи, що якщо наш Всесвіт подібний до гігантської голограми, то це означає, що світ, в якому ми живемо, в дійсності може являти собою тонку та складну ілюзію на кшталт голографічного зображення [5, с. 48-50]. Під нею знаходиться більш глибокий порядок буття – поза межний та початковий рівень реальності, – з якого народжуються всі об'єкти, в тому числі видимість нашого фізичного світу аналогічно тому, як з шматочка голографічної плівки народжується голограма.

Але, повертаючись до цільового призначення голографічного захисного елементу як предмета злочинів, передбачених ст. ст. 199, 216 КК України, слід визнати, що воно обмежується тільки маркуванням. Але для маркування також слугують і використовуються марки акцизного податку та контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Так, згідно до положень п. 14.1.107 ПК України марка акцизного податку – це спеціальний знак для маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, віднесений до документів суворого обліку, який підтверджує сплату акцизного податку, легальність ввезення та реалізації на території України цих виробів.

Відповідно до Закону України “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних” від 23.03.00 р. № 1587-III контрольна марка – це спеціальний знак, що засвідчує дотримання авторських і (або) суміжних прав і надає право на розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних. Контрольна марка є самоклеїним знаком одноразового використання, зовнішній бік якого має спеціальний голографічний захист.

Отже, голографічна складова притаманна не тільки голографічному захисному елементові, а може бути використана в контрольній марці або у іншому знаку маркування.

Висновки.

Наведене вказує на те, що голографічні захисні елементи не є більш значущими для суспільних відносин ні в сфері господарювання, ні в сфері інформаційної взаємодії, ніж марки акцизного податку, національна валюта України у виді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери або білети державної лотереї. Тому, передбачена законодавством кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення голографічних захисних елементів (або за виготовлення підроблених голографічних захисних елементів) без мети їх використання при продажу товарів або збуту, не є обґрунтованою.

Так само не є соціально обумовленою кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, підроблення, використання незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних чи голографічних захисних елементів без мети їх використання при продажу товарів або без мети збуту (ст. 216 КК України), наприклад, для демонстрації творчих здібностей тощо.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на вищенаведене та висловлені попередні пропозиції слід внести відповідні зміни до ст. ст. 199, 216 КК України та продовжити наукові пошуки у напрямку їх подальшого вдосконалення.

Використана література

1. Голографія. – (“Вікіпедія”). – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/голографія>
2. Дэвид Бом. – (“Вікіпедія”). – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Бом_Дэвид
3. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2002. – 21 с.
4. Тихоплав В.Ю. Новая Физика Веры / В.Ю. Тихоплав, Т.С. Тихоплав. – С-Пб. : Крылов, 2007. – 360 с.
5. Фактор Д. Развёртывающееся значение. Три дня диалогов с Дэвидом Бомом / Д. Фактор ; [пер. с англ. М. Немцова]. – М., 1992. – 200 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 346.34

ВІХРОВ С.А., кандидат юридичних наук. Навчально-науковий інститут історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського
Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗІ СТВОРЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ

Анотація. Обґрунтовується належність недержавних пенсійних фондів до суб'єктів господарювання. Відносини, що складаються при створенні і припиненні діяльності недержавних пенсійних фондів, характеризуються як організаційно-господарські та майново-господарські зобов'язання. Аналізується зміст цих зобов'язань (права та обов'язки сторін), підстави і порядок їх виникнення та реалізації.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, суб'єкт господарювання, суб'єкт організаційно-господарських повноважень, організаційно-господарське зобов'язання, майново-господарське зобов'язання.

Аннотация. Обосновывается принадлежность негосударственных пенсионных фондов к субъектам хозяйствования. Отношения, складывающиеся при создании и прекращении деятельности негосударственных пенсионных фондов, характеризуются как организационно-хозяйственные и имущественно-хозяйственные обязательства. Анализируется содержание этих обязательств (права и обязанности сторон), основания и порядок их возникновения и реализации.

Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, субъект хозяйствования, субъект организационно-хозяйственных полномочий, организационно-хозяйственное обязательство, имущественно-хозяйственное обязательство.

Summary. Belonging of non-state pension fund is grounded to the subjects of menage. Relations which are established at creation and stopping of activity of non-state pension fund are characterized as organizational and economical as well as property and economical obligations. Content of these obligations (right and duties sides), foundation and order of their origin and realization is analysed.

Keywords: non-state pension fund, subject of menage, subject of organizational and economical powers, organizational and economical obligation, property and economical obligation.

Постановка проблеми. Введення в Україні недержавного пенсійного забезпечення передбачено Указом Президента “Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні” від 13.04.98 р. Згодом з прийняттям законів України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.03 р. та “Про недержавне пенсійне забезпечення” (далі – Закон про НПЗ) воно розпочало активно впроваджуватися в якості 3-го рівня системи пенсійного забезпечення. Створювані в ході його впровадження недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) виконують функцію накопичення пенсійних внесків з наступним здійсненням пенсійних виплат учасникам цих фондів. Оскільки період накопичення до здійснення виплат є досить великим, НПФ використовують накопичені активи в якості інвестицій з метою отримання доходу на користь учасників фонду, виступаючи таким чином як інституційні інвестори.

Зазначене знайшло офіційне визнання у ст. 2 Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок” від 23.02.06 р. Нині за офіційними даними в Україні провадять діяльність 74 НПФ, а загальна сума їх активів на початок 2014 року складала 2,13 млрд. грн. [1].

Потреба в подальшому розвитку недержавного пенсійного забезпечення, використанні його інвестиційного потенціалу за прикладом розвинених держав світу зумовлює актуальність дослідження правових аспектів організації та здійснення діяльності НПФ, висуває його в ряд важливих наукових і практичних завдань.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років свідчить, що різні аспекти функціонування НПФ розглядаються в економічній [2 – 4] та юридичній [5 – 7] науках. У той же час питання господарських зобов'язань, в які вступають НПФ, за окремими винятками [8; 9] не знайшли адекватного відображення в теорії і практично залишаються поза увагою дослідників.

Метою статті є аналіз та визначення господарських зобов'язань за участю недержавних пенсійних фондів, що складаються при створенні і припиненні цих фондів як учасників господарських відносин.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Закону про НПЗ визначає НПФ як юридичну особу, створену відповідно до названого Закону, що має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників НПФ з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати таким учасникам у визначеному цим Законом порядку.

Стосовно наявності у НПФ господарської правосуб'єктності та належності їх до категорії суб'єктів господарювання в юридичній науці існують протилежні точки зору. Так, Ю.В. Вітка на підставі ретельного аналізу наведеної вище ст. 1 Закону про НПЗ приходить до висновку про належність НПФ до суб'єктів господарювання, характеризуючи їх як суб'єктів некомерційної господарської діяльності [10]. Така позиція знайшла подальшу підтримку і розвиток у теорії [8; 9; 11, с. 132-133]. Проте О.М. Вінник навпаки, не вважає НПФ суб'єктами господарювання [12, с. 26].

Дійсно, на перший погляд може викликати сумнів належність вказаних фондів до господарських організацій (суб'єктів господарювання), виходячи з їхнього соціального цільового призначення – здійснення додаткових пенсійних виплат учасникам фонду. Проте не можна випускати з поля зору, що основну свою діяльність НПФ зосереджують не тільки у соціальній сфері. Вони забезпечують накопичення пенсійних внесків, формують пенсійні активи з подальшим управлінням ними, здійснюють господарські операції з цими активами, розміщуючи (інвестуючи) їх згідно із Законом про НПЗ та отримуючи дохід на користь учасників фонду як результат такого інвестування. Враховуючи це, НПФ, щонайменше в частині здійснення ними інвестиційної, господарської за своєю природою, діяльності, слід вважати учасниками господарських відносин – суб'єктами господарювання. Адже саме інвестиційна діяльність НПФ є визначальною для них в господарсько-правовому (економіко-правовому) аспекті, що розглядається.

Як суб'єкти господарювання, НПФ відповідно до норм глави 19 та інших Господарського кодексу України (далі – ГК України) вступають у господарські відносини із суб'єктами господарювання й іншими учасниками цих відносин, виступають сторонами господарських зобов'язань, у тому числі тих, що складаються при створенні НПФ і припиненні їхньої діяльності. Це стосується як майново-господарських зобов'язань, сторонами яких згідно з ГК України є суб'єкти господарювання, так і організаційно-господарських, де однією стороною виступає суб'єкт господарювання, а другою – суб'єкт організаційно-господарських повноважень. Господарські зобов'язання, що складаються при створенні і припиненні НПФ,

відображають динаміку правового статусу цих фондів, опосередковують реалізацію їхніх прав, обов’язків і відповідальності у процесі утворення і припинення НПФ.

Відповідно до Закону про НПЗ НПФ створюються на підставі рішення засновників. Недержавне пенсійне забезпечення для НПФ є виключним видом діяльності. НПФ діє на підставі статуту, який затверджується його засновниками, і повинен відповідати вимогам ст. 9 вказаного Закону. Статут НПФ реєструється при проведенні державної реєстрації фонду.

Державна реєстрація НПФ проводиться у Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг). Доречно зауважити, що це цілком відповідає міжнародним стандартам, зокрема вимозі ст. 9 Директиви Європейського парламенту та Ради ЄС “Про діяльність установ трудового пенсійного забезпечення та нагляд за ними” від 03.06.03 р. № 2003/41/ЄС, згідно якої пенсійна установа має бути зареєстрована в національному реєстрі компетентним наглядовим органом.

Процедура державної реєстрації НПФ визначена ч. 1 ст. 11 Закону про НПЗ, яка носить назву “Реєстрація пенсійного фонду”, є доволі складною і включає чотири етапи:

I-й – погодження статуту НПФ Нацкомфінпослуг, яке проводиться згідно з Положенням про погодження статуту недержавного пенсійного фонду та реєстрацію пенсійних схем, затвердженим розпорядженням Нацкомфінпослуг від 18.07.13 р. № 2362;

II-й – державна реєстрація НПФ як юридичної особи відповідно до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” від 15.05.03 р.;

III-й – погодження складу ради НПФ Нацкомфінпослуг згідно з Порядком погодження Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, членів ради недержавного пенсійного фонду, затвердженим розпорядженням Держфінпослуг від 18.12.03 р. № 169 (зі змінами);

IV-й – включення НПФ Нацкомфінпослуг до Державного реєстру фінансових установ та реєстрація пенсійних схем відповідно до Положення про Державний реєстр фінансових установ, затвердженого розпорядженням Нацкомфінпослуг в редакції від 28.11.13 р. № 4368, та названого вище Положення від 18.07.13 р. № 2362.

Слід відзначити, що такий порядок державної реєстрації НПФ закріплений у Законі про НПЗ відносно недавно, при внесенні змін до нього Законом України від 22.12.11 р. До цього часу цей порядок був фактично врегульований на підзаконному рівні [13, с. 12]. Із тексту ст. 11 Закону про НПЗ навіть важко було однозначно зрозуміти, чи підлягає НПФ державній реєстрації як юридична особа згідно з названим вище Законом України від 15.05.03 р., оскільки там було буквально зазначено, що державна реєстрація НПФ (та видача йому свідоцтва про таку реєстрацію) проводяться Нацкомфінпослуг, і НПФ набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в Нацкомфінпослуг та отримання вказаного свідоцтва. Нині порядок державної реєстрації НПФ чітко й однозначно визначений на законодавчому рівні, що само по собі безумовно є дуже позитивним.

Отже, значення державної реєстрації НПФ у Нацкомфінпослуг полягає в тому, що з моменту включення НПФ до Державного реєстру фінансових установ він згідно зі ст. 11 Закону про НПЗ і ст. 7 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” від 12.07.01 р. набуває статусу фінансової установи і права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення.

Для погодження статуту НПФ, погодження складу ради фонду, а потім включення його до названого Державного реєстру та реєстрації пенсійних схем засновники НПФ подають до Нацкомфінпослуг відповідні документи, визначені вказаними Положеннями. Нацкомфінпослуг розглядає подані документи, перевіряє їх у разі необхідності та приймає відповідні рішення. Відносини, що складаються при цьому між НПФ як суб'єктом господарювання і Нацкомфінпослуг як суб'єктом організаційно-господарських повноважень опосередковуються (регулюються) відповідними організаційно-господарськими правовідносинами, які виступають в якості правової моделі вказаних відносин, їхньої ідеальної правової форми. Ці правовідносини формують конкретну реальну поведінку названих учасників фактичних організаційно-господарських відносин у процесі державної реєстрації НПФ, впливаючи на цю поведінку у напрямі, відповідному до норм права. Ці правовідносини за своїм характером є відносними, зобов'язальними, тобто є організаційно-господарськими зобов'язаннями. Одним учасником (стороною) цих зобов'язань виступає суб'єкт господарювання (НПФ), який звертається до другого учасника (сторони) – суб'єкта організаційно-господарських повноважень (Нацкомфінпослуг) з відповідними заявами про погодження статуту НПФ, про погодження складу ради НПФ, про включення НПФ до Державного реєстру фінансових установ.

Юридичний зміст вказаних зобов'язань (права та обов'язки сторін) у цілому визначається ст. 11 Закону про НПЗ та названими підзаконними нормативно-правовими актами Нацкомфінпослуг. Право вимоги суб'єкта господарювання (НПФ) як управненої сторони у зобов'язаннях полягає у праві вимагати розгляду поданих заяв і доданих до них документів у встановлений Законом про НПЗ строк, погодження статуту НПФ та ради фонду, включення НПФ до Державного реєстру чи відмови у такому погодженні або включенні за наявності відповідних підстав, своєчасного отримання НПФ свідоцтва про реєстрацію або письмового повідомлення про відмову в реєстрації з обґрунтуванням причин відмови та повного переліку зауважень тощо. Зміст обов'язку суб'єкта організаційно-господарських повноважень (Нацкомфінпослуг) як зобов'язаної сторони складає виконання законних вимог сторони управненої. У той же час Нацкомфінпослуг вправі вимагати подання названих документів суб'єктом господарювання (НПФ) за встановленими правилами, вправі перевіряти документи, подані для включення до Державного реєстру, вимагати подання додаткових документів і пояснень тощо а НПФ повинен виконати законні вимоги Нацкомфінпослуг.

Об'єктом цих організаційно-господарських зобов'язань, пов'язаних з державною реєстрацією НПФ, виступає конкретна правова поведінка їхніх учасників, реальні господарські відносини, що складаються при такій реєстрації. Ця правова поведінка носить управлінсько-господарський (організаційний) характер.

Усі вказані організаційно-господарські зобов'язання двосторонні: кожна зі сторін виступає управленою щодо одних вимог і зобов'язаною щодо інших. Вони активні, оскільки зміст їх передбачає активні дії обох учасників, та не договірні – не виникають з договору і не набувають форми договору. Ці зобов'язання регулятивні, точніше процесуально-регулятивні, оскільки регулюють відповідну позитивну поведінку їхніх учасників, регламентуючи процедуру державної реєстрації НПФ. Хоча й певною мірою вони пов'язані і з реалізацією матеріально-правових норм, які встановлюють державну реєстрацію як одну з найважливіших умов здійснення НПФ їхньої діяльності. Безпосередніми підставами виникнення цих зобов'язань виступають звернення НПФ (їх засновників) до Нацкомфінпослуг з відповідними заявами і документами.

Аналогічними за своїми ознаками є і зобов'язання з повторного звернення засновників НПФ до Нацкомфінпослуг після усунення причин, що були підставою для відмови в реєстрації, зобов'язання з відшкодування згідно із законом збитків, завданих неправомірною відмовою у реєстрації НПФ, а також деякі інші, що складаються.

Охарактеризовані організаційно-господарські зобов'язання можуть розглядатися як складові щодо єдиного складного організаційно-господарського зобов'язання з державної реєстрації НПФ у Нацкомфінпослуг, оскільки вони об'єднані єдиним суб'єктним складом, єдиним об'єктом і змістом, спрямованим на досягнення єдиного певного результату – державної реєстрації НПФ. Деякі з них у свою чергу самі по собі є складними і вмщують окремі елементарні зобов'язання (з подання і прийому документів для погодження статуту НПФ, з подання і прийому документів для погодження складу ради фонду, з проведення державної реєстрації та видачі свідоцтва про державну реєстрацію й інші).

У цілому це єдине складне організаційно-господарське зобов'язання з державної реєстрації НПФ може бути представлене як ієрархічна багаторівнева система складових зобов'язань, що об'єднує підсистеми, а на найнижчому рівні – елементарні зобов'язання, обумовлені змістом і послідовністю відповідних дій, які у своїй сукупності складають встановлену законом процедуру державної реєстрації НПФ і цілеспрямовані на проведення такої реєстрації.

Таким чином, взаємні права та обов'язки НПФ і Нацкомфінпослуг при державній реєстрації названих фондів у Нацкомфінпослуг реалізуються у складному організаційно-господарському зобов'язанні між вказаними суб'єктами – зобов'язанні з державної реєстрації НПФ у Нацкомфінпослуг.

Організаційно-господарськими є й зобов'язання з реєстрації у Нацкомфінпослуг змін до статуту НПФ (ч. 4 ст. 9 Закону про НПЗ), зобов'язання з повідомлення Нацкомфінпослуг про участь роботодавця у вже створеному корпоративному НПФ (ч. 2 ст. 8 названого Закону), зобов'язання з попередження роботодавцем Нацкомфінпослуг про припинення участі у НПФ (ч. 8 ст. 8 цього Закону) та деякі інші [8; 9, с. 522].

Мають місце при створенні НПФ і господарсько-виробничі правовідносини, до яких належать правовідносини з прийняття рішення про створення НПФ, що можуть бути відносними за наявності кількох засновників (щодо рішення установчих зборів) або абсолютними за наявності одного засновника (щодо рішення його уповноваженого органу).

Припинення діяльності НПФ згідно із Законом про НПЗ здійснюється на підставі рішення його засновників (їх правонаступників) або на інших встановлених цим Законом підставах у порядку, передбаченому названим Законом та Порядком здійснення окремих дій, пов'язаних із припиненням недержавних пенсійних фондів, затвердженим розпорядженням Держфінпослуг від 29.08.06 р. № 6154. Рішення засновників (їх правонаступників) про ліквідацію НПФ погоджується з Нацкомфінпослуг. Порядок утворення, склад, повноваження та порядок функціонування ліквідаційної комісії, процедура проведення ліквідації кожного окремого НПФ визначаються Нацкомфінпослуг в індивідуальному порядку.

Виходячи зі встановлених Законом про НПЗ умов припинення діяльності НПФ також може бути виявлено організаційно-господарське зобов'язання між НПФ (суб'єктом господарювання) та Нацкомфінпослуг (суб'єктом організаційно-господарських повноважень), яке опосередковує відповідні господарські відносини. Зміст цього зобов'язання складають обов'язки та права сторін, що впливають з відповідних норм Закону про НПЗ і кореспондують одне одному. Це, з одного боку,

обов'язки НПФ щодо погодження з Нацкомфінпослуг рішення про ліквідацію НПФ та плану ліквідації, розробленого ліквідаційною комісією, щодо подання до Нацкомфінпослуг звіту про проведення ліквідації НПФ та інших передбачених документів, його право вимагати розгляду поданих документів і прийняття рішення згідно із Законом. З другого боку, це обов'язок Нацкомфінпослуг визначити процедуру проведення ліквідації НПФ, визначити порядок утворення, склад, повноваження та порядок функціонування ліквідаційної комісії, скасувати реєстрацію НПФ як фінансової установи – анулювати свідоцтво про внесення НПФ до Державного реєстру фінансових установ і вилучити його з цього Реєстру, її право вимагати у НПФ подання зазначених вище документів у відповідності із Законом про НПЗ.

Це організаційно-господарське зобов'язання з припинення діяльності НПФ двостороннє, оскільки кожна зі сторін має права та обов'язки. Воно не договірне, регулятивне, активне, матеріально-правове, хоча й містить певні процесуальні моменти. Це зобов'язання складне, до його складу входять такі складові зобов'язання:

- з погодження рішення про ліквідацію НПФ з Нацкомфінпослуг;
- з визначення Нацкомфінпослуг процедури проведення ліквідації щодо кожного окремого НПФ, порядку утворення, складу, повноважень та порядку функціонування ліквідаційної комісії, порядку задоволення вимог (претензій) вкладників, учасників та кредиторів НПФ;
- зі скасування реєстрації НПФ та анулювання свідоцтва про його реєстрацію.

При припиненні діяльності НПФ мають місце і майново-господарські зобов'язання. Це, зокрема, зобов'язання з прийняття засновниками рішення про ліквідацію НПФ, з виконання НПФ встановленого обов'язку повідомити про ліквідацію НПФ адміністратора, зберігача фонду, осіб, що здійснюють управління активами, й інших суб'єктів господарювання та інші подібні.

Вважається доцільним звернути увагу на деяку неузгодженість положення ч. 1 ст. 17 названого Закону України стосовно того, що рішення засновників (їх правонаступників) про ліквідацію НПФ погоджується з Нацкомфінпослуг, з ч. 3 цієї ж статті, яка встановлює обов'язок фонду (ради фонду) до початку процедури його ліквідації у встановлений Нацкомфінпослуг термін повідомити про це рішення Нацкомфінпослуг. На нашу думку, правильніше було б у ч. 1 ст. 17 Закону про НПЗ закріпити, що з Нацкомфінпослуг погоджується не рішення про ліквідацію НПФ, а проект такого рішення. Це сприятиме встановленню більш чіткого і недвозначного порядку припинення діяльності НПФ та здійснення такого припинення за участі й під контролем Нацкомфінпослуг з метою більш повного захисту прав учасників фондів.

Згідно зі ст. 12 Закону про НПЗ до обов'язкових умов початку діяльності НПФ належить укладення договорів про управління активами фонду – з компанією з управління активами або з іншим управителем активами та про обслуговування фонду зберігачем – з банком чи іншим зберігачем. Ці договори є господарськими [14, с. 4; 15], оскільки укладаються між названими суб'єктами господарювання і спрямовані на забезпечення господарської діяльності цих суб'єктів. Отже, відносини НПФ з цими суб'єктами опосередковуються (регулюються) відповідними майново-господарськими договірними зобов'язаннями – з управління активами НПФ, з обслуговування НПФ зберігачем. Зміст зобов'язань (права та обов'язки сторін), підстави і порядок їх виникнення та реалізації визначаються відповідними нормами Закону про НПЗ та підзаконними нормативно-правовими актами Нацкомфінпослуг.

Аналізуючи норми Закону про НПЗ, які регулюють договірні відносини НПФ, слід зауважити, що формулювання ряду цих норм, зокрема ч. 4 ст. 8, ч. 4 ст. 21, ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 26, ч. 1 ст. 31, ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 44 та деяких інших, дають підстави вважати, що відповідні договори укладаються з радою фонду, що саме рада НПФ а не сам фонд є стороною цих договорів. Подібна помилка повторюється навіть в юридичній науці [14, с. 4; 15] і в судовій практиці [15]. Такі формулювання не можна вважати коректними, оскільки рада НПФ є не самостійним суб'єктом договірних відносин, а органом НПФ, який згідно зі ст. 14 вказаного Закону укладає від імені НПФ договори з адміністратором, управителем активами, зберігачем, аудитором НПФ та іншими особами, заслуховує звіти названих осіб про їх діяльність та приймає рішення щодо цих звітів. У цьому зв'язку перелічені та інші відповідні норми зазначеного закону потребують коригування.

Висновки.

Відносини, пов'язані зі створенням і припиненням діяльності недержавних пенсійних фондів, набувають форми господарських зобов'язань – як організаційно-господарських, так і майново-господарських. Зміст цих зобов'язань (права та обов'язки сторін), підстави і порядок їх виникнення та реалізації визначаються відповідними нормами Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” та названими й іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Подальші дослідження у цьому напрямку пов'язані, як уявляється, з більш глибоким аналізом окреслених та інших зобов'язань за участю недержавних пенсійних фондів, зокрема тих, що опосередковують інвестиційну діяльність цих фондів з метою ефективного використання інвестиційного потенціалу недержавного пенсійного забезпечення.

Використана література

1. Річний звіт НКЦПФР за 2013 рік. – Режим доступу : [//www.nssmc.gov.ua/activities/annual](http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual)
2. Лазебна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економікою / М.В. Лазебна. – К., 2004. – 18 с.
3. Даценко В.В. Пенсійне страхування в фінансовій системі держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / В.В. Даценко. – Суми, 2011. – 20 с.
4. Брагін С., Макаренко О. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку : приклад України // Вісник Національного Банку України. – 2011. – № 1. – С. 18-24.
5. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Ю.В. Вітка. – Львів, 2008. – 17 с.
6. Нечай А.А. Актуальні питання фінансового права : правові основи публічних накопичувальних фондів : монографія / А.А. Нечай. – Чернівці : Рута, 2004. – 376 с.
7. Хорошаєв Є.С. Сучасний стан пенсійної реформи України : зб. наук. праць “Держава і право”. – К., 2006. – Вип. 34. – С. 296-302.
8. Віхров С.О. Недержавні пенсійні фонди як інституційні інвестори на ринку цінних паперів : матеріали II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції [“Гармонізація правових засад підприємництва”], (Луганськ, 14 – 20 листопада 2011 р.) / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Режим доступу : [//www.hozpravo.snu.edu.ua/s4.html](http://www.hozpravo.snu.edu.ua/s4.html)

9. Переверзєв О.М., Віхров С.О. Господарська правосуб’єктність недержавних пенсійних фондів // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 519-525. – Режим доступу : [//www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12romnprf.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12romnprf.pdf)

10. Вітка Ю. Недержавні пенсійні фонди: українська модель // Юридичний журнал. – 2005. – № 6. – Режим доступу : [//www.justinian.com.ua/article.php?id=1771](http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1771)

11. Татаренко Г.В. Державне регулювання недержавного пенсійного забезпечення : зб. наук. праць “Юридична наука, практика і освіта”. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – Вип. 1. – С. 132-141.

12. Вінник О.М. Інвестиційне право : навч. посіб. – [2-е вид., перероб. та доп.]. / О.М. Вінник. – К. : Правова єдність, 2009. – 616 с.

13. Віхров С.О. Правовий статус інституційних інвесторів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право / С.О. Віхров. – Донецьк, 2013. – 19 с.

14. Попова А.В. Правове становище професійних учасників ринку цінних паперів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право / А.В. Попова. – К., 2006. – 18 с.

15. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 26.10.11 р. у справі № 2-а-11980/11/2070 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю “Компанія з управління активами “Форвард” до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України про скасування розпорядження. – Режим доступу : [//www.reyestr.court.gov.ua/Review/19993744](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19993744)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК: 35.087.43

БАЛАНЮК Н.Ю., кандидат юридичних наук. Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка

ГАЛЯН К.В., студентка 4 курсу навчально-наукового інституту гуманітарної освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

***Анотація.** Про особливості адміністративно-правового нагляду та контролю діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні, а також пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази в даній сфері.*

***Ключові слова:** недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, пенсійна схема (план), механізм адміністративно-правового регулювання діяльності недержавного пенсійного забезпечення, державне регулювання.*

***Аннотация.** Об особенностях административно-правового надзора и контроля деятельности негосударственных пенсионных фондов в Украине, а также предложения по усовершенствованию нормативно-правовой базы в данной сфере.*

***Ключевые слова:** негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственный пенсионный фонд, пенсионная схема (план), административно-правовой механизм регулирования деятельности негосударственных пенсионных фондов, государственное регулирование.*

***Summary.** About the features of administrative and legal supervision and control of non-governmental pension funds activity in Ukraine, and also suggestions on the improvement of normative and legal base in this sphere.*

***Keywords:** non-governmental pension system, non-governmental pension funds, pension scheme (plan), the administrative and legal mechanism of non-governmental pension guaranteeing, state regulation.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси суспільно-економічного, політичного життя чинять суттєвий вплив на формування механізму державного управління, що в цілому є досить складним і багатоаспектним процесом, крім того, має тенденцію до гнучкості у відповідності зі змінами суспільних інтересів.

Адміністративний аспект державного управління полягає у виконавчій та розпорядчій діяльності, що реалізується виконавчою владою, а також у практичній організації виконання законів, інших нормативних актів, юридичних приписів [1, с. 76].

У більшості розвинутих країн світу діяльність недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) певною мірою регламентується державою. Обов’язково підлягають державній регламентації та державному контролю звітність НПФ щодо фінансової діяльності; тарифні розрахунки та розмір здійснених страхових внесків; якість обслуговування учасників фондів, а також методи визначення відповідальності перед ними.

Аналіз функціонування системи НПФ в Україні, порівняння його зі світовим досвідом функціонування накопичувальних пенсійних фондів, аналіз впроваджених механізмів державного регулювання, виявив проблему функціонування механізму державного регулювання інвестиційної діяльності, вдосконалення інституціональної структури органів державного нагляду та контролю в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні функціонування НПФ у рамках державного контролю та нагляду вперше було досліджено комплексно в роботі І.О. Ткаліча “Правове регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів у системі недержавного пенсійного забезпечення України”.

Дослідженню ефективності реформування пенсійних систем у накопичувальні фонди, а також адміністративно-правового механізму нагляду та контролю значну увагу приділяють І.Ю. Горюнов, А.Є. Єфремов, Т.В. Конорева, Є.Г. Крилова, В.І. Мудраков, Л.О. Сетченкова, І.І. Соколов, Н.В. Орлова.

Метою статті є обґрунтування ролі держави у регулюванні діяльності НПФ, що передбачає аналіз статусу, структуру і функції державних органів, які чинять адміністративно-правовий вплив на недержавне пенсійне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий нагляд та контроль за діяльністю НПФ повинен здійснюватися за чітко визначеними напрямками відповідними уповноваженими державними органами та додатково мати різні форми.

Держава регулює відносини в сфері НПЗ, пов’язані із:

- захистом прав учасників системи обов’язкового накопичувального пенсійного страхування;
- адміністративним управлінням діяльністю цих фондів, включаючи отримання, перерозподіл, використання та облік обов’язкових накопичувальних пенсійних внесків і отриманого на них інвестиційного прибутку (збитку);
- управлінням пенсійних коштів (пенсійних активів) цих фондів;
- зберіганням пенсійних активів цих фондів;
- здійснення нагляду та контролю за цільовим використанням коштів таких фондів та проведенням аудиту їх діяльності [2].

Відповідно до світової практики державний нагляд у сфері накопичувального пенсійного страхування може здійснюватися двома методами:

- методом реагування на порушення встановлених законодавством правил функціонування всіх суб’єктів системи накопичувального пенсійного страхування (надалі скорочено називатимемо цей метод “методом реагування”);
- методом запобігання та попередження можливих порушень правил функціонування всіх суб’єктів системи накопичувального пенсійного страхування, які встановлені законодавством (надалі скорочено називатимемо цей метод “методом запобігання та попередження”) [3].

Згідно з українським законодавством систему державного нагляду та контролю за НПФ становлять: Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (Нацфінпослуг) – щодо недержавних пенсійних фондів, страхових організацій, адміністраторів пенсійних фондів; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) – щодо компаній з управління активами, банківських установ-зберігачів; Національний банк України (НБУ) – щодо банківських установ, що відкривають пенсійні депозитні рахунки; Антимонопольний комітет України щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції учасниками НПЗ.

Законом України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” на Національну комісію з регулювання ринків фінансових послуг (НКДРРФП) покладено завдання здійснювати державне регулювання сфери недержавного пенсійного забезпечення та нагляд за суб’єктами цієї сфери [4, ст. 21].

НКДРРФП відповідно до Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг України здійснює наступні

основні функції: проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг; узагальнення практики застосування законодавства України з питань надання фінансових послуг і внесення пропозицій щодо його вдосконалення; захищає права споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення тощо.

До структури Комісії входять п'ять департаментів, директори яких є членами Комісії: Департамент стандартів регулювання та нагляду за фінансовими установами, Департамент реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур, Департамент пруденційного нагляду, Департамент тимчасового адміністрування фінансово-кредитних установ та Інспекційний департамент [5].

Відповідно об'єктами державного нагляду виступають НПФ, які за типологічними ознаками можуть бути відкритими, корпоративними та професійними. Згідно до стратегії, яку обирає відкритий недержавний пенсійний фонд, він може проводити агресивну, помірковану та консервативну політику. Тому сутність державного контролю перш за все полягає у встановленні певних вимог до суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення щодо надання ними послуг відповідної якості через систему державної реєстрації, ліцензування, відповідних кваліфікаційних вимог тощо.

До функцій Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг в галузі НПЗ відносяться питання [6, ст. 4]:

- реєстрації пенсійного фонду і видача свідоцтва;
- визначення змісту додаткової інформації до статуту пенсійного фонду та затвердження типових статутів;
- встановлення правил підготовки, вимог до інвестиційної декларації та внесення змін до неї;
- прийняття рішення про ліквідацію пенсійного фонду;
- встановлення додаткових повноважень ліквідаційної фінансової комісії, її складу, порядку утворення, процедури проведення ліквідації кожного окремого пенсійного фонду;
- реєстрація та затвердження типового статуту адміністратора і видача йому ліцензії;
- погодження типового договору про управління пенсійними активами;
- здійснення контролю за рекламою;
- видача сертифікатів фізичній особі на агентські послуги;
- затвердження типової форми пенсійного контракту;
- складання щорічного звіту Кабінету Міністрів України.

Одночасно Нацфінпослуг України разом з іншими органами державного контролю уповноважена організувати та здійснювати перевірки діяльності пенсійних фондів, адміністраторів компаній з управління пенсійними активами, страхової організації, банку-зберігача. Вище перерахованим регуляторним організаціям підзвітні організатори і компанії з управління пенсійними активами.

Мета адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ полягає в удосконаленні оптимального механізму захисту пенсійних активів через розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів засновників і роботодавців-платників, а також суб'єктів НПЗ, які надаватимуть послуги у цій сфері. Державою встановлені умови диверсифікації пенсійних активів при інвестуванні та внутрішній взаємоконтроль між суб'єктами НПЗ за дотриманням норм законодавства, статуту, відповідних договорів та надання відповідним органам інформації щодо їх порушень.

Держава забезпечує і гарантує вплив учасників НПФ на членство в Раді фонду, проведення засідання Ради фонду, скликання позачергових зборів засновників.

Державні органи уповноважені здійснювати контроль за наявністю системи внутрішньої звітності суб'єктами НПЗ, Ради фонду перед зборами засновників, пенсійного фонду та суб'єктами перед відповідними державними органами; вимагати інформування громадськості про діяльність НПФ шляхом оприлюднення та надання учасникам щорічної безоплатної та платної (на письмовий запит) інформації про стан його пенсійних активів; здійснює загальний нагляд та контроль в сфері НПЗ [7].

Нацфінпослуг розробила та затвердила нормативно-правові акти, віднесені до її компетенції, та які регулюють діяльність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.

Даними нормативними актами, передусім, встановлено вимоги до порядку створення та реєстрації недержавних пенсійних фондів, видачі ліцензії адміністраторам недержавних пенсійних фондів та регулювання правовідносини, пов'язаних із цим видом діяльності. Під час розробки нормативно-правових актів враховувалися пропозиції науковців, представників банків, діючих недержавних пенсійних фондів тощо. На сьогодні діють основні нормативно-правові документи для впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення, які зареєстровані у Міністерстві юстиції України [8 – 13].

Законом “Про недержавне пенсійне забезпечення” передбачено, що для здійснення контролю за поточною діяльністю пенсійного фонду і вирішення основних питань його роботи утворюється Рада фонду. Для повноцінного її функціонування Нацфінпослуг потрібно ще розробити чималу кількість нормативно-правових документів, але певні моменти створення та діяльності Ради вже врегульовані.

Так, члени Ради, відповідно до Кваліфікаційних вимог до членів рад недержавних пенсійних фондів та фахівців з питань адміністрування недержавних пенсійних фондів, повинні відповідати вимогам до рівня освіти, досвіду практичної діяльності та спеціальних знань, встановлених Нацфінпослуг, що дозволять їм компетентно виконувати покладені на раду пенсійного фонду функції [11, ст. 2].

Призначення на посади членів Ради недержавного пенсійного фонду повинно узгоджуватися з Нацфінпослуг. Цей момент діяльності недержавного пенсійного фонду урегульований Порядком погодження Нацфінпослуг членів Ради недержавного пенсійного фонду, затвердженим розпорядженням Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [12, ст. 1].

Для погодження членів Ради адміністратор (а у разі його відсутності – засновники) повинен надіслати Нацфінпослуг належно оформлене повідомлення, що містить інформацію про утворення або зміни в складі ради пенсійного фонду та пакет документів, що підтверджують відповідність осіб членів цієї Ради встановленим вимогам.

На сьогодні пройшли державну реєстрацію у Міністерстві юстиції України нормативно-правові акти, якими врегульовано особливості початку здійснення діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів: Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, Розпорядження Нацфінпослуг “Про затвердження Ліцензійних умов провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів” [9].

Останнім нормативним актом докладно врегульовані вимоги до провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів відокремленими підрозділами адміністраторів, питання переоформлення, видачі дубліката та анулювання ліцензії.

Слід зазначити, що з боку Нацфінпослуг функціонуванню адміністраторів пенсійних фондів вже сьогодні варто приділяти особливу увагу, оскільки це новий вид діяльності для нашої країни, що носить адміністративно-правовий характер (організація роботи пенсійного фонду, належний облік та контроль за пенсійними коштами й т.д.).

На початок 2014 року Нацфінпослуг розроблено близько 32 основних нормативно-правових документа, що регламентують засади функціонування НПФ, а саме: порядок створення та реєстрації НПФ, видачі ліцензії адміністраторам НПФ та адміністративно-правове регулювання в цій сфері.

Провідною діяльністю органів державного нагляду та контролю є забезпечення безпеки функціонування недержавної пенсійної системи, заснування методів попередження розтрачання та крадіжок пенсійних коштів, а також вирішення питання захищеності активів НПФ. Найголовнішим і найбільш спірним питанням є регулювання органами державного нагляду та контролю інвестиційних цілей та інвестиційної політики пенсійних фондів, обрання портфельної стратегії, вибір інвестиційних інструментів, вимір та оцінка ефективності інвестування. В умовах реформування пенсійної системи вищезазначені заходи є виправданими.

За умови визначення інвестиційної стратегії варто враховувати наступні фактори: для виконання поточних фінансових зобов'язань перед своїми вкладниками надходжень до НПФ та приросту активів повинно бути в повному обсязі; забезпечення доходності активів НПФ на рівні офіційного індексу інфляції.

Автором здійснений аналіз інвестування пенсійних активів 7 українськими НПФ й зроблений висновок, що для забезпечення прибуткової діяльності та збільшення вартості пенсійних активів українські НПФ поступово змінюють пріоритети інвестування з короткострокових фінансових інструментів на довгострокові. Однак доволі високою (хоча і у встановлених законом межах) є вартість коштів, розміщених на депозитних рахунках та в ощадних сертифікатах.

Для збільшення вартості пенсійних активів НПФ, інвестованих у довгострокові фінансові інструменти та активізації їх діяльності на інвестиційному ринку законодавцем було проведено комплекс заходів організаційного та адміністративно-правового характеру з метою захисту пенсійних накопичень вкладників НПФ.

Зокрема, у ст. 51 в редакції Закону України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 08.07.11 р. № 1057-IV зазначено, що у разі зменшення протягом останніх 12 місяців чистої вартості одиниці пенсійних активів фонду більш як на 10 відсотків середньозваженого показника зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів фонду, якщо це не обумовлено об'єктивними змінами на фінансовому ринку, рада пенсійного фонду зобов'язана протягом десяти робочих днів з дня отримання повідомлення від Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України прийняти рішення про внесення змін до інвестиційної декларації фонду, заміни особи, яка здійснює управління активами такого пенсійного фонду, або про вжиття інших заходів та поінформувати протягом п'яти робочих днів Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України про прийняте рішення [14].

Джерела формування доходу (втрат) від управління активами пенсійного фонду визначаються “Порядком обчислення та обліку прибутку (збитку) від інвестування активів недержавного пенсійного фонду”, який затверджено Розпорядженням Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 02.04.08 р. № 424.

Одним із напрямів здійснення державного нагляду за діяльністю НПФ, зокрема в частині використання активів недержавних пенсійних фондів, є контроль за виконанням зобов'язань перед учасниками фонду – здійснення пенсійних виплат.

Одним із напрямків використання активів НПФ є наступні витрати, пов'язані із здійсненням НПЗ:

- оплата послуг адміністратора, включаючи оплату рекламних та агентських послуг, пов'язаних з функціонуванням пенсійного фонду, та витрат на оприлюднення інформації про його діяльність, передбаченої Законом
- сплата винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду;
- оплата послуг зберігача;
- оплата послуг з проведення планових аудиторських перевірок пенсійного фонду;
- оплата послуг торговців цінними паперами, витрат на ведення обліку та перереєстрацію прав власності на активи пенсійного фонду;
- оплата нотаріальних послуг;
- оплата послуг з оцінки об'єктів інвестицій у порядку, передбаченому законодавством;
- оплата послуг, пов'язаних з використанням (експлуатацією) нерухомого майна [15].

На думку авторів, для підвищення ефективності функціонування НПФ, з метою запобігання зменшенню вартості пенсійних активів, розмір винагороди компанії з управління активами необхідно поставити в залежність від темпів зростання загальних активів.

Таким чином, на першому етапі функціонування недержавних пенсійних фондів основним джерелом формування пенсійних активів є пенсійні внески роботодавців-юридичних осіб на користь своїх працівників, а основним напрямком їх використання є здійснення одноразових пенсійних виплат.

Для активізації діяльності НПФ на фінансовому ринку України, збільшення обсягів інвестування в економіку перш за все потрібно проводити роз'яснювальну роботу серед населення, особливо серед молоді, для залучення їх до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, адже неабияке значення для виконання недержавними пенсійними фондами функцій інституціонального інвестора має вікова структура їх учасників.

Висновки і подальші дослідження.

На основі проведеного аналізу існуючих форм та методів державного впливу на функціонування НПФ встановлено, що механізм адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ охоплює собою цілісний комплекс адміністративно-правових засобів, які спрямовані на врегулювання відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення та охорони й задоволення інтересів фізичних і юридичних осіб-вкладників суб'єктами публічного адміністрування – державними органами контролю та нагляду.

Державний контроль і нагляд в сфері НПЗ спрямований на захист інтересів вкладників, а отже, і створення прозорої фінансової системи. За даних умов при подальшому дослідженні автором буде звернено увагу на розширення кола повноважень Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг щодо застосування санкцій до НПФ, КУА, адміністраторів, банків-зберігачів – порушників законодавства в сфері НПЗ.

Використана література

1. Мельник О.М. Реформування пенсійного забезпечення в Україні / О.М. Мельник // Фінанси України. – 2002. – № 2. – С. 49.
2. Річні звіти ПФТС за 1996-2008 рр. – Режим доступу : [//www.pfts.com/uk/yearly-reports](http://www.pfts.com/uk/yearly-reports)

3. Employee Retirement Income Security Act (ERISA). – Режим доступу : [//www.en.academic.ru](http://www.en.academic.ru)
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України. – Режим доступу : [//www.ssmc.gov.ua](http://www.ssmc.gov.ua)
5. Баланюк Л.Л. Недержавне пенсійне забезпечення як інструмент утворення тіньових активів // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2005. – № 4(31). – С. 234-241.
6. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.03 р. №1057-IV. – Режим доступу : [//www.gdo.kiev.ua](http://www.gdo.kiev.ua)
7. Про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України : Указ Президента України від 11.12.02 р. № 1153/2002. – Режим доступу : [//www.liga.kiev.ua](http://www.liga.kiev.ua)
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.03 р. № 1058-IV. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
9. Про затвердження Ліцензійних умов провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 13.11.03 р. № 18. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
10. Про затвердження Положення про реєстрацію статуту недержавного пенсійного фонду та пенсійних схем : Розпорядження Держфінпослуг від 17.08.04 р. № 2080. – Режим доступу : [//www.sta.gov.ua](http://www.sta.gov.ua)
11. Про затвердження кваліфікаційних вимог до членів рад недержавних пенсійних фондів та фахівців з питань адміністрування недержавних пенсійних фондів : Розпорядження Держфінпослуг від 27.11.03 р. № 137. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
12. Про затвердження Порядку погодження Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України членів ради недержавного пенсійного фонду : Розпорядження Держфінпослуг від 18.12.03 р. № 169. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
13. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
14. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.11 р. № 3668-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 12-13.
15. Порядок обчислення та обліку прибутку (збитку) від інвестування активів недержавного пенсійного фонду : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 29.12.03 р. № 187. – Режим доступу : [//www.uaravno.net](http://www.uaravno.net)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 346.2

КОВЕРЗНЕВ В.О., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Чернігівського національного технологічного університету

ПРАВОВА КЛАСИФІКАЦІЯ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті, з урахуванням положень чинного законодавства України, здійснено класифікацію кооперативних організацій як суб'єктів господарського права в залежності від завдань і характеру діяльності та за напрямом їх основної діяльності; визначено окремі групи кооперативних організацій за галузевими ознаками; класифіковано об'єднання кооперативів та організацій кооперативного типу за суб'єктною і територіальною ознаками.

Ключові слова: кооператив, кооперативна організація, кооперативне об'єднання, кооперативне законодавство.

Аннотация. В статье, с учетом положений действующего законодательства Украины, проведена классификация кооперативных организаций как субъектов хозяйственного права в зависимости от задач и характера деятельности, а также в зависимости от направления их основной деятельности; определены отдельные группы кооперативов по отраслевым признакам; классифицированы объединения кооперативов и организаций кооперативного типа по субъектному и территориальному признакам.

Ключевые слова: кооператив, кооперативная организация, кооперативное объединение, кооперативное законодательство.

Summary. This paper, taking into account the current legislation of Ukraine, provides the classification of co-operative organizations as subjects of economic law depending on the nature of the tasks and activities, as well as depending on the direction of their core activities; determines separate groups of cooperatives featured on industry; classifies associations of cooperatives and cooperative-type organizations on subject and territorial basis.

Keywords: cooperative, cooperative organization, cooperative association, cooperative legislation.

Постановка проблеми. Здійснення класифікації кооперативних організацій як суб'єктів господарського права має суттєве значення для науки господарського права, оскільки створює основу для розробки теоретико-правових і організаційних засад їх діяльності, а також для формування теоретичних положень і висновків, спрямованих на удосконалення правового забезпечення кооперації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова класифікація кооперативних організацій, до яких належать кооперативи, господарські організації кооперативного типу та утворені ними об'єднання, в Україні не здійснювалася. В літературі з господарського права можна зустріти лише класифікацію кооперативів як елементів системи кооперації [1, с. 242; 2, с. 153-155].

Необхідно відзначити, що існуючі класифікації кооперативів не відображають усе різноманіття діючих кооперативних організацій, оскільки не включають до своїх структур організації кооперативного типу, а також їх об'єднання і об'єднання кооперативів. Крім того, вони є достатньо складними і не завжди узгоджується з чинними на даний час положеннями кооперативного законодавства України. Цим обумовлюється актуальність даного дослідження.

Метою статті є розробка правової класифікації кооперативних організацій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних наукових досліджень, в яких здійснюється класифікація кооперативів, слід виділити розробки українських дослідників кооперативного руху С.Д. Гелея та Р.Я. Пастушенка, які поділяють кооперативи на:

а) кооперативи виробників, до яких відносять: виробничо-допоміжні, товариства праці, виробничі кооперативи, збутові кооперативи, збутово-переробні кооперативи, закупівельні кооперативи;

б) кооперативи споживачів, до яких відносять: споживчі кооперативи, послугові кооперативи, житлові кооперативи;

в) кооперативи виробників і споживачів, до яких відносять: ощадно-позичкові, страхові та універсальні кооперативи [3, с. 27-34].

Необхідно зазначити, що легальна класифікація кооперативних організацій здійснена в статті 6 Закону України “Про кооперацію”. Відповідно до норми цієї статті, в залежності від завдань і характеру діяльності, кооперативи поділяються на три типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі.

Виробничі кооперативи утворюються шляхом об’єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов’язкової трудової участі з метою одержання прибутку.

Обслуговуючі кооперативи утворюється шляхом об’єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 % загального обігу кооперативу.

Споживчі кооперативи (споживчі товариства) утворюються шляхом об’єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів [4, ст. 2].

Отже, спільним для всіх трьох типів кооперативів є те, що вони утворюються шляхом добровільного об’єднання їх членів і мають на меті поліпшення їх економічного стану.

Відмінність виробничих кооперативів від усіх інших типів кооперативів полягає в тому, що вони:

- 1) можуть утворюватися лише фізичними особами;
- 2) всі члени кооперативу зобов’язані брати особисту трудову участь у їх діяльності;
- 3) основна мета діяльності виробничих кооперативів спрямована на одержання прибутку.

Вказані ознаки не притаманні обслуговуючим і споживчим кооперативам, оскільки в них допускається участь в якості членів кооперативу юридичних осіб та асоційоване членство, яке передбачає лише право дорадчого голосу.

Можливість членства в обслуговуючих і споживчих кооперативах юридичних осіб, у свою чергу, не передбачає трудову участь у діяльності цих кооперативів як обов’язкову умову членства, при цьому отримання прибутку не є основною метою діяльності обслуговуючих і споживчих кооперативів, тому як першочерговим завданням їх діяльності є задоволення потреб членів.

Особливістю обслуговуючих кооперативів є те, що вони створюються з метою надання послуг, переважно своїм членам. Утім, законодавець допускає можливість надання обслуговуючими кооперативами послуг й іншим особам за умови, що їх обсяг не буде перевищувати 20 відсотків загального обороту кооперативу. Вказане обмеження введено з метою збереження ідентичності обслуговуючих кооперативів та унеможливлення їх перетворення в господарські товариства, діяльність яких спрямована лише на отримання прибутку.

Для споживчих кооперативів характерним є те, що вони створюються насамперед для задоволення споживчих потреб їх членів шляхом організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг. Можливість споживчих кооперативів здійснювати виробничу та обслуговуючу діяльність фактично стирає чітку грань між кооперативами різних типів. Одночасно, відсутність чітких вимог щодо членства і посилянь на отримання прибутку як додаткову кваліфікаційну ознаку мети діяльності робить споживчі кооперативи універсальними кооперативними організаціями, що є найбільш привабливими серед інших типів кооперативів.

Наступною ознакою, за якою Закон класифікує кооперативи, є напрям основної діяльності кооперативів. За цією ознакою кооперативи поділяються на: житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо. Таким чином, запропонований законом поділ кооперативів за напрямом діяльності не є виключним.

Серед наведених видів кооперативів найбільш поширеними в Україні є житлово-будівельні, садово-городні та гаражні.

Житлово-будівельні кооперативи почали активно створюватися ще за Радянських часів і мають на меті забезпечення членів кооперативів і членів їх сімей житлом шляхом будівництва багатоквартирних будинків, а також їх подальшої експлуатації. Число громадян, які вступають в житлово-будівельний кооператив, повинно співпадати з кількістю квартир багатоквартирного будинку, який планується збудувати. В процесі господарської діяльності члени житлово-будівельного кооперативу сплачують свої внески, що зараховуються в якості часткової оплати вартості житла, яке передається їм у користування. Після сплати останнього пайового внеску член кооперативу набуває на квартиру право власності, незалежно від здійснення подальшої державної реєстрації цього права. Це правило було закріплено в статті 15 Закону України “Про власність”, який втратив чинність в травні 2007 року підставі Закону України від 27.04.07 р. № 997-V [5]. Житлово-будівельні кооперативи створюються та діють на підставі Примірного статуту, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 30.04.85 р. № 186.

Садово-городні кооперативи створюються з метою забезпечення громадян земельними ділянками; надання його членам послуг з електро- та водопостачання, вивезення сміття; підтримання в належному стані території та майна кооперативу, зовнішніх та внутрішніх шляхів; проведення робіт з огороження території кооперативу; надання послуг з постачання добрив, агрохімікатів, проведення централізованого агрохімічного оброблення дерев від хвороб та шкідників; сприяння транспортному обслуговуванню членів кооперативу; надання допомоги членам кооперативу в обслуговуванні дачних будинків, підсобних приміщень та іншого майна; надання послуг із збирання та переробки вирощеної на виділених у користування земельних ділянках сільськогосподарської продукції тощо.

Метою діяльності гаражних кооперативів є сприяння у будівництві його членами гаражів для зберігання в них транспортних засобів; надання послуг з електро- та водопостачання, вивезення сміття, охорони майна, що зберігається в гаражах; надання послуг технічного обслуговування транспортних засобів.

Набуття членами садово-городніх і гаражних кооперативів права власності на дачні будинки і збудовані ним за власний рахунок гаражі вирішується на загальних підставах.

Діяльність садово-городніх і гаражних кооперативів здійснюється на підставі статутів, які затверджуються загальними зборами членів кооперативів.

Відокремлену групу кооперативів за ознакою належності до галузі сільського господарства складають сільськогосподарські кооперативи. Згідно статті 1 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” [9] сільськогосподарська кооперація представляє собою систему сільськогосподарських кооперативів, їх об’єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів.

Сільськогосподарські кооперативи утворюються фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об’єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов’язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Законом передбачено існування двох типів сільськогосподарських кооперативів: сільськогосподарських виробничих і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Особливістю сільськогосподарських виробничих кооперативів є те, що вони утворюються шляхом об’єднання лише фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження ними спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах обов’язкової трудової участі всіх членів кооперативу з метою одержання прибутку.

Особливістю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є те, що утворюються шляхом об’єднання як фізичних, так і юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Отже, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не передбачають обов’язкової трудової участі членів кооперативу в його роботі та не ставлять за мету діяльності обов’язкове отримання прибутку. Головним їх завданням є сприяння в зменшенні витрат членів кооперативу, які є виробниками сільськогосподарської продукції, та збільшення їх доходів.

До специфічної класифікаційної групи належать кредитні спілки та кооперативні банки, діяльність яких будується на основних принципах кооперації, що дозволяє віднести їх до організацій кооперативного типу. Вказані організації не згадуються в кооперативних законах “Про кооперацію”, “Про споживчу кооперацію” та “Про сільськогосподарську кооперацію”, оскільки їх діяльність регулюється спеціальним законодавством України, а саме: Законом України “Про кредитні спілки”, Законом України “Про банки і банківську діяльність” та Законом України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, статтею 1 якого кредитні спілки і кооперативні банки віднесено до категорії фінансових установ, тобто установ, діяльність яких пов’язана з наданням фінансових послуг [6 – 8].

Особливістю кредитних спілок є те, що вони створюються лише як неприбуткові організації, засновані фізичними особами, професійними спілками, їх об’єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об’єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитні спілки є установами, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [6, ст. 1].

Діяльність кооперативних банків передбачена статтями 336, 338 ГК України та статтями 6, 8 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, відповідно до яких банки в Україні утворюються у формі публічного акціонерного товариства або

кооперативного банку. Кооперативні банки створюються суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності.

Кооперативні банки поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки, які й утворюють органи управління ним. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Розглянуті вище типи кооперативів і господарських організацій кооперативного типу є первинними кооперативними організаціями.

Для того, щоб ефективно працювати в умовах ринкової економіки, первинні кооперативні організації прагнуть об'єднуватися в групи, створюючи таким чином кооперативні організації вищого рівня. В господарському праві такі об'єднання носять назву господарських об'єднань, діяльність яких у загальних рисах регулюється главою 12 ГК України.

В.С. Щербина, залежно від характеру діяльності учасників господарського об'єднання, виділяє:

- а) об'єднання виробників;
- б) об'єднання учасників інфраструктури ринку;
- в) холдингові групи;
- г) промислово-фінансові групи.

Залежно від мети утворення він пропонує поділяти господарські об'єднання на:

- а) підприємницькі;
- б) непідприємницькі [10, с. 161, 162].

Виходячи з наведеної класифікації господарських об'єднань, вважаємо, що: об'єднання виробничих кооперативів (у тому числі й сільськогосподарських) – слід відносити до категорії “об'єднання виробників”; об'єднання кредитних спілок і кооперативних банків – слід відносити до категорії “об'єднання учасників інфраструктури ринку”; об'єднання споживчих та обслуговуючих кооперативів – слід відносити до категорії “непідприємницькі господарські об'єднання”.

Порядок утворення та діяльність кооперативного об'єднання врегульовані статтями 30 – 33 Закону України “Про кооперацію” та статтею 26 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”. Зокрема, чинне законодавство визначає кооперативне об'єднання як форму добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів. Членом кооперативного об'єднання також може бути інше кооперативне об'єднання.

Кооперативні об'єднання створюються та діють з місцевим (сільським, селищним, міським, районним, обласним, республіканським в Автономній Республіці Крим) або загальнодержавним статусом і є некомерційними організаціями. Члени кооперативного об'єднання будь-якого рівня – створюючи об'єднання – зберігають статус юридичної особи. Створене таким чином кооперативне об'єднання набуває статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації.

Убачається, що залежно від цілей і виконуваних завдань кооперативні об'єднання можна умовно поділити на кооперативні об'єднання першого, другого і третього рівнів.

Кооперативне об'єднання першого рівня створюється кооперативами. До такого об'єднання можуть належати: ліги, асоціації, альянси та спілки, що створюються на

місцевому рівні, тобто на рівні сіл, селищ, міст, районів. Основним документом, що регулює діяльність кооперативного об'єднання першого рівня, є статут.

Кооперативні об'єднання першого рівня мають право на добровільних засадах входити до складу кооперативного об'єднання другого рівня. В цьому випадку вони виступають в якості членів кооперативного об'єднання другого рівня і мають право безперешкодного виходу з нього.

У разі входження до кооперативного об'єднання другого рівня, вони зберігають при цьому повну господарську самостійність і права юридичної особи. Кооперативні об'єднання першого рівня можуть делегувати частину своїх повноважень кооперативному об'єднанню другого рівня та виконання останнім окремих їх функцій. Умови делегування повноважень і функцій закріплюються у договорі, що укладається між кооперативними об'єднаннями першого і другого рівнів.

Кооперативне об'єднання другого рівня створюється за територіальною ознакою як правило на рівні області, при цьому складається з кооперативів і кооперативних об'єднань першого рівня. Кооперативне об'єднання другого рівня вважається створеним, набуває права юридичної особи, здійснює господарську та іншу діяльність з дня її державної реєстрації.

Кооперативне об'єднання другого рівня може входити на добровільних засадах до складу кооперативного об'єднання третього рівня, при цьому повинно виконувати зобов'язання члена спілки, визначені статутом, та має право вільного виходу з нього.

Кооперативне об'єднання другого рівня може на договірних засадах входити до державних, кооперативних, громадських та інших об'єднань (спілок) із збереженням своєї повної господарської самостійності та прав юридичної особи.

Кооперативне об'єднання другого рівня делегує кооперативному об'єднанню третього рівня частину своїх повноважень та виконання окремих функцій. Умови делегування повноважень і функцій закріплюються в договорі, що укладається між кооперативними об'єднаннями другого та третього рівнів.

Прикладом кооперативних об'єднань першого та другого рівнів є діяльність районних та обласних спілок споживчих товариств.

Кооперативне об'єднання третього рівня є некомерційною організацією і має завдання всемірно сприяти розвитку кооперації в Україні. Кооперативним об'єднанням третього рівня є Центральна спілка споживчих товариств України (Укоопспілка).

Особливості створення об'єднань кредитних спілок визначається статтями 24, 25 Закону України “Про кредитні спілки”, якими встановлено, що з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати асоціації кредитних спілок.

Місцеві асоціації діють у рамках однієї адміністративно-територіальної одиниці, визначеної статтею 133 Конституції України, якщо членами такого об'єднання є більш як третя частина кількості кредитних спілок, які діють на території такої адміністративно-територіальної одиниці, але у кількості не менше трьох кредитних спілок.

Всеукраїнськими є асоціації кредитних спілок, діяльність яких поширюється на територію всієї України, за умови, що членами таких асоціацій є кредитні спілки більш ніж з половини адміністративно-територіальних одиниць, визначених частиною другою статті 133 Конституції України.

Асоціація кредитних спілок є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриваються і використовуються згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку.

Висновки.

За результатами проведеного дослідження вбачається, що легальне закріплення класифікації кооперативних організацій та їх об'єднань здійснено в законах України, зокрема: “Про кооперацію”, “Про сільськогосподарську кооперацію”, “Про кредитні спілки”, “Про банки і банківську діяльність” та у “Господарському кодексі України”.

В залежності від організаційної форми діяльності кооперативні організації України поділяються на: кооперативи, організації кооперативного типу, об'єднання кооперативів, об'єднання організацій кооперативного типу.

У свою чергу:

1) кооперативи поділяються:

а) в залежності від завдань і характеру діяльності – на виробничі, обслуговуючі та споживчі;

б) за напрямом основної діяльності кооперативів – на сільськогосподарські, житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо;

2) об'єднання кооперативів поділяються на: об'єднання з місцевим статусом (сільські, селищні, міські, районні, обласні, що є об'єднаннями першого та другого рівнів), із загальнодержавним статусом (об'єднання третього рівня);

3) організації кооперативного типу поділяються на: кредитні спілки, кооперативні банки;

4) об'єднання організацій кооперативного типу поділяються на: об'єднання кредитних спілок (місцеві асоціації, всеукраїнські асоціації), об'єднання кооперативних банків (центральний кооперативний банк).

Використана література

1. Господарське право : навчальний посібник у схемах і таблицях ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. Шелухіної М.Л. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 616 с.

2. Господарське право : підручник / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.] ; за ред. О.П. Подцерковного. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – Х. : Одиссей, 2012. – 640 с.

3. Історія кооперативного руху : підручник для кооперативних вузів / [С.Г. Бабенко, С.Г. Гелей, Я.А. Гончарук та ін.] ; Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.

4. Про кооперацію : Закон України від 10.07.03 р. № 1087-IV ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 5. – Ст. 35.

5. Про власність : Закон України від 07.02.91 р. № 697-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991.

6. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.01 р. № 2908-III ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 15. – Ст. 101.

7. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.00 р. № 2121-III ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.

8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.01 р. № 2664-III ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 1. – Ст. 1

9. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України в редакції Закону від 20.11.12 р. № 5495-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 50. – Ст. 698.

10. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : монографія / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер. – 2008. – 264 с.

УДК 349.2

ЛАЗАРЕНКО А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О.М.Лазаревського Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

ВИДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

***Анотація.** Про аналіз сутності професійного навчання. Виокремлюються його види. Розкриваються їх особливості. Встановлюються відмінності між окремими видами професійного навчання. Досліджуються практичні проблеми правового регулювання професійного навчання.*

***Ключові слова:** професійне навчання, учнівський договір, стажування, стажер, практикант, формальне професійне навчання, неформальне професійне навчання.*

***Аннотация.** В статье анализируется сущность профессионального обучения. Выделяются его виды. Раскрываются их особенности. Устанавливаются отличия между отдельными видами профессионального обучения. Исследуются практические проблемы правового регулирования профессионального обучения.*

***Ключевые слова:** профессиональное обучение, ученический договор, стажирование, стажер, практикант, формальное профессиональное обучение, неформальное профессиональное обучение.*

***Summary.** The article author analyzes the nature of professional training, points out its different types and details their features. The author shows the differences between different types of professional training and studies the practical problems of practical training legal regulation.*

***Keywords:** professional training, student's contract, practical training, trainee, formal professional training, informal professional training.*

Постановка проблеми. Відносини в сфері професійного навчання завжди викликали інтерес як серед роботодавців і працівників, так і держави та суспільства в цілому. Така зацікавленість обумовлена світовою тенденцією щодо підвищення значущості освіти як важливого фактора розвитку суспільства. Актуальність дослідження проблем професійного навчання працівників обумовлюється ще й тим, що поява нових технологій стрімко зростає, внаслідок чого отримана працівником освіта вже не затребувана на ринку праці. Зазначене викликає ситуації, коли значна кількість людей змушена виконувати роботу, до якої вони не мають схильності, яка не відповідає їх освіті, кваліфікації, спеціальності.

Стан дослідження. Питанням професійного навчання були присвячені наукові роботи К.А. Абжанова, В.С. Андрєєва, Н.Б. Болотіної, К.М. Гусова, Ю.П. Орловського, А.Ю. Пашерстника, О.С. Пашкова, В.Г. Ротаня, О.В. Смирнова, К.П. Уржинського, Г.І. Чанишевої, П.І. Жигалкіна, О.С. Щукіна та деяких інших учених.

Метою статті є встановлення сутності, видів професійного навчання, аналіз практики їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Поняття “професійне навчання” розкривається в Рекомендації МОТ 1950 р. № 88. Згідно з підп. “а” п. 1 ст. 1 цих Рекомендацій професійне навчання означає будь-який вид учбової підготовки, який дає можливість набути чи розвинути знання й майстерність технічного або професійного характеру або необхідні для виконання функцій молодшого керівного персоналу незалежно від того, викладаються вони на підприємстві чи за його межами, включаючи перекваліфікацію [1].

Відповідно ж до п. 1 ст. 34 Закону України “Про зайнятість населення” професійне навчання – набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок особою відповідно до її покликання і здібностей, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації для професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці. У вказаному визначенні окреслюється більш широке коло осіб, які мають можливість реалізувати своє право на професійне навчання.

Професійне навчання можна поділити на види. В основу такого поділу слід покласти: місце проведення, суб’єктний склад, спосіб організації і характер його визначеності. Така класифікація, на нашу думку, дозволить розкрити правову природу професійного навчання.

Відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону України “Про зайнятість населення”, система професійного навчання охоплює: осіб, які проходять первинну професійну підготовку в навчальних закладах та інших установах, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників і фахівців; працівників, які проходять первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації впродовж трудової діяльності; безробітних, які шукають роботу і потребують первинної професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації [2]. Виходячи з цього, за місцем проведення професійного навчання можна виділити навчання: на робочому місці впродовж трудової діяльності; поза робочим місцем (здійснюється навчальними закладами та іншими установами, які забезпечують підготовку кваліфікованих робітників і фахівців). Згадана система також конкретизує коло осіб, яким гарантується професійне навчання на законодавчому рівні. Тому за суб’єктом критерієм можна виділити: осіб, які проходять професійну підготовку в навчальних закладах; працівників, які здійснюють професійне навчання впродовж трудової діяльності; безробітні, які шукають роботу і потребують первинної професійної підготовки.

Організація професійного навчання може здійснюватись різноманітними способами, але, на нашу думку, слід зупинитися на тих, які є найбільш поширеними на практиці. Зокрема це: учнівський договір, договір про стажування.

Так, відповідно до ст. 201 КЗпП України для професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників, особливо молоді, власник або уповноважений ним орган організує індивідуальне, бригадне, курсове та інше виробниче навчання за рахунок підприємства, організації, установи [3]. Формально йдеться про учнівський договір. Для визначення ступеня ефективності застосування такого договору проаналізуємо його правову природу. Такий вид суспільних відносин, як учнівство, відомий трудовому праву досить давно. У КЗпП 1922 р. містилася гл. XII “Про учнівство”, у КЗпП 1971 р. – декілька статей у гл. XIII “Пільги для робітників і службовців, які суміщають роботу з навчанням”. Однак терміни “учнівський”, “учень” рідко зустрічаються в трудовому законодавстві України, на відміну від російського, де законодавчо закріплено учнівський договір як правову форму, що опосередковує відносини учнівства (йому відведена окрема глава). Учнівський договір – особливий вид трудового договору в сфері праці й підготовки до праці. Він оформляє відносини, безпосередньо пов’язані з відносинами з професійної підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників [4, с. 546].

Правова природа учнівського договору тривалий час була предметом дискусії. З одного боку, він розглядається як самостійний правочин, див. [5, с. 83; 6, с. 57, 58; 7, с. 74; 8, с. 158], з другого, – виступає доповненням до трудового договору [4, с. 546]. Цікавою, на нашу думку, є позиція російського законодавця, згідно з якою учнівський договір є додатковим до трудового (ч. 2 ст. 198 ТК РФ).

За цією статтею розрізняються наступні види учнівського договору: з особою, яка шукає роботу; з працівником відповідного підприємства, з якими укладається учнівський договір щодо отримання освіти без відриву або з відривом від роботи.

І.Я. Кисельов справедливо зауважує: “У переважній більшості зарубіжних країн правовідносини виробничого учнівства завжди містять ознаки трудового договору, оскільки це діяльність за винагороду, підкорення розпорядку підприємства. ... Саме акти трудового права визначають зміст договору виробничого учнівства, його форму, строк, права і обов’язки сторін, порядок укладання, зміни, розірвання... У всіх випадках договір виробничого учнівства не виключається зі сфери дії трудового права, хоча й визнається його специфіка” [9, с. 170-171].

Повністю погоджуємося з твердженням О.С. Щукіна, про те, що учнівський договір – самостійний договір про працю, який за наявності відповідних умов трансформується у власне трудовий договір. Трансформація, на його думку, полягає в зміні обсягу прав і обов’язків сторін учнівського договору [10, с. 215]. Такий вид договору має бути законодавчо закріплений з урахуванням його специфіки.

Порядок укладання договору про стажування, на відміну від учнівського, регламентований Законом України “Про зайнятість населення”. Згідно ст. 29 вказаного Закону, студенти вищих та учні професійно-технічних навчальних закладів, що здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем “кваліфікований робітник”, “молодший спеціаліст”, “бакалавр”, “спеціаліст” та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, мають право проходити стажування за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час [2].

Слід звернути увагу на обґрунтовані зауваження з боку фахівців відділу соціальної політики, які відзначають, що в Законі “Про зайнятість населення” відсутній механізм проходження стажування, не встановлено, як стажування впливає на працевлаштування молоді. Такі недоліки, на їх думку, можуть призвести до створення тимчасових неоплачуваних робочих місць (наприклад, роботодавець, наймаючи людину нібито “для стажування”, отримує можливість не сплачувати заробітну плату). Як свідчить досвід Казахстану, відсутність чітких механізмів захисту стажерів відкриває шлях до зловживань із боку роботодавців. Непоодинокими є випадки, коли випускники вищих навчальних закладів в якості стажерів працюють протягом установленого законодавством строку без оплати праці, після чого опиняються за межами підприємства, установи чи організації через відсутність зв’язку між працевлаштуванням і проходженням стажування [11].

При прийнятті на практику студентів із наступним їх працевлаштуванням виникають труднощі із застосуванням дефініцій “стажер” та “практикант” щодо порядку оформлення їх навчання. Перш за все, слід визначити сутність таких категорій. Стажер – це особа, яка набуває відповідного стажу. Стаж – це тривала діяльність у певній сфері. Під практикантами розуміють осіб, які набувають практичних навичок у певній сфері [12, с. 576, 761].

Отже, вказані дефініції є синонімами. Однак у таких, на перший погляд, схожих поняттях є істотні відмінності: по-перше, в оформленні відносин щодо проходження практики та стажування; по-друге, в оплаті праці; по-третє, у порядку організації їх проведення.

Так, згідно з п. 2.17 Інструкції № 58 запис у трудову книжку про стажування студентів, учнів вноситься підприємством, установою, організацією, де вони проходили стажування із зазначенням: посади; періоду і місця проходження (структурний підрозділ) стажування; спеціальності (кваліфікації) або професії (кваліфікаційного рівня) стажиста [13]. Щодо виробничої практики, відповідно до п. 7 Порядку № 992, учні, слухачі навчальних закладів, які згідно з договором, укладеним між ПТУ і підприємством, проходять виробничу практику і виробниче навчання на підприємстві, не включаються до складу (списку) штатного розкладу працівників підприємства. Оскільки виробнича практика вважається процесом навчання, то при її проходженні запис у трудову книжку не вноситься. Водночас, згідно з п. 3.7 Положення № 93 за наявності вакантних місць студенти можуть бути зараховані на штатні посади, якщо робота на них відповідає вимогам програми практики. При цьому не менше 50 відсотків часу відводиться на загальнопрофесійну підготовку за програмою практики [14].

У такому випадку між підприємством і практикантом виникають трудові відносини. При цьому підприємство укладає зі студентом (учнем) строковий трудовий договір на період проходження практики, про що вноситься запис у трудову книжку.

Відмінності в оплаті праці. У п. 3 ст. 29 Закону “Про зайнятість населення” встановлено, що в разі, якщо в період стажування студенти вищих навчальних закладів або учні ПТУ виконують професійні роботи, підприємство, організація, установа за всі роботи, виконані у відповідності з наданими завданнями, здійснює виплату їм заробітної плати, згідно з установленими системами оплати праці за нормами, розцінками, ставками (окладами) з урахуванням коефіцієнтів, доплат і надбавок. Тобто доходи, отримані стажистами, прирівнюються до заробітної плати і, відповідно, обкладаються податком на доходи фізичних осіб за загальними правилами (за ставкою 15 % та/або 17 %).

Згідно з п. 17 Положення № 992 оплата праці практикантів-учнів ПТУ здійснюється за фактично виконаний обсяг робіт відповідно до встановлених норм праці та укладених з ПТУ договорами про навчально-виробничу практику. Оплату праці проводять згідно з установленими системами оплати праці за нормами, розцінками, ставками (окладами) з урахуванням коефіцієнтів, доплат і надбавок [15].

Умовами договору про проходження практики може бути передбачено, що 50 % нарахованої заробітної плати учнів ПТУ спрямовується на рахунок навчального закладу (ст. 53 Закону № 1060, п. 18 Положення № 992), а 50 % виплачується практиканту [16; 15]. При цьому для практикантів-студентів вищих навчальних закладів законодавчими нормами не передбачено обов’язкової оплати їхньої праці. Тобто оплата праці практикантів-студентів вищих навчальних закладів може здійснюватися лише з власної ініціативи підприємств.

Різниця є в організації проведення стажування та виробничої практики. Наприклад, стажування проводиться за індивідуальною програмою під керівництвом працівника підприємства, установи, організації, який має стаж роботи за відповідною професією (спеціальністю) не менш як три роки. Професійно-технічні навчальні заклади, які направляють учнів, слухачів для проходження виробничого навчання та виробничої практики на наданих підприємствами робочих місцях або навчально-виробничих ділянках, зобов’язані здійснювати через майстрів виробничого навчання навчально-методичне керівництво виробничим навчанням та виробничою практикою учнів, слухачів, вживати заходів до своєчасного

забезпечення їх матеріалами, інструментом та іншими засобами, необхідними для виконання виробничих завдань відповідно до робочих навчальних програм, перевіряти виконання учнями, слухачами встановлених норм виробітку, часу, обслуговування, здійснювати інші заходи, пов'язані з вивченням учнями, слухачами нової техніки, технології виробництва, передових методів праці, застосуванням наукової організації праці.

Ще одним критерієм класифікації є характер визначеності професійного навчання. У ст. 1 Закону України “Про професійний розвиток працівників” встановлені формальні і неформальні види професійного навчання. До формального відносять набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо в роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка, до неформального – набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, не регламентоване місцем набуття, строком та формою навчання [17].

Висновки.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо виділити такі види професійного навчання в трудовому праві:

1. За місцем проведення: на робочому місці впродовж трудової діяльності; поза робочим місцем (здійснюється навчальними закладами та іншими установами, які забезпечують підготовку кваліфікованих робітників і фахівців).
2. За суб'єктами: особи, які проходять професійну підготовку в навчальних закладах; працівники впродовж трудової діяльності; безробітні, які шукають роботу і потребують первинної професійної підготовки.
3. За способом організації професійного навчання: учнівський договір; договір про стажування.
4. За характером визначеності навчання: формальне; неформальне.

Використана література

1. О профессиональном обучении взрослых, включая инвалидов : Рекомендация МОТ от 1950 г. № 88. – (Конвенции и рекомендации, принятые Международной конфедерацией труда. – Т. 1). – Женева : Международное бюро труда, 1991. – С. 1015.
2. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 24. – Ст. 243.
3. Кодекс законів про працю України : Закон України. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page6](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page6)
4. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / [М.О. Буянова, К.Н. Гусов и др.] ; под ред. К.Н. Гусова. – [8-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 2009. – 992 с.
5. Смирнов О.В. Природа и сущность права на труд в СССР / О.В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1964. – 210 с.
6. Пашков А.С. Правовое регулирование подготовки и распределения кадров / А.С. Пашков. – Л : Изд-во ЛГУ, 1966. – 308 с.
7. Бондаренко Э.М. Трудовой договор как основание возникновения правоотношения / Э.М. Бондаренко. – С-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 226 с.
8. Лушников А.М. Договоры в сфере семьи, труда и социального обеспечения (цивилистическое исследование) : учеб. пособ. / А.М. Лушников, М.В. Лушникова, Н.Н. Тарусина. – Ярославль : ЯрГУ, 2008. – 432 с.
9. Киселев И.Я. Сравнительное трудовое право : учебник / И.Я. Киселев. – М. : ТК Велби, изд-во “Проспект”, 2005. – 360 с.

10. Щукін О.С. Правова природа учнівського договору : зб. текстів доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції [“Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми”], (Харків, 5 – 6 квітня 2012 р.) ; за ред. В.В. Жернакова. – Харків : Право, 2012. – С. 211-215.

11. Щодо проблем реалізації Закону України “Про зайнятість населення” : аналітична записка від 05.07.12 р. № 5067-VI. – Режим доступу : [//www.niss.gov.ua/articles/953](http://www.niss.gov.ua/articles/953)

12. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 2000. – 940 с.

13. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників : наказ Мінпраці, Мінюсту України. Мінсоцзахисту населення України від 29.07.93 р. № 58. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93)

14. Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України : наказ Міносвіти України від 08.04.93 р. № 93. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93)

15. Про затвердження Порядку надання робочих місць для проходження учнями, слухачами професійно-технічних навчальних закладів виробничого навчання та виробничої практики : Постанова КМУ від 07.06.92 р. № 992. – Режим доступу : [//www.zakon0.rada.gov.ua/laws/show/992-99-%D0%BF](http://www.zakon0.rada.gov.ua/laws/show/992-99-%D0%BF)

16. Про освіту : Закон УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

17. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 05.07.12 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 24. – Ст. 24.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.77

БЕЖЕВЕЦЬ А.М., старший викладач НТУУ “КПІ”**ДЕЯКІ АСПЕКТИ КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

Анотація. Стаття присвячена питанням кіберсоціалізації особистості, зокрема, проблемам, які виникають в процесі соціалізації в умовах інформаційного суспільства. Розглядаються позитивні та негативні наслідки соціалізації в Інтернет-просторі, досліджуються причини та наслідки Інтернет-залежності, їх вплив на подальший розвиток особистості, а також шляхи їх подолання.

Ключові слова: соціалізація, кіберсоціалізація, Інтернет, Інтернет-простір, Інтернет-залежність, віртуальний простір, Інтернет-мауглі.

Аннотация. Статья посвящена вопросам киберсоциализации личности, особенно, проблемам, которые возникают в процессе социализации в условиях информационного общества. Рассматриваются положительные и отрицательные последствия социализации в Интернет-пространстве, исследуются причины и последствия Интернет-зависимости, их влияние на дальнейшее развитие личности, а также пути их преодоления.

Ключевые слова: социализация, киберсоциализация, Интернет, Интернет-пространство, Интернет-зависимость, виртуальное пространство, Интернет-маугли.

Summary. This article is devoted to the individual's cyber-socialization, particularly the problems arising in the process of socialization in the information society. We consider the positive and negative effects of socialization in the Internet-space, investigates the causes and effects of Internet-addiction and their impact on the further development of the individual and ways to overcome them.

Keywords: socialization, cyber-socialization, Internet, Internet-space, Internet-addiction, virtual space, Internet-mowgli.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття у всьому світі спостерігається глобальне впровадження інформаційних технологій, поширення персональних комп'ютерів. Цей процес не оминув і Україну. Як не прикро відзначати, але, незважаючи на прийняття у 2007 році Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”, а також ряду нормативно-правових актів з питань регулювання інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на них, впровадження електронного документообігу, захисту інформації, це не призвело до бажаних масштабів розвитку інформаційного суспільства порівняно із світовими тенденціями. На сьогодні процес інформатизації потребує прискорення з метою максимального забезпечення застосування відповідних технологій для задоволення інформаційних комунікаційних потреб громадян, ринку та держави.

Важливо відзначити, що за даними експертів Всесвітнього економічного форуму у 2014 році Україна посідає 6 позицію серед 144 країн за показником тарифів на широкопasmовий доступ до Інтернету. Тобто глобальний процес інформатизації охопив більшість країн світу і є визначальним в проведенні відповідної політики. В таких умовах трансформації суспільства відбувається перегляд існуючої системи цінностей, життєвих орієнтирів. Впровадження нових інформаційних технологій, а також інші супутні фактори спричинили появу нових форм взаємовідносин між користувачами віртуального середовища. А це, в свою чергу, сприяло формуванню нового типу особистості.

Через зазначене останнім часом науковий інтерес почав спрямовуватися в напрямку дослідження інформаційних технологій та явищ, пов'язаних з ними. Зокрема, увага науковців різних галузей зосередилася на дослідженні Інтернету та його впливі на особистість.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. На даний час дослідження процесу соціалізації особистості, а також кіберсоціалізації особистості представлені в роботах таких науковців, як Є.П. Белінська, С.В. Бондаренко, Є.І. Горошко, А.Ю. Егоров, А.Є. Жічкіна, М. Іванов, В.В. Кучеренко, А.В. Мінаков, В.А. Плешаков та інші. Однак комплексного вивчення процесу віртуальної соціалізації в кіберпросторі не проводилося. При цьому, на сучасному етапі розвитку суспільства вивчення особливостей соціалізації особистості в умовах віртуального середовища є актуальним, новим та доцільним. Ця проблема має міждисциплінарний статус, оскільки, окрім юриспруденції, досліджується соціологією, психологією, соціальною педагогікою та іншими науками. При цьому важливим є те, що ступінь розробки категорії “соціалізація” вищеназваними науками є досить високим, проте явище кіберсоціалізації особистості на сьогодні залишається недостатньо дослідженим, отже потребує подальшого вивчення, враховуючи значення цього процесу в сучасному інформаційному світі.

Метою статті є вивчення особливостей соціалізації особистості в кіберпросторі, тобто кіберсоціалізації. При цьому автор визначає такі завдання:

1. Розгляд процесу кіберсоціалізації.
2. Визначення його позитивних та негативних наслідків.
3. З'ясування причин та наслідків Інтернет-залежності.

Виклад основного матеріалу. Всеосяжний розвиток інформаційних технологій, виникнення інформаційного середовища, поява віртуального простору спричинили вплив на трансформацію особистості, при чому як позитивний, так і негативний.

Стрімкий процес комп'ютеризації та мобілізації (збільшення кількості мобільних телефонів, айфонів, смартфонів, інших гаджетів) є одним із факторів соціалізації особистості, в першу чергу – молоді, оскільки за допомогою цих пристроїв відбувається доступ до віртуального простору, можливість поринути у віртуальну реальність. У віртуальному просторі панують свої правила та зразки поведінки, культурні норми й цінності, які має сприйняти індивід для того, щоб стати частиною цього світу. Саме через це Інтернет набуває значення інституту становлення людини як особистості.

Інтернет – це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка сприяє розвитку економічних процесів, створює практично необмежені можливості для спілкування людей у всьому світі. Майже третина населення планети користується цією мережею.

Темпи поширення доступу до Інтернету в світі та в Україні неспинно зростають. За даними Державної служби статистики України за 2014 рік кількість Інтернет-користувачів в Україні сягає 50 %. На сьогодні майже 20 млн. українців віком від 15 років є регулярними користувачами інтернет-мережі. Найбільше Інтернет-користувачів віком від 15 до 29 років (43 %), віком 30 – 44 років (35 %) і від 45 і старше (23 %) [5, с. 152].

Інформаційне середовище – поряд із природним, просторово-географічним, соціальним, культурним тощо відіграє значну роль у професійній діяльності та повсякденному житті сучасної людини. В інформаційному середовищі окремо виділяється середовище Інтернет або кіберпростір.

Інтернет відіграє значну роль в становленні людини як особистості. У віртуальному просторі людина засвоює зразки поведінки, соціальні норми, цінності, має можливість отримати інформацію швидко, у режимі реального часу не виходячи з кімнати. Серед позитивних якостей Інтернету виділяють можливість знайомитися і спілкуватися з великою кількістю людей, дистанційно отримати освіту; використовуючи велику кількість інформації розвивати своє мислення, самовдосконалюватися, освоювати технології комунікації, соціальної навігації, електронної грамотності тощо. Таким чином відбувається соціалізація у віртуальному просторі, або кіберсоціалізація.

Вперше термін “кіберсоціалізація” був введений російським науковцем В.А. Плешаковим у 2005 році. Під кіберсоціалізацією – соціалізацією особистості у кіберпросторі – він розуміє процес якісних змін структури самосвідомості особистості, що відбувається під впливом і в результаті використання нею сучасних інформаційних і комп’ютерних технологій у контексті життєдіяльності [4, с. 48].

На нашу думку, дане визначення відображає основну сутність цього процесу. При цьому, погоджуючись із даним визначенням, вважаємо за доцільне також доповнити його деякими характеристиками. Зокрема, слід зазначити, що процес кіберсоціалізації відбувається шляхом сприйняття норм, правил та зразків поведінки, цінностей, що діють у віртуальному середовищі з метою успішного функціонування в ньому.

Соціолог С.В. Бондаренко визначає кіберсоціалізацію як інтеграцію користувача у соціокультурне середовище, що проходить за допомогою засвоєння технологій комунікації, інформаційної культури, соціальної навігації, інформаційної грамотності, а також соціальних норм, цінностей і рольових вимог [1, с. 56].

Позитивний ефект кіберсоціалізації важко не помітити. За допомогою Інтернету людина може бути іншою, кращою, ніж вона є, і навіть бути інакшою, не такою, ким вона є насправді, в реальному житті. Для цього Інтернет-користувачі використовують псевдоніми (ніки, нікнейми) замість справжніх імен, приховують вік, сімейний стан і навіть стать.

Заперечувати позитивний ефект можуть лише ті, хто не прагне вдосконалюватися, не йде в ногу з часом, не сприймає надбання цивілізації тощо. Такі випадки і раніше були відомі історії: тих, хто доводив, що Земля – кругла, спаливали на вогнищі, освіта і наука вважалися злом. Однак, з часом, з покоління в покоління людство розвивається, перемагаючи такі застарілі стереотипи, прагнучи подальшого стрімкого руху та розвитку.

Сьогодні такою “перевіркою” для людства став Інтернет, або віртуальний простір.

Не викликає сумніву той факт, що кожна річ, кожне явище має як позитивні, так і негативні риси. Все залежить від умов застосування. Наприклад, ліки самі по собі покликані лікувати (або стримувати) певну хворобу, але їх передозування може викликати не тільки зворотний ефект, а навіть летальний наслідок. Проте, ще нікому не спало на думку стверджувати, що всі ліки – це зло, і необхідно від них відмовитися.

Навпаки, побічні ефекти їх застосування та передозування ретельно вивчаються з тим, щоб виробити рекомендації для усунення їх негативних наслідків або для їх профілактики.

Отже, поява віртуального простору змусила вчених звернути увагу не тільки на позитивну, а й на негативну трансформацію особистості в його умовах, на нові можливості і небезпеки, пов’язані із комп’ютерною цивілізацією.

Більшість науковців погоджуються, що не зважаючи на всі перераховані вище позитивні якості Інтернету, особливістю соціалізації сучасної молоді є зниження її інтелектуально-освітнього, культурного і морального рівня.

Людина – істота соціальна, і поза соціумом вона не може розвиватися психічно, розумово, соціально. Сприймаючи лише мінімальний набір знань, правил поведінки, необхідних, щоб стати учасником віртуального середовища, людина уникає засвоєння інших, реальних знань, правил, цінностей, які можна отримати при безпосередньому спілкуванні з родичами, друзями, знайомими, однолітками, прочитати в засобах масової інформації, книгах, побачити у кінофільмах тощо. Проводячи за комп'ютером до 18 годин на добу (за статистичними даними), людина втрачає здатність до самопрезентації в реальному світі.

В результаті в особи може виникнути психологічна залежність від кіберпростору. Така залежність пояснюється незадоволеністю реальністю (проблеми в особистому житті, в професійній сфері тощо), що призводить до того, що людина надає перевагу віртуальному світу, йде від реальності у світ фантазій, ілюзій.

Можливість використання у віртуальному спілкуванні не лише реальних даних, але й вигаданих, бажаних; повна свобода дій стимулюють молодь до постійного перебування в кіберпросторі, а це, в свою чергу, і є Інтернет-залежність [3, с. 70].

Основними ознаками Інтернет-залежності є: безконтрольне використання соціальних мереж, значні стресові реакції на прохання вимкнути комп'ютер, поганий сон, проблеми в навчанні, спілкуванні, ворожість, агресивна поведінка щодо оточуючих, нездатність до конструктивного виходу з конфлікту тощо.

Такі особливості особистості Інтернет-залежних підлітків як проблеми із спілкуванням, відчуття самотності, низька самооцінка, схильність до уникнення проблем і відповідальності, відхід від себе справжнього у віртуальний світ, сприяють як залученню в Інтернет-адикцію, так і одночасно є факторами ризику соціальної дезадаптації [2, с. 27].

Крайнім ступенем негативних наслідків кіберсоціалізації, а саме, Інтернет-залежності, є перетворення людини (в першу чергу, підлітка) в Інтернет-мауглі. Автор роботи вважає за доцільне ввести цей термін в науковий обіг з метою його подальшого дослідження та використання.

Люди з синдромом (феноменом) мауглі неодноразово ставали об'єктами дослідження вчених (психологів, соціологів, педагогів). Однак в розрізі кіберсоціалізації це явище до сьогодні є неопрацьованим.

Дослідженнями було підтверджено, що розвиток психічних якостей людини відбувається лише в дитинстві під впливом зовнішнього середовища. Поза соціумом дитина не зможе стати людиною, особистістю, розвиватися психічно, розумово, соціально. Якщо умови психічного розвитку дитини не відповідають її потребам, то поповнити ці прогалини в дорослому житті вона не зможе.

Отже, для розвитку дитини велике значення мають кількість та якість спілкування. Відповідно, якщо такого спілкування недостатньо, то дитина не засвоїть навичок продуктивного спілкування, налагодження спілкування з оточуючими.

Інтернет-мауглі – це, на думку автора, така категорія людей (зокрема, дітей), які в силу тривалого перебування в кіберпросторі втрачають зв'язок з реальністю, інколи навіть не здатні розрізнити віртуальний та реальний світ, втрачають мовні навички (не здатні обґрунтовано висловити свою точку зору), навички продуктивного спілкування з оточуючими, займають по відношенню до них ворожу, агресивно-негативну позицію. Як правило, в повсякденному житті вони мляві, апатичні, сумні, пасивні, позбавлені життєрадісності, у них знижена пізнавальна активність, у них не виникає прихильності до дорослого, вони не можуть усвідомити свою провину, нездатні до конструктивного виходу із конфліктної ситуації.

Висновки.

Проведений аналіз показує, що однією з основних проблем кіберсоціалізації особистості є проблема вибору джерела інформації. Процес негативного впливу Інтернет-мережі на особистість ускладнюється можливістю доступу дітей до інформації сумнівного змісту, що суперечить загальноприйнятій етиці, зокрема, порнографії, сатанізму, пропаганди насильства тощо.

Таким чином, впровадження Інтернету та його доступність вплинули на всі сфери життєдіяльності людини, започаткувавши нову еру – еру інформаційного суспільства. Інтернет є середовищем для співпраці та спілкування, розповсюдження інформації, віртуальним економічним середовищем, інструментом для ведення бізнесу, тобто рушійною силою для прогресу та вдосконалення людства.

Процес кіберсоціалізації є новим видом соціалізації, який обумовлений появою та розвитком віртуального простору. На сучасному етапі трансформації суспільства проблема кіберсоціалізації особистості є актуальною та потребує подальшого дослідження з метою зменшення негативного впливу Інтернет-середовища на свідомість людини, оскільки Інтернет-залежність може призвести до трагічних наслідків як для здоров'я, так і для суспільного статусу користувача.

Використана література

1. Бондаренко С.В. Социальная структура виртуальных сетевых сообществ : дис. на соискание науч. степени д-ра социол. наук : 22.00.04 / С.В. Бондаренко. – М. : РГБ, 2005.
2. Егоров А., Кузнецова Н., Петрова Е. Особенности личности подростков с Интернет-зависимостью // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2005. – Т. 5. – № 2.
3. Кучеренко В.В., Петренко В.Ф., Госохин А.В. Измененные состояния сознания : психологический анализ // Вопросы психологии. – 1998. – № 3.
4. Плешаков В.А. Виртуальная социализация как современный аспект квазисоциализации личности // Проблемы педагогического образования : сб. науч. статей. – Вып. 21. – М. : МПГУ – МОСПИ, 2005.
5. Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні : матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України, (Київ, 18 червня 2014 року). – К. : Парламентське видавництво. – 2014. – 194 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.36

ОРЕЛ Ю.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини вищого навчального закладу “Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

СУБ’ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ СПРЯМОВАНИХ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ І УСТАНОВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розглядаються ознаки суб’єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 389, 390, 391-393, 395 Кримінального кодексу України, що посягають на нормальну діяльність органів і установ пенітенціарної служби України. Проаналізовано зміст інтелектуального і волевого моментів умислу, з яким вчиняються вказані злочини, а також досліджені мотив та мета їх вчинення.*

***Ключові слова:** вина, мета, мотив, суб’єктивна сторона злочину, органи і установи пенітенціарної служби України, кримінально-правова охорона.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются признаки субъективной стороны преступлений, предусмотренных статьями 389, 390, 391-393, 395 Уголовного кодекса Украины, посягающие на нормальную деятельность органов и учреждений пенитенциарной службы Украины. Проанализировано содержание интеллектуального и волевого моментов умысла, с которым совершаются указанные преступления, а также исследованы мотив и цель их совершения.*

***Ключевые слова:** вина, цель, мотив, субъективная сторона преступления, органы и учреждения пенитенциарной службы Украины, уголовно-правовая охрана.*

***Summary.** The article considers the signs of the subjective side of the crimes, provided by articles 389, 390, 391-393, 395 of the Criminal code of Ukraine, that infringe on the normal activities of the organs and institutions of the penitentiary service of Ukraine. Author analyzes the content of the intellectual and volitional aspects of the guilt, with which these crimes committed, and also investigates the motive and purpose of their commission.*

***Keywords:** guilt, purpose, motive, the subjective side of the crime, organs and institutions of the penitentiary service of Ukraine, criminal and law protection.*

Постановка проблеми. Як відзначається в юридичній літературі, суб’єктивна сторона – чи не найскладніший для дослідження та кримінально-правового аналізу елемент складу злочину. При цьому її значення важко переоцінити. Конституція України в ст. 62 встановила, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це конституційне положення знайшло своє втілення в ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Кримінальне право приділяє проблемі вини особливу увагу, оскільки найменше відхилення від принципу винної відповідальності призводить до порушення законності, притягнення до кримінальної відповідальності невинного [1, с. 119].

Встановлення суб’єктивної сторони не менш важливе, ніж об’єктивної, що нерідко не береться до уваги при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ. Правильне встановлення ознак суб’єктивної сторони обумовлює кваліфікацію злочину в точній відповідності із законом.

Аналіз практики притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України свідчить, що переважне число помилок тією чи іншою мірою пов'язані з ознаками суб'єктивної сторони, що відбувається через невірне їх розуміння, або внаслідок неглибокого їх з'ясування на попередньому слідстві або в суді. Зазначені обставини свідчать, що важко переоцінити значення вини, мотиву і цілей злочинної поведінки засуджених для кваліфікації вказаної сукупності злочинів.

В юридичній літературі питання, пов'язані із визначенням суб'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 389, 390, 391-393, 395 КК України, досліджувалися у працях таких вчених, як М.І. Бажанов, О.В. Бринзанська, І.С. Власов, А.П. Гель, В.І. Горобцов, Т.М. Добровольська, В.І. Єгоров, М.І. Загородников, О.І. Зубков, В.Д. Іванов, В.Е. Квашиш, О.Г. Колб, О.І. Лукашов, К.В. Мазняк, О.С. Міхлін, Д.О. Назаренко, М.О. Огурцов, О.М. Павлухін, О.І. Плужнік, Ш.С. Рашковська, О.Л. Ременсон, В.К. Сауляк, О.М. Сокурєнко, В.М. Трубников, І.М. Тяжкова, Ю.К. Шевелєв та ін. Проте й досі багато аспектів цієї проблематики залишаються дискусійними.

Мета статті – дослідити наукові погляди на визначення та зміст ознак суб'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 389, 390, 391-393, 395 КК України, відобразити авторське бачення зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Під суб'єктивною стороною злочину в кримінальному праві розуміється внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив та мета вчинення злочину. Основною та обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину виступає вина. Вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад злочину. Проте в багатьох злочинах суб'єктивна сторона потребує встановлення мотиву і мети, що є її факультативними, тобто не завжди обов'язковими ознаками. Вони мають значення обов'язкових лише в тих випадках, коли названі в диспозиції закону як обов'язкові ознаки конкретного злочину або прямо витікають із її змісту [2, с. 159].

Як підкреслюється у ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Елементами вини, як і всяких психічних відносин, є свідомість і воля, які у своїй сукупності і утворюють зміст вини. У зв'язку з цим вина характеризується двома моментами: інтелектуальним і вольовим.

Інтелектуальний момент вини – це усвідомлення особою характеру здійснюваних дій, тобто заснована на мисленні здатність людини розуміти як фактичну сторону своїх дій і обставин, при яких вони відбуваються, так і їх соціальний зміст і значення. Найважливішою передумовою усвідомлення характеру своїх дій є здатність людини передбачати їх можливі наслідки (фактичну сторону і соціальний зміст), тобто сприймати причинний зв'язок між діями і наслідками.

Вольовий момент вини – воля, представляючи собою практичну сторону свідомості, полягає в регулюванні людської діяльності шляхом прийняття в кожному конкретному випадку рішення вчинити певні дії або утриматися від них. Вольове регулювання – це свідоме спрямування розумових і фізичних зусиль на прийняття рішення, потім на досягнення поставлених цілей, усунення перешкод. Різні поєднання названих вище моментів утворюють різні форми вини.

Форму вини як правове поняття визначає законодавець, розкриваючи зміст відомих нашому кримінальному праву двох форм вини – умислу (ст. 24 КК України) і необережності (ст. 25 КК України), які різняться між собою залежно від ступеня усвідомленості особою характеру вчинених дій і передбачення шкідливих наслідків при врахуванні змісту і спрямованості волі винного.

Суб’єктивна сторона злочинів проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України безпосередньо в законі не розкривається, що зумовлює значні складності при розслідуванні даної категорії справ. Але вона характеризується низкою особливостей, зумовлених тим, що цей злочин має формальний склад та є спеціальним суб’єктом. Понятійний апарат та термінологія, що використовуються у статтях 389, 390, 391-393, 395 КК України, вказує на умисну форму вини при їх вчиненні.

Згідно зі ст. 24 КК України, умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Не включаючи наслідки в коло ознак сукупності складів злочинів сукупності, законодавець тим самим не вимагає встановлення характеру їх передбачення. Наслідки при вчиненні цих злочинів полягають у заподіянні шкоди об’єкту посягання – суспільним відносинам, що забезпечують нормальну діяльність органів і установ пенітенціарної служби України. Ці наслідки перебувають поза межами складу злочину і їх не можна зафіксувати звичними для нас способами. Але такі наслідки завжди існують. Про те, що вони настали, свідчить винне вчинення суспільно небезпечного діяння, оскільки ці наслідки органічно й нерозривно пов’язані з діянням. Тому форму вини злочинів, передбачених статтями 389, 390, 391-393, 395 КК України, ми повинні визначати за ставленням суб’єкта до вчинення передбаченого статтею кримінального закону діяння. У зв’язку з цим вказані злочини сукупності, як і будь-який інший злочин з формальним складом, можуть бути вчинені лише з прямим умислом, оскільки ставлення у вигляді “не бажав, але свідомо припускав” можливе лише до наслідків і в жодних формах не може бути застосоване до діяння.

Зміст прямого умислу при вчиненні злочинів, передбачених статтями 389, 390, 391-393, 395 КК України, полягає в тому, що винний при ухиленні від покарання, не пов’язаного з позбавленням волі, ухиленні від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань, діях, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, порушенні правил адміністративного нагляду усвідомлює суспільну небезпеку і фактичні обставини вчинення ним діянь, що порушують встановлений нормами кримінально-виконавчого законодавства України порядок відбування покарання, тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними у місцях попереднього ув’язнення, а також порядок здійснення заходів постпенітенціарного впливу щодо осіб, звільнених з виправних колоній, і бажає їх вчинити.

Усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння визначає процеси, що мають перебіг у сфері свідомості, тому вони становлять інтелектуальну ознаку прямого умислу. Бажання вчинити діяння зумовлюють вольову сторону психічної діяльності, тому воно утворює вольову ознаку прямого умислу.

Усвідомлювати – означає не тільки знати про фактичні обставини (ознаки) вчиненого діяння, а й сприймати їх. Усвідомлення включає, зокрема, уявлення суб'єкта про характер тих благ (цінностей), на які спрямовано посягання, про зміст дій, за допомогою яких здійснюється посягання, а також про ті фактичні обставини, при яких вчиняються злочини сукупності. При цьому слід мати на увазі, що при умислі винний усвідомлює не суспільну небезпеку взагалі, а особливу, притаманну кожному виду складу злочинів сукупності ступінь суспільної небезпеки.

Особа, яка вчиняє злочин сукупності, також усвідомлює протиправність своїх дій, розуміє незаконний характер їх вчинення, оскільки поведінка засудженого та практично всі взаємовідносини його з представниками органів і установ державної пенітенціарної служби, а також порядок виконання покарання і здійснення заходів постпенітенціарного впливу щодо осіб, звільнених з виправних колоній, регламентовані чинним законодавством. Необхідність спеціального встановлення наявності усвідомлення особою протиправності злочину сукупності на практиці виникає досить рідко, тому що в більшості випадків усвідомлення нею цього є очевидним.

Відсутність усвідомлення винним суспільно небезпечного та протиправного характеру вчинення ним злочинів проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби, свідчить про відсутність умислу на їх вчинення.

Вольовий момент прямого умислу визначається в законі як бажання настання суспільно небезпечних наслідків (ч. 2 ст. 24 КК України).

Під бажанням в психологічній літературі розуміється певне прагнення, яке спрямоване на певний предмет. Зародження бажання означає тому завжди виникнення або постановку мети. Бажання – це цілеспрямоване прагнення [3, с. 651].

У зв'язку з тим, що злочини сукупності відносяться до злочинів з так званім формальним складом, то тут суспільно небезпечні наслідки поєднані з самою дією, в ній і полягають. Воля особи в цьому випадку безпосередньо спрямована на вчинення злочинного діяння.

При вчиненні злочинів сукупності винний бажає вчинити діяння, що призведуть, або зможуть призвести до порушення встановлених нормами кримінально-виконавчого законодавства України порядку відбування покарання, тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними у місцях попереднього ув'язнення, а також порядку здійснення заходів постпенітенціарного впливу щодо осіб, звільнених з виправних колоній.

У психологічній науці є загально визнаним положення про те, що всяка людська діяльність обумовлена мотивами і цілями. Отже, і злочини сукупності, як і будь-яка вольова поведінка людини, вчиняються з певних мотивів і направляються на досягнення певної мети.

Мотив визначає поведінку не саму по собі, а тільки у відповідності з метою, у зв'язку з тими результатами, до досягнення яких прагне особа, вчиняючи ту чи іншу дію. В основі мотиву лежать потреби, інтереси, які породжують внутрішні спонукальні сили. У кримінальному праві під мотивом розуміють внутрішні спонукання, що викликають у особи рішучість вчинити злочин, і якими вона керувалася при його вчиненні. Мета злочину – це уявна модель майбутнього результату, до досягнення якого прагне особа при вчиненні злочину, що визначає спрямованість діяння [2, с. 182]. Мотив та мета набувають значення тільки в тому випадку, якщо вони вказані в кримінально-правових нормах, або коли вони однозначно впливають із характеру діяння.

Мотив і мета, хоча поняття і тісно пов'язані та взаємообумовлені, але характеризують різні сторони вольового процесу. Мотив відповідає на питання, навіщо людина вчиняє ті чи інші дії, мета – визначає напрямок діяльності. По суті мотив і

мета по-особливому висловлюють динамічний та смислоутворюючий аспекти людської активності. Мета не виникає без мотиву, але з іншого боку, мотив, як і весь вольовий процес, отримує свій зміст завдяки меті, внаслідок тієї конкретної діяльності, в якій ця мета знаходить своє втілення [4, с. 7].

У психології мотиви класифікують за різними критеріями. Але для кримінального права мають значення лише мотиви, які поділяються на дві групи: низинні та позбавлені низинного змісту.

До числа найбільш поширених низинних мотивів вчинення злочинів сукупності можна віднести бажання ухилитися від відбування покарання, придбання грошей, продуктів тощо, спонукання, пов'язані з потребою в алкоголі, наркотиках, ревності, помста, бажання приховати сліди злочину або іншим чином ускладнити розкриття злочину, прагнення продовжити заняття злочинною діяльністю тощо.

До мотивів злочинів сукупності, які позбавлені низинного змісту, можна віднести, наприклад, мотиви, обумовлені виключно складними конфліктними відносинами з іншими засудженими, бажання зустрітися з родичами, допомогти їм матеріально або фізично, попроситися з помираючим тощо. Вони характеризуються тим, що хоча і виступають як спонукальні причини злочину, проте вибачаються обставинами особистого чи об'єктивного характеру.

Особи, які вчиняють злочини сукупності, у своїй переважній більшості характеризуються тим, що вони не прагнуть узгодити свою поведінку з об'єктивними умовами, конкретними обставинами їх життя і діяльності, з можливостями, закладеними в конкретній ситуації.

Треба відзначити, що у статтях 389, 390, 391, 393 КК України мета їх вчинення не вказана, але це не означає, що її немає. Вона може бути різною: ухилення від відбування покарання, ухилення від виконання обов'язків засуджених, порушення вимог режиму відбування покарання, завоювання поваги серед засуджених, постійне або тимчасове залишення місця відбування покарання або місця попереднього ув'язнення тощо.

Однак, як свідчить аналіз складів злочинів, передбачених ст. 389, ч. 2 та ч. 3 ст. 390 КК України, а також практика притягнення осіб до кримінальної відповідальності за їх вчинення, ці злочини можуть вчинюватися лише з певною метою – ухилення від відбування призначеного покарання. При цьому мета, з якою вчинюються діяння, передбачені у ст. 389 КК України, безпосередньо виражається і конкретизується в самому діянні – “ухилення”. У ч. 2 та ч. 3 ст. 390 КК України мета вказаних злочинів впливає з їх змісту. За таких обставин, мета вказаних злочинів є обов'язковою ознакою їх суб'єктивної сторони.

У злочинах, передбачених ч. 1 ст. 390 КК України, статтями 391, 393 КК України, на нашу думку, мета перебуває за межами суб'єктивної сторони їх складів і не впливає на кваліфікацію вчиненого, однак, точне встановлення мети важливо для індивідуалізації відповідальності і покарання особи.

Що стосується мотивів, з якими вчиняються злочини сукупності, то слід відзначити, що вони також знаходяться за межами суб'єктивної сторони цих складів і, звідси, не впливають на їх кваліфікацію, а лише враховуються при призначенні покарання.

Що стосується інших злочинів сукупності, передбачених, наприклад, ст. 392 КК України, то суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, пов'язаний з метою дезорганізувати злочинними діями, переліченими у диспозиції цієї статті, нормальну роботу установи виконання покарання. Крім цього, обов'язковою ознакою цього злочину є мотив.

Зі змісту Постанови Пленум Верховного Суду України від 26.03.93 р. № 2 “Про судову практику в справах про злочини, пов’язані з порушеннями режиму відбuvання покарання в місцях позбавлення волі” вбачається, що відповідальність за ст. 392 КК України настає за умови, якщо тероризування засуджених вчиняється з метою їх примусу до відмови від законослухняної поведінки або з мотивів помсти за виконання громадських обов’язків щодо зміцнення дисципліни і порядку у кримінально-виконавчій установі. Тероризуванням вважається також глумління і знущання над засудженими з метою їх залякування і перешкоджання виконанню покарання. Напад на представників адміністрації установи виконання покарань здійснюється у зв’язку з їх службовою діяльністю.

Якщо такі дії вчинені на ґрунті сварок, особистих відносин підсудного з потерпілими – це не розглядається як тероризування засуджених. [5, с. 85-94].

Оскільки мотив і мета діяння є обов’язковою ознакою суб’єктивної сторони складу цього злочину, а також виступає критерієм його розмежування із іншими злочинними посяганнями, то, на нашу думку, було б доцільним більш їх конкретизувати та закріпити відповідні положення про мотив і мету у диспозиції ст. 392 КК України. В цій ситуації ми вважаємо вдалим формулювання, вжите у Республіки Казахстан, відповідно до якої дії, передбачені цією статтею, вчинюються з метою перешкоджання виправленню засудженого або помсти за сприяння адміністрації установи, або у зв’язку із здійсненням співробітником установи, що забезпечує ізоляцію від суспільства, службової діяльності.

Суб’єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 390 КК України, характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що ухиляється від подальшого відбuvання покарання, і бажає цього. Невірною, на наш погляд, є точка зору, згідно з якою дане діяння може бути вчинено також з непрямым умислом або з необережності [6, с. 27].

Якщо особа несвоєчасно повернулася до місця відбuvання покарання, після закінчення строку наданого їй короткочасного виїзду, з поважних причин, то кримінальна відповідальність повинна виключатися, оскільки в даному випадку відсутні умисел на вчинення цього злочину і його мета. Водночас ми погоджуємося з тим, що необережні дії, які призвели до несвоєчасного повернення до кримінально-виконавчої установи, підлягають дисциплінарній, а не кримінальній відповідальності [7, с. 27; 8, с. 132].

Склад злочину, передбачений ст. 395 КК України, сконструйований таким чином, що його суб’єктивна сторона припускає наявність не тільки вини у формі прямого умислу, але й спеціальної мети здійснення цього злочину – ухилення від адміністративного нагляду. Ця мета, як обов’язкова ознака суб’єктивної сторони, обумовлена самим характером даного злочину. Винний під час порушення правил адміністративного нагляду ігнорує застосовані до нього правила нагляду, не бажає їх виконувати, будує свою поведінку без урахування правообмежень, виходячи тільки із задоволення своїх потреб і інтересів.

Висновки.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що з суб’єктивної сторони злочини сукупності, передбачені статтями 389, 390, 391-393, 395 КК України, що посягають на нормальну діяльність органів і установ пенітенціарної служби, – це злочини, що вчиняються лише з прямим умислом, за яким особа усвідомлює, що незаконно вчиняє діяння, що містяться в диспозиціях вказаних статей та складають сутність цих злочинів, і бажає їх вчинити.

У злочинах, передбачених ст. 389, ч. 2 та ч. 3 ст. 390, 392, 395 КК України, обов’язковою ознакою їх суб’єктивної сторони є мета.

У злочинах, передбачених ч. 1 ст. 390 КК України, статтями 391, 393 КК України, мета перебуває за межами суб’єктивної сторони їх складів і не впливає на кваліфікацію вчиненого, однак, точне встановлення мети важливо для індивідуалізації відповідальності і покарання особи.

У злочині, передбаченому ст. 392 КК України, окрім мети, обов’язковою ознакою його суб’єктивної сторони є мотив – помста засудженим за виконання громадських обов’язків щодо зміцнення дисципліни і порядку у кримінально-виконавчій установі або помста представникам адміністрації установи виконання покарань за здійснення ними законної діяльності, виконання своїх обов’язків. Що стосується мотивів інших злочинів сукупності, то вони знаходяться за межами суб’єктивної сторони їх складів і, таким чином, не впливають на їх кваліфікацію, а лише враховуються при призначенні покарання.

Використана література

1. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – С-Пб. : Питер Ком, 1999. – 720 с.
4. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б.С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
5. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973 – 2014 роки). Станом на 22 вересня 2014 р. ; упорядники: Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін. – Харків, 2014. – 456 с.
6. Сауляк В.К. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания лишения свободы (ст. 1831 УК УССР) : лекция. – К. : НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1980. – 32 с.
7. Егоров В.И. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания уголовных наказаний : учебное пособие / В.И. Егоров. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1985. – 75 с.
8. Тепляшин П.В. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания лишения свободы : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Павел Владимирович Тепляшин. – Красноярск, 2002. – 227 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

До відома авторів

Журнал “Інформація і право” видається в установленому законодавством порядку для висвітлення результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук з проблем філософії, теорії та методології інформаційного права, інформаційного законодавства, інформаційних технологій та інформатизації, соціальних комунікацій, міжнародного права та інформаційної безпеки в умовах становлення інформаційного суспільства.

Зміст матеріалів статей має бути спрямований на вирішення визначених автором наукових завдань згідно з такими основними напрямками досліджень:

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО:

- Філософія, теорія та методологія інформаційного права.
- Інформаційне законодавство.
- Діяльність в інформаційній сфері.
- Міжнародне співробітництво в інформаційному просторі.
- Інформаційна безпека.

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ НАУКИ:

- Інформаційно-технологічна діяльність.
- Телекомунікаційні системи та мережі.
- Захист даних та інформаційних ресурсів.
- Моделювання інформаційних процесів та явищ.
- Системи та засоби штучного інтелекту.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ:

- Теорія та історія соціальних комунікацій, мас-медіа та видавництва.
- Прикладні соціальні комунікації.
- Соціальна інформатика.
- Документознавство та книгознавство.
- Вплив інформаційних засобів та маніпулювання свідомістю людини.

Вимоги до оформлення

- 1) Статтю слід подавати українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат *A-4*, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 15 стор.

Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:

- УДК, ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті, анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами;

- **розв’язання проблеми:**
  - **постановка проблеми** (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
  - **формування мети** (постановка завдання) статті;
  - **виклад основного матеріалу** – вирішення завдання та обґрунтування результатів;
- **висновки, пропозиції за результатами розв’язання проблеми;**
- **перспективи щодо подальших досліджень;**
- **використана література** (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);
- **підпис, адреса (е-адреса), телефон автора.**

2) Подавати письмовий Відгук на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.

Відгук має бути обґрунтований та чітко структурований згідно з такими частинами:

- **Актуальність теми.**
- **Новизна та обґрунтованість одержаних результатів.**
- **Наукова (практична) цінність результатів.**

3) Рукопис статті та Відгук мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

4) За надання послуг щодо розгляду, форматування, корегування, тиражування та ін. робіт, пов’язаних з публікацією статей та виданням журналу, пропонується здійснити оплату в розмірі 195 грн. на рахунок Інституту.

Реквізити для оплати робіт та адреса для отримання автором екземпляра журналу:

- код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31251201111870, МФО 820019 в ГУДСКУ у м. Києві (з приміткою – за науковий журнал);
- адреса редакції: 01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України.

Копію квитанції прохання направити на е-адресу: bvm777@ukr.net

Д о у в а г и

- Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій. Статті видаються в авторській редакції.
- Редакційна колегія залишає за собою право на:
  - відхилення матеріалів статей, які не відповідають тематиці Журналу, або таких, які виконані з порушенням зазначених вище Вимог до оформлення статей та експертних відгуків;
  - внесення до статті змін редакційного змісту у зв’язку зі скороченням обсягу матеріалу.
- Листування з читачами – тільки на сторінках журналу.

* * * * *

Інформація і право

Науковий журнал

Засновники:	- Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України; - Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; - Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець журналу:	© Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України.
Адреса редакції:	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет:	//www.ippi.org.ua – (НДІП НАПрН України); //www.nbuv.gov.ua – (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).